

ISSN 2078-77-82

*Теорія
і практика*

управління соціальними системами

*ФІЛОСОФІЯ
ПСИХОЛОГІЯ
ПЕДАГОГІКА
СОЦІОЛОГІЯ*

1'2018

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ: філософія, психологія, педагогіка, соціологія

Щоквартальний науково-практичний журнал 1'2018

Видання засновано 2000 р.

Головний редактор:

Романовський О.Г., член-кор. НАПН, д-р пед. наук

Координаційна рада:

Сокол Є. І., член-кор. НАПН України, д-р техн. наук (заст.гол.ред.)

Товажнянський Л.Л., Почесний акад. НАПН України, д-р техн. наук (заст. голови)

Андрущенко В.П., акад. НАПН України, д-р філос. наук

Биков В.Ю., акад. НАПН України, д-р техн. наук

Луговий В.І., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Масирова Р.Р., акад. МАНПО, д-р пед. наук (Казахстан)

Прокопенко І.Ф., акад. НАПН України, д-р пед. наук

Бабасв В.М., д-р наук з держ. управління

Гардоцька Т., хабілітований д-р наук (Польща)

Гліаш Н., д-р техн. наук, (Румунія)

Коваленко О.Е., д-р пед. наук

Копитов Р.А., д-р інж. наук (Латвія)

Лєвовицький Т., д-р пед. наук (Польща)

Олав Аадна, д-р екон. наук (Естонія)

Сєппо Холтга, д-р наук (Фінляндія)

Держзвидання

Свідоцтво: **КВ №5212**
від **18.06.2001** р.

Засновники видання:

Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”,
Харківський національний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди,
Українська інженерно-педагогічна академія

Видається за рішеннями
Вчених рад, протоколи: НТУ “ХПІ” № 2 від 23.02.2018;
ХНПУ ім.Г.С.Сковороди № 2 від 28.02.2018;
УПА № 7 від 27.02.2018

З М І С Т

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ МАЙБУТНІХ СПЕЦІАЛІСТІВ

Черкашин А. Особливості формування особистісно-професійної зрілості майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах: теоретичний аспект.....	3
Сизикова В. Характеристика компонентів, показників і рівнів сформованості професіоналізму майбутніх соціальних працівників..	14
Разумна А. Управління формуванням нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків.....	26
Тимоцук О. Іншомовна підготовка як засіб підвищення конкурентоспроможності сучасного фахівця машинобудівної галузі.....	38

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЇЇ ЗМІСТУ

Дегтяр О., Непомнящий О. Організація поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі.....	49
Романова І. Соціальна робота з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку.....	64
Долгопол О. Використання ментальних карт у підготовці викладачів ВМНЗ.....	73
Boldyrev K. Analysis of the existing curricula of professional disciplines for profesiaonal psychologists: advantages and disadvantages.....	81

ФІЛОСОФСЬКІ ТА АНТРОПОЛОГІЧНІ ПАРАДИГМИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Слесик К. Формування гуманітарної культури у іноземних студентів на основі гуманітарно-аксіологічного концептуального підходу до освіти.....	92
Євтушенко Н. Науковий тезаурус системи вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів республіки Польща	103

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І ЗАСОБИ НАВЧАННЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Швецова Г. Комп'ютерна графіка як складова професійної діяльності сучасного фахівця.....	116
--	-----

ГОСТІ НОМЕРУ

Васянович Г., Нагірняк М. Лідер філософсько-педагогічної науки – академік Іван Зязюн.....	125
---	-----

ВИМОГИ ДО РУКОПИСІВ СТАТЕЙ.....	136
---------------------------------	-----

Редакційна колегія:	C O N T E N T S
Мороз В.М. , д-р наук з держ. управління (<i>відповідальний секретар</i>)	ORGANIZATIONAL PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE SPECIALISTS
Бех І.Д. , академік НАПН України, д-р психол. наук	<i>Cherkashyn A.</i> Features of the formation of personal and professional maturity of future specialists in higher educational institutions..... 3
Большакова А.М. , д-р психол. наук	<i>Szyzkova V.</i> Characteristics of the components, criteria and indicators of formation of future social workers` professionalism..... 14
Гордієнко-Митрофанова І.В. , д-р психол. наук	<i>Razumna A.</i> Management of forming normative professional identity of future medicines..... 26
Дольська О.О. , д-р філос. наук	<i>Tymoshchuk O.</i> Foreign language training as a means of improving the competitiveness of the modern proficient of the machine-building industry..... 38
Ігнатюк О.А. , д-р пед. наук	PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION AND ITS CONTENT
Іонова О.М. , д-р пед. наук	<i>Diegtiar O., Nepomniashchy O.</i> Organization of the multifunctional control of professional training of a competent specialist in the graduate school..... 49
Квасник О.В. , канд. пед.наук	<i>Romanova I.</i> Social work for supporting intellectual activity of elderly people..... 64
Кузнецов М.А. , д-р психол. наук	<i>Dolhopol O.</i> The use of mind maps in the teachers` training at medical institutions of higher education..... 73
Золотухіна С.Т. д.пед.наук	<i>Boldyrev K.</i> Analysis of the existing curricula of professional disciplines for profeciaonal psychologists: advantages and disadvantages..... 81
Кулгасва М.Д. , д-р філос. наук	PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PARADIGM OF MODERN EDUCATION GUESTS OF THE NUMBER
Лозовой В.О. , д-р філос. наук	<i>Slesyk K.</i> Forming humanitarian culture for foreign students based on humanitarian-acsyological conceptual approach to education..... 92
Ничкало Н.Г. , академік НАПН України, д-р пед. наук	<i>Yevtushenko N.</i> Scientific thesaurus of the system of improvement of teachers of natural and mathematical subjects of the republic of Poland..... 103
Пономарьов О.С. , канд. техн. наук	THEORETICAL AND APPLIED ASPECTS STUDY OF THE PHENOMENON OF LEADERSHIP, MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF SOCIAL FACILITIES
Радіонова І.О. , д-р філос. наук	<i>Shvetsova H.</i> Computer graphics as the composition of professional activities of the modern specialist..... 116
Рибалка В.В. , д-р психол. наук	GUESTS OF THE NUMBER
Семенова А.В. д-р пед.наук	<i>Vasyanovich G., Nagirnyak M.</i> Leader of philosophical and pedagogical science – academician Ivan Zyazyun..... 125
Сисоєва С.О. , акад. НАПН України, д-р пед. наук	
Тарароєв Я.В. , д-р філос. наук	
Хомуленко Т.Б. , д-р психол. наук	
Штефан Л.А. д-р пед. наук	
Телефон: (057) 70-04-025, телефакс (057) 70-76-371. E-mail: romanovskiyy_a_khpi@ukr.net	

Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2018. – № 1. - 144 с.

У квітні 2013 р. часопис „Теорія і практика управління соціальними системами” включено до довідника періодичних видань бази даних “Ulrich’s Periodicals Directory” (New Jersey, USA), а у квітні 2015 р. - до наукометричної бази даних РІНЦ (ліцензійна угода №259-04/2015 від 23.04.2015 р.).

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 №241 як наукове фахове видання України з педагогічних наук.

Журнал „Теорія і практика управління соціальними системами” було включено до «ICI Journals Master List» (Copernicus index) з індексом 52.09.

© Національний технічний університет „Харківський політехнічний інститут”, 2018

© Харківський національний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди, 2018

© Українська інженерно-педагогічна академія, 2018

УДК 159.98

Андрій Черкашин

кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами ім. академіка І. А. Зязюна, Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"; Харків, Україна
E-mail: cherkashin68@ukr.net

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ**

***Анотація:** У статті розглядається проблема дослідження особистісно-професійної зрілості майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах України. Визначено, що предметом дослідження особистісно-професійної зрілості є система утворюючі чинники, її об'єктивні і суб'єктивні критерії, механізми й умови, що впливають на професіогенез становлення особистості фахівця. Вказано, що під особистісно-професійною зрілістю фахівця слід розуміти багатокomпонентне особистісне утворення, до якого слід включити особистісну, професійну, емоційну та інтелектуальну зрілості, які визначають її визначений рівень особистісно-професійної ідентичності.*

***Ключові слова:** зрілість, особистісно-професійна зрілість, особистість, фахівець, професійна ідентичність, професіогенез.*

Andrey Cherkashyn

candidate of psychological sciences, associate professor, professor of pedagogy and psychology of management of social systems them academician I. A. Zyazyun, National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"; Kharkiv, Ukraine
E-mail: cherkashin68@ukr.net

**FEATURES OF THE FORMATION OF PERSONAL AND PROFESSIONAL
MATURITY OF FUTURE SPECIALISTS IN HIGHER
EDUCATIONAL INSTITUTIONS**

***Abstract:** In the article the problem of research of personal and professional maturity of future specialists in higher educational institutions of Ukraine is considered. It is determined that the subject of research of personal and professional maturity is systemic factors, its objective and subjective criteria, mechanisms and conditions that influence the professionogenesis of the personality of the specialist. It is indicated that the person's professional maturity of a specialist should be understood as a multicomponent personality education, which should include personal, professional, emotional and intellectual maturity, which determine its level of personal and professional identity.*

***Key words:** maturity, personality-professional maturity, personality, specialist, professional identity, professionogenesis.*

© Андрій Черкашин, 2018

Андрей Черкашин

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ЗРЕЛОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация: В статье рассматривается проблема исследования личностно-профессиональной зрелости будущих специалистов в высших учебных заведениях Украины. Определено, что предметом исследования личностно-профессиональной зрелости являются системно образующие факторы, ее объективные и субъективные критерии, механизмы и условия, влияющие на профессиоогенез становления личности специалиста. Указано, что под личностно-профессиональной зрелостью специалиста следует понимать многокомпонентное личностное образование, в которое следует включить личностную, профессиональную, эмоциональную и интеллектуальную зрелости, которые определяют ее уровень личностно-профессиональной идентичности.

Ключевые слова: зрелость, личностно-профессиональная зрелость, личность, специалист, профессиональная идентичность, профессиоогенез.

Andrey Cherkashyn

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Features of the formation of personal and professional maturity of future specialists in higher educational institutions”

The article deals with the problem of studying the personality-professional maturity of future specialists in higher educational institutions of Ukraine.

It is pointed out that the main challenges of today are the challenges of uncertainty, diversity and complexity. It is stressed that modern education should become the institution for the transfer of motives and meanings, rather than the school of knowledge transfer. Accordingly, the multifaceted space of modern education should become the school of the translation of vital meanings.

It is determined that the subject of study of person-professional maturity are systemic factors, its objective and subjective criteria, mechanisms and conditions that influence the professional development of the personality of a specialist. It is indicated the ambiguity and contradictory nature of scientific views on the scientific definition of personal professional maturity of the individual. It is noted that the greater number of native and foreign scientists determine the

professional maturity as a psychological education, which is formed in the course of professional development of the individual and characterizes the professionalism of a specialist. The main stages of formation of personality-professional maturity of future specialists in higher educational institutions are proposed to consider: the stage of adaptation (early youth - 15-19 years); stage of individualization (late youth - 20-22 years); integration stage (early maturity - 23-26 years).

The basic principles of psycho-pedagogical activity on the formation of person-professional maturity in higher educational institutions are defined: effectiveness, efficiency, objective orientation of the content of pedagogical action, harmony. The personality-professional maturity specialist is suggested to understand a multicomponent personality, to which personal, professional, emotional and intellectual maturity should be included, which determine its specific level of person-professional identity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. В сучасних умовах розвитку українського суспільства виникає нагальна проблема у зміні стратегій та технологій підготовки сучасного фахівця до професійної діяльності у вищих навчальних закладах. Професор Асмолов О. Г. зазначає, що ключовими викликами сьогодення є виклики невизначеності (сучасний світ – це світ у багатовимірному світі), різноманітності (чим більше розвинена система, тим більше різноманітності) та складності (ми ніколи не жили в такому складному та багатовимірному світі). Вчений наголошує на тому, що сучасна освіта повинна стати інститутом передачі мотивів та смислів, а не школою передачі знань. На думку автора, досвід передається новому поколінню шляхом існуючих традицій, через інструкції (освіту), опанування смислів буття. Відповідно, багатогранний простір сучасної освіти повинен стати школою трансляції життєвих смислів. Без цього отримати конкурентоспроможну особистість майбутнього професіонала, яка володіє визначеним рівнем особистісно-професійної зрілості, фактично неможливо. З нашої точки зору, проблема формування особистісно-професійної зрілості професіонала повинна об'єднати та інтегрувати зусилля психологів та педагогів в освітянській галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Проблемі особистісно-професійної зрілості присвячені наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених: К.О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьєва, Н. О. Антонової, Т. М. Березіної, Ф. С. Брантової, С. Ю. Головіна, О. О. Євдокімової, І. Ю. Зав'ялової, О. А. Лукасевича, А. Х. Маслоу, Л. П. Овсянецької, Г. У. Олпорта, Н. В. Підбуцької, Л. В. Потапчука, Л. І. Рибачука, О.Г. Романовського, А.В. Петровського, Ч. Райкфорта, В. А. Семиченка, Г. С. Сухобської, В. І. Цини, І. Я. Ше-

велюка, Г. Х. Яворської та ін. Вказані наукові праці дають узагальнене уявлення про дефініцію особистісно-професійна зрілість, але ґрунтовне дослідження становлення особистісно-професійної зрілості майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах досліджено недостатньо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. На основі аналізу численної кількості праць вітчизняних та зарубіжних вчених було констатовано факт недостатньої вивченості проблеми становлення особистісно-професійної зрілості майбутнього фахівця у вишах. Тому таке питання потребує подальшої розробки та детального розбору з метою чіткого окреслення змісту та структури досліджуваного поняття.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні особливостей формування особистісно-професійної зрілості майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах через визначення змісту та структури стрижневих понять, а також уточнення сутності провідної дефініції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У контексті означеної проблеми потребує уточнення зміст ключових понять дослідження. Так О. О. Євдокімова розглядає особистісно-професійний розвиток студентів як поетапний та динамічний процес входження фахівця в специфіку праці, який передбачає адаптацію, набуття професійного образу мислення, формування ідентифікації з вимогами професійної діяльності до самореалізації та творчого саморозвитку [7, с. 15].

Підбуцька Н. В. становлення особистості студента як професіонала розглядає з точки зору, що «професіоналізм особистості – це інтегрована характеристика суб'єкта діяльності, яка відображає високий рівень професійно значимих

якостей, професійної ідентичності, рефлексивності, спеціальних творчих здібностей, професійно-зумовлену структуру мотиваційної сфери, яка вміщує професійно спрямовані ціннісні орієнтації, що у сукупності забезпечує прогресивний професійний розвиток фахівця» [13, с. 65].

Г. В. Ложкін, Н. Ю. Воленюк О. О. Солтик становлення професіогенезу професіонала пропонують розглядати за наступними етапами: вибір професії, професійне самовизначення, стадія освіти та підготовки, адаптації до професійної діяльності, професіоналізації, досягнення високої продуктивності та професійної реалізації [10, с. 56]. Власне впродовж професіогенезу відбувається становлення й особистісно-професійної зрілості майбутнього фахівця у вищому навчальному закладі. У «Словнику української мови» [14, с. 708] наводяться наступні значення слова «зрілість»: 1) стан організму, який досяг повного розвитку; зрілий вік; 2) перен.: високий ступінь розвитку, досконалості; майстерності. Там же знаходимо значення прикметника «зрілий»: глибоко продуманий, створений, здійснений на основі великого досвіду, майстерності та ін.

У «Словнику практичного психолога» зрілість розглядається як стан, до якого «приходить організм у кінці періоду розвитку. Хронологічні рамки періоду зрілості досить умовні і визначаються завершенням юності і початком періоду старіння» [16, с. 178–179].

У словнику «Психологія» визначається, що «зрілість – найбільш тривалий період онтогенезу, який характеризується тенденцією до досягнення найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей людської особистості. Характеристиками зрілої особистості називають: 1) розвинуте почуття відповідальності, 2) потребу в турботі про інших людей, 3) здатності до: активної участі в житті суспільства; ефективного використання своїх знань; психологічної близькості з іншою людиною;

конструктивного рішення різних життєвих проблем на шляху до повноти самореалізації. Розвиток людини в період зрілості безпосередньо пов'язано з її активним включенням в сферу суспільного виробництва. Нездатність успішно включитися в неї призводить до особистісного застою, стагнації» [14, с. 126].

К. О. Абульханова-Славська і Т. М. Березіна під зрілістю розуміють своєчасність особистості, яка визначає її здатність до знаходження свого способу життя. Автори вказують на притаманні для особистості оптимальний ритм життя, індивідуальні часові потенціали, які спонукають її до оволодіння природними і власними психічними можливостями. Все це дає можливість особистості вдосконалювати власні ресурси активності щодо самоідентифікації та самовдосконалення у різних формах життєдіяльності та взаємодії з навколишнім світом [1].

К. О. Абульханова-Славська визнає внутрішню детермінацію показником зрілості особистості, що характеризує її здатність керувати власним життям, продуктивно використовувати внутрішні резерви відповідно до життєвих завдань, саморегуляції життєвих процесів, використання ефективного стилю спілкування, здійснювати вплив на людей [2].

Б. Г. Ананьєв зазначав, що «зрілість людини як індивіда – соматична та статевая – визначається біологічними критеріями. Однак, якщо в усіх тварин, включно з приматами, фізична зрілість означає глобальну зрілість усього організму – його життєдіяльності і механізмів поведінки, то у людини нервово-психічний розвиток не вкладається повністю в рамки фізичного дозрівання та зрілості. Уже розумова зрілість нерозривно пов'язана з утворенням, має свої критерії, що відображають певний обсяг і рівень знань, властивих цій системі освіти в цю історичну епоху. Ще більшою мірою історичними є численні феномени громадянської зрілості, з настанням якої людина повністю стає юридично дієздатною

особою, суб'єктом цивільних прав (наприклад, виборчих), політичним діячем тощо» [9, с. 71]. Автор зазначав, що ці характеристики зрілості не залежать від фізичного розвитку людини та можуть змінюватися залежно від суспільно-економічної формації, класової структури суспільства, національних особливостей і традицій.

О. Р. Калітєвська, Д. О. Леонтєв, Є. М. Осін, І. І. Бородкіна зазначають, що зріла особистість відрізняється спроможністю до самодетермінації на підставі сформованих власних інтересів та ціннісно-життєвих орієнтацій. Вони стверджують, що процес самодетермінації у підлітковому віці здійснюється на підставі інтеграції понять свободи і відповідальності особистості. Відповідно, формування понять свободи і детермінації у підлітків здійснює розв'язання особистісних криз [6].

А. В. Петровський, М. Г. Ярошевський розглядають зрілість як стан повного розвитку особистості, цілковитої готовності до чого-небудь в аспекті дорослішання особистості, сформовану готовність до найвищого розвитку духовних, інтелектуальних і фізичних здібностей. Основними рисами зрілої особистості автори називають розвинене почуття відповідальності, потребу особистості в турботі про інших, здатність до активної взаємодії з оточуючими, ефективне використання своїх знань та практичних умінь; конструктивне вирішення складних життєвих проблем на шляху до самореалізації [14, с. 126].

З точки зору Г. І. Меднікової, зрілість – це етап психічного розвитку і якість особистості [12, с. 185.]. Автор робить висновок, що поняття «зрілість» людини досліджується для відзначення психологічних новоутворень на різних вікових етапах розвитку особистості. З точки зору автора, особистісна зрілість є результатом розвитку особистості в онтогенезі, де проявляються важливі функції людини до самодетермінації в контексті опанування смислу власного життя.

Ч. Райкфорт указує, що «зрілим індивідом (організмом) є той, в якому розвиток завершено; незрілим – той, у кого він не завершився: дитина – незріла, дорослий же – зрілий. Коли йдеться про психологічні процеси та поведінку, вживання цих термінів, вочевидь, завжди має на увазі порівняння норм, витоки яких є неясними. Називаючи когось незрілим, ми маємо на увазі, що нам відомо, якого роду поведінка личить його віку і що його поведінка, насправді, годиться людині більш молодого віку» [17].

На думку Н. О. Антонової, Л. І. Рибачук психологічно зрілою людиною є особистість, яка спроможна до самовизначення, самоприйняття, саморозвитку і самореалізації [4, с. 34]. Відповідно, автори до структурних компонентів особистісної зрілості відносять: особистісну зрілість – сукупність психологічних властивостей, що обумовлюють людську автономію до самовизначення і самоприйняття власного життєвого досвіду; інтелектуальну зрілість – певні психологічні властивості, що характеризують людину як здатну до пізнання, до використання набутих знань у предметній діяльності, до логічного мислення, до рефлексії і творчості; емоційну зрілість – сукупність психологічних властивостей людини, яка здатна адекватно відчувати і саморегулювати власні емоційні прояви; соціальну зрілість – сукупність психологічних властивостей людини, яка вміє ефективно взаємодіяти з іншими суб'єктами, ґрунтуючись на гуманістичних принципах, за умови збереження власної індивідуальності [4, С.34–35]. Дослідники визначають професійну зрілість як прояв психологічної зрілості у сфері професійної діяльності. Вона являє собою «особистісне новоутворення, що виявляється у прагненні та здатності до самовизначення й самореалізації засобами суспільно-корисної діяльності» [4, с. 39]. З точки зору дослідників, професійна зрілість складається зі стійкої професійної мотивації на досягнення успіху за рахунок

професійного розвитку та самовдосконалення, сформованої професійної ідентичності, з набутих професійних знань, вмінь, навичок, здібностей [4, с. 39].

На думку О. С. Штепи, психологічна зрілість «висвітлює рівень розвитку сенсорних, мнемічних, інтелектуальних та емоційно-вольових процесів, забезпечує високий рівень функціонування індивіда, його готовність аналізувати і усвідомлювати події і явища зовнішнього світу, що говорить про високий рівень психічного розвитку людини. Особистість характеризується як цілісність, що самовизначається, і складається з ставлення до оточуючого світу, до інших людей та до себе самої. Особистісна зрілість на відміну від психологічної... характеризується якісним новоутворенням – здатністю до самопізнання» [19, С. 27–28].

Ф. С. Брантова розглядає психологічну зрілість особистості як інтегративне, рівнево-компонентне утворення, що фіксує в особистості високий ступінь самостійності, усвідомленості, морального початку, швидкого й точного орієнтування в навколишньому світі (предметному та соціальному), справжності взаємозв'язку з людьми, активності й творчості в перетворенні дійсності та самої себе, істинного задоволення від свого життя. Вчена зазначає, що психологічна і особистісна зрілість особистості визначаються категоріями наукової й буденної свідомості, в якій, як пріоритетні, виділяються параметри адекватності та об'єктивності в пізнанні та розумінні світу, автономії-самостійності, відповідальності, здатності до глибоких відносин, самоприйняття, самодостатності й упевненості в собі, здатності до децентрації та розуміння іншої точки зору, толерантності, свободи від догм і стереотипів, прагнення до саморозвитку та самовдосконалення [5]. О. В. Чуйко вважає особистісну зрілість складним структурним утворенням, яке детермінується духовним, когнітивним, емоційно-регулятивним та результативним компонентами, та ви-

значає успішність особистості у особовій та професійній сферах діяльності. Відповідно, на думку автора [20, с. 157]:

- духовний рівень особистісної зрілості характеризує сформованість ціннісно-сміслових настанов особистості, які визначають сенс буття;

- когнітивний рівень особистісної зрілості свідчить про осмисленість, адекватність та автономність під час прийняття рішень;

- емоційно-регулятивний рівень особистісної зрілості засвідчує вміння керувати власними психічними станами та емоціями під час професійної діяльності;

- результативний (компетентнісний) рівень особистісної зрілості відбиває спроможність професіонала до актуалізації власної діяльності [21, С.156–157].

Але надалі автор пропонує розглядати особистісну і професійну зрілість як гетерогенні структури, різні за своїм походженням [21, с. 189]. Стверджується, що особистісна зрілість є показником власного розвитку особистості, яка визначає життєвий шлях людини та її долю. Вказується, що процес формування особистісної зрілості має продуктивний або деструктивний характер, що обумовлюється системою життєвих цінностей людини. На думку автора, формування професійної зрілості відбувається протягом професіогенезу за рахунок набуття професіоналом необхідних компетентностей. Але, з нашої точки зору, професіоналізм фахівця повинен визначатися одночасним розвитком особистісної та професійної зрілості. Життєві плани і орієнтації особистості повинні тісно пов'язуватися із завданнями особистісного професійного розвитку.

Ю. З. Гільбух вважає, що основними структурними компонентами особистісної зрілості є такі: мотивація досягнення як спрямованість діяльності особистості на значущі життєві цілі, прагнення до максимально повної самореалізації, лідерства, досягнення високих результатів, самостійність, ініціативність;

ставлення до свого Я (Я-концепція), що охоплює такі характеристики зрілості, як упевненість у своїх можливостях, задоволення своїми здібностями, темпераментом і характером, своїми знаннями, вміннями та навичками у поєднанні з адекватною самооцінкою, високою вимогливістю до себе, скромністю, повагою до інших та відсутністю самовдоволення; почуття громадського обов'язку, яке охоплює такі якості, як патріотизм, інтерес до суспільно-політичного життя, почуття професійної відповідальності, потребу у спілкуванні, колективізм; життєва установка, яка поєднує в собі розуміння відносності сенсу життя, переважання раціонального над емоційним, емоційну врівноваженість та розсудливість; здатність до психологічної близькості з іншими людьми, що охоплює такі особистісні якості, як доброзичливість до людей, емпатія, вміння слухати, потреба в духовній близькості до інших людей [18].

На думку Т. В. Комар, професійна зрілість фахівця формується в процесі реалізації системи випереджальної підготовки у вищому навчальному закладі й поєднує готовність до безперервного професійного вдосконалення, професійну культуру, особистісно-професійну активність, усвідомлення соціальної значущості професійної діяльності й ціннісне ставлення до професії, себе, інших людей й світу в цілому, пошук і знаходження в професії власного смислу [8, с. 37].

Автор зазначає, що особистісний соціально-психологічний простір людини індивідуалізує професійну зрілість особистості. Вказується на взаємний зв'язок дефініцій “професійна зрілість” та “соціально-психологічний простір” у значенні набуття особистістю власних цінностей та сенсу професійної діяльності [9, с. 294]. Отже, робиться висновок про те, що професійна зрілість являє собою особистісний феномен, який тісно пов'язаний із соціально-психологічним простором та професійною самоідентифікацією особистості [9, С. 294–295].

В. І. Цина «особистісно-професійну зрілість» майбутнього вчителя розглядає як інтегративну якість особистості, що відбиває складові її громадянської, життєво-професійної, духовної, соціальної, психологічної та мотиваційної зрілості, сформованість самості особистості й обумовлює володіння предметними, базовими та ключовими компетентностями, що визначають готовність майбутнього вчителя до професійної діяльності [21]. Складовими особистісно-професійної зрілості майбутніх педагогів В. І. Цина визначає:

– громадянську зрілість: почуття громадського обов'язку, патріотизм, просуспільну діяльність, інтерес до суспільно-політичного життя та участь у житті суспільства, національну і планетарну свідомість;

– життєво-професійну зрілість: компетентність, креативність та ініціативність у вирішенні життєвих ситуацій, високий рівень реалізації подій життя та освітньо-професійної діяльності;

– духовну зрілість: близькість, контактність, потребу у спілкуванні, піклуванні та повагу до інших, колективізм, відкритість і доброзичливість у ставленні до людей, терпимість і толерантність, емпатію та глибинність переживань, гармонію з оточенням, розуміння сенсу життя, потребу в духовній близькості з іншими;

– соціальну зрілість: відповідальність, вимогливість до себе, скромність, гуманістичну мораль;

– психологічну зрілість: позитивне мислення, емоції, цілепокладання, психічну автономію, переважання раціонального над емоційним, розсудливість та емоційну врівноваженість, синергетичність та автономність, наявність власної життєвої філософії;

– мотиваційну зрілість: стійкі переконання й домагання, задоволеність своїми особистісними якостями, впевненість у своїх можливостях, лідерство;

– сформованість самості особистості: самоприйняття, самостійність, самореалізацію, саморозвиток, самоконтроль,

саморегуляцію, самовдосконалення, адекватну самооцінку, самоствердження.

Основними етапами формування особистісно-професійної зрілості майбутніх фахівців у вищому навчальному закладі автор пропонує розглядати такі:

– етап адаптації (рання юність – 15–19 років) з формування особистісно-професійної зрілості, який передбачає активне опанування діючих на конкретних етапах і в формах професійно-педагогічної підготовки нормативних вимог та оволодіння формами та засобами навчально-професійної діяльності, що їм відповідають;

– етап індивідуалізації (пізня юність – 20–22 роки) – характеризується активізацією пошуку засобів і способів вираження майбутнім педагогом своєї індивідуальності та її фіксації у навчально-професійній діяльності засобами інтенсифікації пошуку в референтному для нього освітньо-професійному просторі осіб, здатних забезпечити йому оптимальну персоналізацію;

– етап інтеграції (рання зрілість – 23–26 років) визначається потребою освітнього простору схвально прийняти та культивувати лише ті продемонстровані особистістю індивідуальні особливості, які є в ньому прийнятними і відповідають цінностям зрілої професійно-педагогічної діяльності, освітнім стандартам, сприяють успішній сумісній освітньо-професійній діяльності всіх учасників професійної підготовки [23; 24, с. 63]. В основу формування особистісно-професійної зрілості особистості дослідницею покладено такі принципи психолого-педагогічної діяльності: принцип результативності, що визначає спрямованість педагогічної діяльності на не менше, ніж визначений у державних освітніх стандартах рівень освітніх досягнень учнів і вихованців; принцип ефективності, який орієнтує дослідження не на будь-яку, а саме на позитивну кінцеву мету щодо результативності професійно

зрілої педагогічної діяльності педагога, обов'язково передбачаючи можливий «соціальний ефект», тобто як за мінімальних обсягів і тривалості професійно-педагогічної діяльності досягати кращої її результативності; принцип об'єктної орієнтованості змісту педагогічної дії – розкриває спрямованість навчально-пізнавальної діяльності на вивчення предметних знань; принцип особистісної орієнтованості, який визначається кінцевим результатом педагогічного впливу на особистість і проявляється як взаємоповага всіх учасників процесу навчання, емпатія, педагогічний оптимізм, безумовна віра в духовний, фізичний та інтелектуальний потенціал дитини і здатність допомогти його реалізувати; установки щодо обов'язковості засвоєння учнями та вихованцями складових змісту освіти; принцип рефлексивності, що визначає педагогічний досвід, ціннісні орієнтації та здібності педагога як важливий чинник ефективності педагогічної діяльності; принцип гармонійності, який обумовлює включення окремих педагогічних впливів у систему педагогічної діяльності, сприяючи досягненню загальної ефективності професійно-педагогічної діяльності щодо ефективної освіченості учнів та вихованців [24, с. 63–65].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Дефініція «особистісно-професійна зрілість» отримала різнобічне тлумачення у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. З нашої точки зору, під особистісно-професійною зрілістю фахівця слід розуміти багатоконпонентне особистісне утворення, до якого слід включити особистісну, професійну, емоційну та інтелектуальну зрілості, які окреслюють її визначений рівень особистісно-професійної ідентичності. Вважаємо подальшим перспективним напрямком дослідження – визначення змісту її структурних елементів.

Список літератури:

1. Абульханова К. А., Березина Т. Н. *Время личности и время жизни*. СПб. Алетея, 2001. 304 с.
2. Абульханова-Славская К. А. *Стратегия жизни*. М.: Мысль, 1991. 298 с.
3. Ананьев Б. Г. *Человек как предмет познания // Избранные психологические труды : в 2 т.* Т. 1. М. : Педагогика, 1980. С. 16–178.
4. Брантова Ф. С. *Представления о психологически зрелой личности в сознании людей разного возраста : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01.* М., 2011. 247 с.
5. Калитиевская Е. Р., Леонтьев Д. А., Осин Е. Н., Бородкина И. И. *Смысл, адаптация и самодетерминация у подростков // Вопросы психологии.* 2007. №2. С. 68–79.
6. Євдокімова О. О. *Теорія і практика психологічного супроводу навчально-виховного процесу у вищому технічному навчальному закладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук : 19.00.07.* К.: 2011. 44 с.
7. Комар Т. В. *Професійна зрілість особистості: психологічна природа поняття // Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія : Психологічні науки. 2015. Вип. 3. С. 33–37.
8. Комар Т. В. *Професійна зрілість особистості у її соціально-психологічному просторі // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України.* Сер.: Педагогічні та психологічні науки. 2014. № 2. С. 287–299.
9. Ложкін Г. В., Волянчук Н. Ю., Солтик О. О. *Психологія праці : навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів / Хмельницький,* 2013. С. 147–153.
10. Лукасевич О. А. *Особенности достижения личностной зрелости студентами высшего учебного заведения. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* Серія № 12. Психологічні науки. 2009. № 21 (45). С. 117.
11. Меднікова Г. І. *Особистісна зрілість: сутність та критерії // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія.* 2012. Вип. 43(2). С. 179–186.
12. Підбуцька Н. В. *Психологічні основи професіоналізму інженера : монографія.* Х. : «Діса плюс», 2016. 296 с.
13. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. *Психология.* М. : Политиздат, 1990. С. 126.
14. Білодіда І. К. *Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; К.: Наук. думка. Т. 3.* 1972. С. 708.
15. Головин С. Ю. *Словарь практического психолога.* Минск: Харвест, 1997. С. 178–179.
16. Райкфорт Ч. *Критический словарь психоанализа.* СПб : Восточ.- европ. ин-т психоанализа, 1995. С. 47.
17. Сухобская Г. С. *Понятие «зрелость социально-психологического развития человека» в контексте андрологии. Новые знания.* 2002. № 4. С. 17–20.
18. Штепа О. С. *Пропріум зрілої особистості // Практична психологія та соціальна робота.* 2004. №2. С. 26–35.
19. Чуйко О. В. *Особистісна зрілість як умова надання ефективної допомоги клієнту // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2011. Вип. 12. С. 152–157.
20. Чуйко О. В. *Особистісна і професійна зрілість: співвідношення понять // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2011. Вип. 13. С. 184–190.
21. Цина В. І. *Сутність, структура, особливості особистісно-професійної зрілості майбутнього вчителя. // Витоки педагогічної майстерності.* Серія: Педагогічні науки. 2014. Вип. 14. С. 309.

22. Цина В. І. Використання стратегії вивчення педагогічної практики у формуванні особистісно професійної зрілості майбутніх педагогів. // *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2015. Вип. 1. С. 36–37.

23. Цина В. І. Моделювання процесу формування особистісно професійної зрілості майбутніх педагогів в умовах ВНЗ. Молодьіринок. 2014. № 10. С. 61–66.

References:

1. Abul'hanova K. A., Berezina T. N. (2001) *Vremja lichnosti i vremja zhizni*. [The time of personality and the time of life.] SPb. Aletejja, 304 s. [in Russian]

2. Abul'hanova-Slavskaja K. A. (1991) *Strategija zhizni*. [The strategy of life.] M.: Mysl', 298 s. [in Russian]

3. Anan'ev B. G. (1980) *Chelovek kak predmet poznanija* [Man as an Object of Cognition] // *Izbrannye psihologicheskie trudy : v 2 t. T. 1. M. : Pedagogika.*. S. 16–178. [in Russian]

4. Brantova F. S. (2011). *Predstavlenija o psihologicheski zrelej lichnosti v soznanii ljudej raznogo vozras- ta : dis. ... kand. psihol. nauk :19.00.01*. [Views on the psychologically mature personality in the minds of people of different ages: dis. ... cand. psychol. Sciences: 19.00.01]M., 247 s. [in Russian]

5. Kalitievskaja E. R., Leont'ev D.A., Osin E.N., Borodkina I.I. (2007) *Smysl, adaptacija i samodeterminacija u podrostkov* [Sense, adaptation and self-determination in adolescents] // *Voprosy psihologii. №2. S. 68–79*. [in Russian]

6. Yevdokimova O. O. (2011) *Teoriia i praktyka psykhologichnoho suprovodu navchal'no-vykhovnoho protsesu u vyschomu tekhnichnomu navchal'nomu zakladi : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora psyhol. Nauk: 19.00.07* [Theory and practice of psychological support of the educational process in the higher technical educational institution: the author's abstract. dis for obtaining sciences. degree of doctor of psychology. Sciences: 19.00.07.]. K.:44 s. [in Ukraine]

7. Komar T. V. (2015) *Profesijna zrilist' osobystosti: psykhologichna pryroda poniat-tia*[Professional maturity of the person: the psychological nature of the concept]// *Naukovyj visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia Psykhologichni nauky.. Vyp. 3. S. 33–37*. [in Ukraine]

8. Komar T. V. (2014) *Profesijna zrilist' osobystosti u ii sotsial'no-psykhologichnomu prostori* [Professional maturity of the personality in its socio-psychological space]// *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Ser.: Pedahohichni ta psykhologichni nauky. . № 2. S. 287–299*. [in Ukraine]

9. Lozhkin H. V., Volianiuk N. Yu., Soltyk O. O. (2013) *Psykhohohiia pratsi : navch. posibnyk dlia stud. vysch. navch. Zakladiv*[Psychology of labor: teaching. tutorial for studio higher tutor institutions] / *Khmel'nyts'kyj.*. S. 147–153. [in Ukraine]

10. Lukasevych O. A. (2009) *Osoblyvosti dosiahnennia osobystisnoi zrilosti studentamy vyschoho navchal'noho zakladu*. [Features of achievement of personal maturity by students of higher educational institutions]// *Naukovyj chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 12. Psykhologichni nauky.. № 21 (45). S. 117*. [in Ukraine]

11. Mednikova H. I. (2012) *Osobystisna zrilist': sutnist' ta kryterii*[Personality maturity: essence and criteria]// *Visnyk Kharkivskoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Psykhohohiia. . Vyp. 43(2). S. 179–186*. [in Ukraine]

12. Pidbut's'ka N. V. (2016) *Psykhologichni osnovy profesionalizmu inzhenera : monohrafiia*. [Psychological foundations of engineer's professionalism: monograph.] Kh. : «Disaplius»,. 296 s. [in Ukraine]
13. Petrovskij A. V., Yaroshevs'kyj M. H. (1990) *Psykhologhiya*. [Psychology] M.: Polytizdat,. S. 126. [in Russian]
14. Bilodida I. K. (1972) *Slovnnyk ukrains'koi movy : v 11 t.* [The Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 t.] / AN URSSR, In-t movoznavstva ; K.: Nauk. dumka. T. 3.. S. 708. [in Ukraine]
15. Golovin S. Ju. (1997) *Slovar' prakticheskogo psihologa*. [Dictionary of practical psychologist] Minsk : Harvest,. S. 178–179. [in Russian]
16. Rajkfort Ch. (1995) *Kriticheskij slovar' psihoanaliza*. [Critical Dictionary of Psychoanalysis.] SPb. : Vostoch.- evrop. in-t psihoanaliza,. S. 47. [in Russian]
17. Suhobskaja G. S. (2002) *Ponjatie «zrelost' social'no-psihologicheskogo razvitija cheloveka» v kontekste andragogiki*. [The notion of "maturity of the socio-psychological development of man" in the context of andragogy.] Novye znaniya.. № 4. S. 17–20. [in Russian]
18. Shtepa O. S. (2004) *Proprium zriloi osobystosti* [Proprium of a mature person] // *Praktychna psykhologhiia ta sotsial'na robota*.. №2. S. 26–35. [in Ukraine]
19. Chujko O. V. (2011) *Osobystisna zrilist' iak umova nadannia efektyvnoi dopomohy kliientu* [Personality maturity as a condition for providing effective assistance to the client] // *Aktual'ni problemy sotsiologii, psykhologii, pedahohiky*.. Vyp. 12. S. 152–157. [in Ukraine]
20. Chujko O. V. (2011) *Osobystisna i profesijna zrilist': spivvidnoshennia poniat'* [Personal and professional maturity: the ratio of concepts] // *Aktual'ni problemy sotsiologii, psykhologii, pedahohiky*. . Vyp. 13. S. 184–190. [in Ukraine]
21. Tsyna V. (2014) *Sutnist', struktura, osoblyvosti osobystisno-profesijnoi zrilosti majbutn'oho vchytelia*. [Essence, structure, features of personality-professional maturity of the future teacher.] // *Vytoky pedahohichnoi majsternosti. Seriya: Pedahohichni nauky*.. Vyp. 14. S. 309. [in Ukraine]
22. Tsyna V. I. (2015) *Vykorystannia stratehii vyvchennia pedahohichnoi praktyky u formuvanni osobystisno profesijnoi zrilosti majbutnikh pedahohiv*. [Using the strategy of studying pedagogical practice in the formation of personally professional maturity of future teachers] // *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykhologii*.. Vyp. 1. S. 36–37. [in Ukraine]
23. Tsyna V. (2014) *Modeliuvannia protsesu formuvannia osobystisno profesijnoi zrilosti majbutnikh pedahohiv v umovakh VNZ*. [Modeling of the process of formation of personally professional maturity of future teachers in the conditions of higher educational establishments.] *Molod' i rynok*.. № 10. S. 61–66. [in Ukraine]

Стаття надійшла до редколегії: 15.02.2018

УДК 378.147

Валерія Сизикова

аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. акад. І.А. Зязюна, Національний технічний університет “Харківський
політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: valerija27svs@gmail.com

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТІВ, ПОКАЗНИКІВ І РІВНІВ СФОРМОВАНOSTI ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

***Анотація:** У статті проаналізовано поняття “професіоналізм” студента спеціальності “Соціальна робота”. Виділено та схарактеризовано компоненти, критерії та показники професіоналізму майбутніх соціальних працівників. Автором виокремлено мотиваційно-ціннісний, когнітивний, технологічний та рефлексивний компоненти у структурі професіоналізму майбутнього соціального працівника. У відповідності з цим визначені та обґрунтовані чотири рівні сформованості професіоналізму.*

***Ключові слова:** професіоналізм, компоненти професіоналізму, показники сформованості професіоналізму, рівні сформованості професіоналізму, майбутній соціальний працівник.*

Valeriia Syzykova

Master of Education of Higher School, Postgraduate Student of I.A. Zyazun Department of
Pedagogy and Psychology of Social Systems Management National Technical
University "Kharkiv Polytechnic Institute"; Kharkiv, Ukraine
E-mail: valerija27svs@gmail.com

CHARACTERISTICS OF THE COMPONENTS, CRITERIA AND INDICATORS OF FORMATION OF FUTURE SOCIAL WORKERS` PROFESSIONALISM

***Abstract:** The concept of “professionalism” of social work students are determined in the article. The components, criteria and indicators of professionalism of future social workers are highlighted and characterized. Was suggested to identify motivational-evaluative, cognitive, technological and reflexive components in the structure of the professionalism of future social workers. Accordingly, this definitely shaped substantiated four levels of formation of professionalism.*

***Key words:** professionalism, the components of professionalism, criteria of formation of professionalism, indicators of formation of professionalism, levels of formation of professionalism, future social worker.*

Валерія Сизикова

ХАКТЕРИСТИКА КОМПОНЕНТОВ, ПОКАЗАТЕЛЕЙ И УРОВНЕЙ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕСИОНАЛИЗМА БУДУЩИХ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ

***Аннотация:** В статье проанализировано понятие “профессионализм” студента специальности “Социальная работа”. Выделены и охарактеризованы компоненты, критерии и показатели профессионализма будущих социальных работников.*

© Валерія Сизикова, 2018

тери и показатели профессионализма будущих социальных работников. Автором определено мотивационно-ценностный, когнитивный, технологический и рефлексивный компоненты в структуре профессионализма будущего социального работника. В соответствии с этим определены и обоснованы четыре уровня сформированности профессионализма.

Ключевые слова: профессионализм, компоненты профессионализма, показатели сформированности профессионализма, уровни сформированности профессионализма, будущий социальный работник.

Valeriia Syzykova

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Characteristics of the components, criteria and indicators of formation of future social workers` professionalism”

Problem setting. Changes in Ukrainian legislature and power decentralizing call for qualitative, deep, and system changes in Ukrainian society. Rapid changes are taking place in all social institutes including social protection system. It is social workers who are called upon providing optimum interaction between an individual and society for improving each person's life. The quality of the services provided by social workers is inseparately connected with their professionalism the bases of which, to our mind, are formed in the course of professional training.

Recent research and publications analysis. An interesting view on various aspects of social workers' professional training are expressed in scientific works by such researchers as L. Vahovsky, N. Ghitun, D. Golovanova, M. Yevtukh, A. Kapska, I. Kozubovska, N. Kryvokon, N. Maksymova, L. Mischyk, V. Polischuk, V. Poltavets, S. Kharchenko, I. Tsymbal, S. Shatsky, L. Shtefan. However, closer to our point of view are the works by such scientists as O. Bezpalko, T. Kravtsova, V. Orzhekhovska, Yu. Polischuk, Ye. Pavlyutenkov, and R. Chubuk.

Paper objective. The aim of the article is to undertake an attempt at characterizing criteria, exponents, professionalism formation levels in a future social worker.

Paper main body. Through analyzing scientific psychology and pedagogic sources we clarified the essence of the central definition of our research, it being a future social worker's professionalism. We came to a conclusion that the most comprehensive definition would be the following: professionalism is an integrating characteristic of a personality which is a system of acmeologic, professional-and-cognitive, professional-and-technological and professionally-personal competencies reflecting a high level of a social worker's professional competency, professional skillfulness, his/her professionally-oriented traits, creative approach to organizing social and social-and-pedagogic activity, capability of reflexiveness, readiness for constant self-development and self-perfection. Mastering by a future social worker of this phenomenon as a value, a guideline in social sphere work ensures a highly productive professional activity, manifestation of a social sphere worker's individuality.

On analyzing scientific sources treating on demands set forth to professional traits of social workers, their knowledge, abilities, skills and aptitudes and taking into account the content of legal and normative documents which determine demands to social workers, we have defined the main denominators and criteria of professionalism formation in a future social worker. When determining the

denominators and criteria we viewed professionalism of a future social worker as an aggregate of four mutually connected structural components (motivation-and value, cognitive, technological, and reflexive ones). Following the defining of the criteria and their denominators, the next stage in our work was devoted to characterizing the levels of formation of a future social worker's professionalism. Departing from the motivation-and-value, cognitive, technological, and reflexive components of a social worker's professionalism and the determined denominators and criteria we consider it appropriate to distinguish the four levels of formation of a future social worker's professionalism, namely high, optimum, basic, and initial.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Зміни в українському законодавстві та децентралізація влади вимагають від українського суспільства якісних, глибинних та системних трансформацій. Бурхливо оновлюються усі соціальні інститути, у тому числі й система соціального захисту населення. Саме соціальні працівники покликані забезпечувати оптимальну взаємодію між особистістю і суспільством для поліпшення життя кожної людини. Якість послуг, що надається цими фахівцями невідривно пов'язана з їх професіоналізмом, основи якого, на нашу думку, формуються в процесі фахової підготовки.

В окреслених умовах, забезпечення якості й ефективності фахової освіти соціальних працівників є однією з пріоритетних вимог держави та демократичного суспільства, що зумовлює збільшення кількості критеріїв до рівня професійної підготовки майбутнього соціального працівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У поперед-

Conclusions of the research. *The novation of the work is a more precise definition of "a social worker's professionalism" on the basis of analyzing scientific sources on psychology and pedagogy, as well as defining components (motivation-and value, cognitive, technological, and reflexive), criteria and denominators of professionalism formation in a future social worker, characterizing the four levels (high optimum, basic, and initial) of its forming. The characteristics of components, criteria, and denominators of professional formation in a future social worker, presented in this article, enables to move on to design a technology of professionalism formation in a future social worker in the course of professional training.*

дніх публікаціях ми наголошували на гострій потребі держави у якісній професійній підготовці майбутніх фахівців із соціальної роботи. Цю тезу проводять "червоною ниткою" у своїх дослідженнях і інші науковці, такі як В. В. Дударьов [3], О.Г. Карпенко [6], Т. О. Кравцова [7], Ю. В. Орешета [8], Р. В. Чубук [12]. Вони акцентують увагу на тому, що фахівці із соціальної роботи виступають ключовими суб'єктами соціальної сфери держави, яка на сьогоднішній день перебуває у стані трансформації, та закликають звернути увагу на формування професіоналізму соціальних працівників вже на етапі їх підготовки.

Аналіз наукових праць психологів, соціологів, педагогів свідчить, що значна кількість досліджень присвячена різним аспектам професійної діяльності соціальних працівників, зокрема: професійній компетентності соціального працівника у структурі його професіоналізму (С. Архипова); формам та методам здійснення соціально-педагогічної діяльності у різних сферах (О. Безпалько); історії, теорії і практиці соціальної роботи в Україні, специфіці соціально-педагогічних технологій (С. Харченко).

Враховуючи тематику нашого дослідження, найбільш цікавими є роботи, що досліджують різні аспекти фахової підготовки соціальних працівників. До них належать наукові розробки таких дослідників як: Л. Ваховський, Н. Гітун, Д. Голованова, Л. Димитрова, М. Євтух, А. Капська, І. Козубовська, Н. Кривоконь, Н. Максимова, Л. Міщик, В. Поліщук, В. Полтавець, С. Харченко, І. Цимбал, С. Шацький, Л. Штефан.

Окремої уваги заслуговують дослідження науково-методичних та організаційно-технологічних аспектів професійної підготовки соціальних працівників в умовах університетської освіти (О. Карпенко); морально-етичних проблем підготовки соціальних працівників (Н. Клименюк, Д. Сай та О. Тополь). Надзвичайно корисними для визначення дефініції “професіоналізм” стали монографії та наукові дослідження таких вчених, як: В. Бочарова, А. Капська, В. Курбатов, В. Поліщук, В. Полтавець, В. Сластьонін, С. Харченко тощо. У них повною мірою розкрито теоретичні засади процесу становлення соціального працівника як професіонала. Проте зазначені дослідники схильні розглядати професіоналізм як характерну рису вже сформованого фахівця, а не студента спеціальності “Соціальна робота”. Більш дотичними до нашої точки зору є дослідження таких учених, як: О. Безпалько, Т. Кравцова, В. Оржеховська, Ю. Поліщук, Є. Павлютенков, Р. Чубук та інших, що розглядають проблеми практичної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проблеми формування професіоналізму соціального працівника розглядаються дослідниками під різним кутом зору, разом з тим, недостатньо розкритими залишаються питання формування професіоналізму майбутніх соціальних працівників у процесі фахової підготовки.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому метою нашої статті є спроба схарактеризувати критерії, показники і рівні сформованості професіоналізму майбутнього соціального працівника. Виходячи з поставленої мети, нами були сформульовані наступні завдання роботи: по-перше, обґрунтувати дефініцію “професіоналізм соціального працівника”; по-друге, проаналізувати компоненти професіоналізму майбутнього соціального працівника та визначити показники його сформованості; по-третє розкрити зміст рівнів сформованості його професіоналізму.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження особистості соціального працівника доводить необхідність з’ясування сутності дефініції «професіоналізм». Професіоналізм – системна якість особистості, що виявляється як високий рівень оволодіння професійною діяльністю, внесення індивідуальних здобутків у професію, стимуляція в суспільстві інтересу до своєї праці [10, с. 132].

У акмеологічному словнику, професіоналізм (з лат. profession – професія, profiteer) – оголошувати своєю справою) розглядається як інтегральна характеристика праці людини, яка включає в себе її сформованість як суб’єкта професійної діяльності, професійного спілкування, зрілість особистості як професіонала [1, с. 130]. Важливе значення для розуміння природи професіоналізму мають роботи з психології професійної діяльності Е. Ф. Зеєра [4], де визначено, що формування професіоналізму – це вищий рівень психофізіологічних, психічних і особистісних змін, які проходять у процесі тривалого виконання людиною посадових обов’язків, що забезпечують якісно новий, більш ефективний рівень вирішення складних професійних завдань в особливих умовах. На думку науковця, професіоналізм – це інтегральна якість суб’єкта праці, що характеризує продуктивне виконання

професійних завдань, обумовлене творчою самодіяльністю та високим рівнем професійної самоактуалізації.

Професіоналізм, на думку А. О. Деркача [2] та Т. М. Сорочан [11], формується в системі професійної освіти, тобто, окрім опанування досвіду, його розвиток передбачає спеціальне навчання.

А. О. Деркач розглядає професіоналізм як систему, яка складається з професіоналізмів особистості та діяльності [2, с. 96].

Професіоналізм особистості також повинен включати в себе професійні стандарти, які орієнтують на високу якість виконання діяльності – “професіонал своєї справи”, систему моральних норм, які роблять професіоналів непересічними особистостями.

Існуючі уявлення про професіоналізм відображають інтегративний характер цієї якості в контекстах особистості, зануреної у професійну діяльність, і, власне, професійної діяльності, що обумовлено високим ступенем взаємозв'язку між цими складовими професії. На цьому ґрунтується і базове визначення професіоналізму як характеристики працівника, який високою мірою відповідає вимогам до професійної діяльності.

Деталізуючи структуру професіоналізму, Ю. П. Поваренков [9] вказує на три його компоненти:

- операційний компонент, що виявляється у наявності та ефективному використанні кваліфікаційних знань, вмінь, навичок, здібностей, результатом його функціонування є професійна компетентність;
- мотиваційний – зосереджує актуальні для особистості мотиви професійної діяльності і локалізується у професійній спрямованості;
- смисловий, якому властиві сформована Я-концепція професіонала і професійна самооцінка, проявляється через професійну самосвідомість.

Професіоналізм у соціальній роботі – це знання, вміння та навички фахівця, що постійно підтримуються на високому рівні та забезпечують кваліфіковане сприяння людям у вирішенні їх життєвих проблем, досягнення високої якості праці та її результативності.

Відповідно до зазначених наукових підходів (А. Деркач, І. Зязюн, А. Маркова, Н. Ничкало, Т. Сорочан, Т. Сущенко тощо) уточнимо сутність центральної дефініції дослідження – *професіоналізму* майбутнього соціального працівника.

На нашу думку, це інтегративна характеристика особистості, яка являє собою систему акмеологічної, професійно-когнітивної, професійно-технологічної і професійно-особистісної компетенцій, які відображають високий рівень професійної компетентності та майстерності соціального працівника, його професійно-орієнтованих якостей, творчий підхід до організації соціальної та соціально-педагогічної діяльності, здатність до рефлексії, готовність до постійного саморозвитку та самовдосконалення. Опанування майбутнім соціальним працівником цього феномену як цінності, орієнтури праці у соціальній сфері забезпечує високопродуктивну професійну діяльність, вияв його індивідуальності.

Професіоналізм є важливою якісною характеристикою фахівця із соціальної роботи. Про сформованість професіоналізму майбутнього соціального працівника можна стверджувати лише за умови визначення критеріїв, показників та рівнів його оцінки. На основі теоретичного аналізу нами визначені наступні *компоненти* професіоналізму майбутнього соціального працівника (див. рис. 1): мотиваційно-ціннісний; когнітивний; технологічний; рефлексивний.

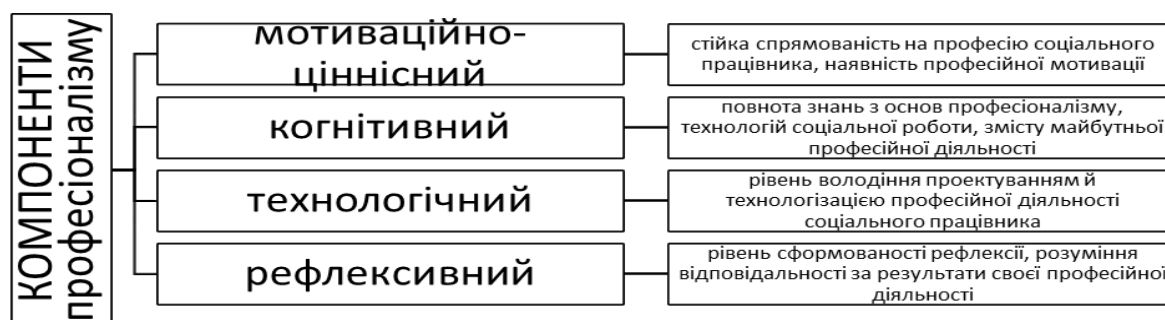

Рис. 1. Структура компонентів професіоналізму майбутнього соціального працівника

Як зазначає О. А. Ігнатюк [5] критерії професіоналізму, тобто показники, на основі яких можна оцінювати його рівень, можуть бути двох видів: зовнішні стосовно людини (об'єктивні) і внутрішні (суб'єктивні). У даний час багато дослідників (Б. Г. Бочарова, А. І. Ляшенко, В. А. Сластьонін, Н. Б. Шмельова) розробляють моделі показників професіоналізму особистості та діяльності соціального працівника на різних рівнях. Студенти спеціальності “Соціальна робота” як майбутні фахівці стосуються першого рівня показників, який включає в себе характеристику об'єктивних і суб'єктивних факторів загального плану:

- відповідність обраній професії особистісним параметрам людини;
- відповідність особистості вимогам цієї професії, її прагнення і готовність застосовувати свої професійні знання та вміння під час соціальної практики;
- досить висока продуктивність використовуваних технологій щодо соціальної допомоги, адаптації, реабілітації людини або групи осіб з різними проблемами [8, с. 125].

Слід також наголосити, що об'єктивні показники професіоналізму соціального працівника визначаються його відповідністю професії, особистим внеском у соціальну практику, здатністю професійно розв'язувати проблеми клієнта, надавати допомогу різним групам населення. Суб'єктивні показники професіоналізму соціального працівника обумовлюються його особистісними якос-

тями, що залежать від особливостей перебігу основних психічних процесів, сформованості комунікативних навичок, уміння діяти у складних і неординарних фахових і психологічних ситуаціях тощо. В результаті вивчення наукових проблем і питань діагностики щодо відбору фахівців для соціальної сфери весь перелік особистісно-професійних якостей можна поділити на чотири групи:

- 1) що розвиваються і компенсуються;
- 2) що розвиваються, але не компенсуються;
- 3) що важко розвиваються у зрілому віці, але не компенсуються;
- 4) що розвиваються з великими труднощами і досить погано компенсуються [6, с. 27].

Названі вище характеристики можуть означати “психологічну схильність до цієї професії”, і ми погоджуємося з Карпенко О. Г. [6], що саме вони повинні стати критерієм діагностування при відборі майбутніх соціальних працівників. У результаті аналізу наукових джерел, у яких розкриваються вимоги до професійних якостей соціальних працівників, їх знань, умінь і навичок, а також урахування змісту нормативно-правових документів, що визначають вимоги до таких фахівців, нами визначено основні показники та критерії сформованості професіоналізму майбутнього соціального працівника. При визначенні показників та критеріїв, ми розглядали професіоналізм майбутнього соціального працівника як сукупність чоти-

р'юх взаємопов'язаних структурних ком-
понентів (мотиваційно-ціннісного, когні-

тивного, технологічного та рефлексивно-
го) (див. таблицю 1).

Таблиця 1

**Компоненти, критерії і показники сформованості професіоналізму
майбутнього соціального працівника**

<i>Компоненти професіоналізму</i>	<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>
Когнітивний компонент	Знання змісту щодо професійної діяльності у соціальній сфері	Рівень знань
	Знання про ефективність діяльності соціального працівника, її якість	Індексна оцінка, яка характеризується кількістю наявних знань щодо загальної їх кількості
	Знання про кар'єру	Рівень знань Сформованість мотиву професійного просування
Мотиваційно-ціннісний компонент	Психологічна готовність до соціально-педагогічної діяльності	Рівень готовності
	Професійно-ціннісні орієнтації	Ієрархія цінностей
	Співвідношення мотиву досягнення успіху та мотиву уникнення невдач	Спрямованість на успіх діяльності Рівень мотивації до успіху
	Базові та актуальні потреби	Склад потреб
	Задоволеність діяльністю у соціальній сфері	Рівень прояву flow-ефекту (діяльнісного зосередження)
	Спрямованість соціального працівника на діяльність і/чи на клієнтів	Тип спрямування
Технологічний компонент	Засоби успішного виконання діяльності у соціальній сфері (професійне мислення, професійна творчість)	Частота прояву Рівень розвитку творчості
	Уміння і навички успішно планувати	Рівень сформованості вміння
	Уміння успішно приймати рішення	Частота прояву
	Уміння визначати власні обмеження	Частота прояву обмежень
Рефлексивний компонент	Здатність до рефлексії	Рівень сформованості рефлексії (високий, достатній, середній і низький)
	Автономність і відповідальність	Розуміння відповідальності за результати своєї професійної діяльності
	Здатність до саморегуляції та самореалізації	Рівень вмотивованості на самореалізацію
	Рефлексія на основі порівняння власних та зовнішніх результатів контролю	Рівень об'єктивності самооцінки контролю

Після визначення критеріїв та їх показників нашу увагу було зосереджено на характеристиці рівнів сформованості професіоналізму майбутнього соціального працівника. На основі мотиваційно-ціннісного, когнітивного, технологічного та рефлексивного компонентів професі-

оналізу соціального працівника та визначених показників і критеріїв ми вважаємо за доцільне виділити чотири *рівні його* сформованості: високий, оптимальний, базовий і початковий. Взаємозв'язок зазначених компонентів наведено на рисунку (див. рис. 2).

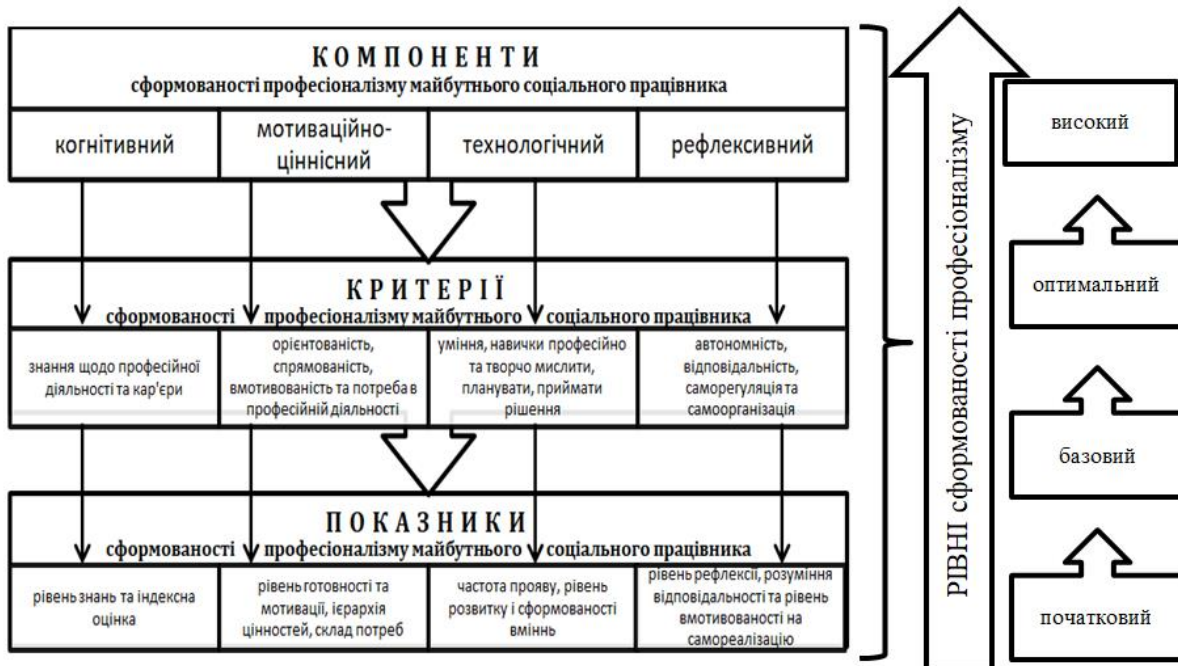

Рис 2. Структурна схема компонентів та рівнів сформованості професіоналізму майбутнього соціального працівника

Початковий рівень синтезує показники, що характеризують здібності, мотиви, знання і вміння особистості, що не вирізняються новизною, оригінальністю, унікальністю. Цьому рівню властиві: стихійність, традиційність, пасивність, неорганізованість методів і прийомів професійної діяльності соціального працівника. Планування та прийняття власних рішень на цьому рівні відсутнє, виконання завдань можливе лише під безпосереднім контролем. Особистість не здатна здійснювати контроль власних розумових та практичних дій і контролювати логіку розгортання своєї думки (суджень).

Базовий рівень відрізняється наявністю окремих знань, умінь і навичок, що характеризують креативність соціального працівника; періодичними проявами активності в організації професійної діяльності; вивченні вітчизняного та

світового досвіду діяльності працівників соціальної сфери, який використовується ситуативно у зв'язку з повільною адаптацією до змін, пов'язаних із нововведеннями. Мотив діяльності – професійний. На цьому рівні завдання виконуються під керівництвом з елементами самостійності, можливе епізодичне прийняття рішень та планування окремих етапів діяльності. Особистість робить спроби визначати послідовність та ієрархію етапів своєї професійної діяльності, ґрунтуючись на рефлексії минулої діяльності через пошук її основ, причин, сенсу.

Оптимальний рівень характерний для соціальних працівників, схильних до засвоєння знань, пов'язаних з інноваційною професійною діяльністю, які цікавляться відповідною інформацією у соціальній сфері, проявляють інтерес до но-

вітніх технологій соціальної роботи, але через відсутність практичних умінь і навичок творчого осмислення та реалізації ідеї досягнення вітчизняного та світового досвіду можуть упроваджувати лише у співпраці з іншими колегами – соціальними працівниками. Для цього рівня характерне самостійне виконання завдань під мінімальним керівництвом, прийняття рішень та планування етапів діяльності здійснюється за шаблоном чи за допомогою колег. Особистість бере на себе відповідальність за результати виконання завдань під час навчання та/або професійної діяльності та здатна спиратися на рефлексію минулого досвіду.

Високий рівень характеризується досконалим володінням знаннями, вміннями, навичками у сфері професійної діяльності, здатністю аналізувати ситуацію, правильно її сприймати, брати до уваги всі існуючі альтернативи та робити необхідний вибір; умінням встановлювати контакт з людьми, здійснювати диференційований підхід до клієнтів; здібністю управляти діяльністю соціальної служби, використовувати в соціальній роботі технології проектування, моделювання та інші. Характерним для цього рівня є розв'язання складних непередбачуваних завдань і проблем у спеціалізованих сферах професійної діяльності та/або навчання, що передбачає збирання та інтерпретацію інформації (даних), вибір методів та інструментальних засобів, застосування інноваційних підходів. Провідним мотивом діяльності виступає потреба в професійній досконалості. Такий стан притаманний переважно обдарованим особистостям і забезпечує творчий результат будь-якої діяльності без особливих зусиль. Йому притаманні: креативність, образне (творче) мислення, відкритість до інновацій, пошук або творення нових ідей, нестандартні підходи в розробці проблем, чутливість до ключових найперспективніших ліній пошуку. Мотивація до діяльності зумовлена переважно внутрішньою

потребою до творчої самореалізації, глибоким розумінням відповідальності за результати своєї професійної діяльності. Особистості на цьому рівні притаманна відповідальність не лише за власний професійний розвиток, але й за інших осіб та/або цілих груп, що з нею співпрацюють; вона здатна до подальшого навчання та рефлексії на основі порівняння власних та зовнішніх результатів контролю. Відрізняється від попередніх рівнів високою автономністю.

Дударьов В. В. [3] наголошує, а ми погоджуємося з його думкою, що важливим аспектом формування професіоналізму соціального працівника є його підготовка у вищому навчальному закладі. Щоб цей процес був ефективним, необхідно під час отримання освіти дотримуватися наступних умов:

- розробка навчальних планів і програм за спеціальними дисциплінами на основі сучасних наукових поглядів на теорію соціальної роботи, з орієнтацією на її цінності як професійної діяльності; обов'язковість вивчення досвіду соціальної роботи у всіх спеціальних дисциплінах і спецкурсах;
- розкриття змісту ефективної професійної діяльності соціального працівника у всіх видах навчальної роботи у ВНЗ;
- усвідомлення суб'єктивної позиції майбутнім соціальним працівником;
- забезпечення взаємозв'язку змістовно-процесуальної підготовки й внутрішньо-особистісного формування готовності студентів до соціальної роботи;
- розвиток таких особистісних якостей у студентів, як орієнтація на людину, вміння ефективно взаємодіяти з іншими й позитивне спілкування з ними, прагнення до професійного самовдосконалення, творчого характеру праці;
- формування у студентів потреб й інтересів у підготовці себе до професійної діяльності, їх участі в науково-дослідній роботі в галузі соціальної роботи й суміжних дисциплін;

- надання студентам можливості участі у волонтерській діяльності;

- здійснення спеціальної підготовки співробітників закладів соціальної сфери до приймання практикантів, орієнтація їх на контакти й взаємне співробітництво.

Лише при створенні цих умов в освітньому процесі можна сподіватися, що майбутня професійна діяльність студентів за фахом “соціальна робота” виявиться ефективною.

Нам імпонує думка Чубук Р. В. [12], що професійна підготовка як процес, що забезпечує формування професіоналізму майбутнього фахівця, лише тоді розвиває та активізує зусилля та професійну свідомість, коли пізнавальна діяльність майбутнього соціального працівника здійснюється в умовах близьких до практичної професійної діяльності; тобто коли пізнавально-теоретичні дії співставляються та порівнюються з професійно-орієнтованими. В умовах фахової підготовки професіоналізм соціального працівника неможливо сформувати без якісної практичної підготовки, яка є частиною державного освітнього стандарту та невід’ємною складовою професійної підготовки студентів у ВНЗ. Практика вважається одним з найефективніших видів діяльності студента для його професійного становлення та розвитку. Вона дозволяє йому практично спробувати свої сили в обраній професії, навчитися застосовувати в професійній діяльності знання, отримані на заняттях. Особливо це важливо при оволодінні

професіями сфери “людина-людина” [7, с. 260].

Оскільки соціальний працівник є значущою постаттю соціальної сфери, як суб’єкт загальної та професійної культури в ролі організатора, управлінця та безпосереднього виконавця соціальної роботи, то професійна підготовка соціальних працівників має забезпечити формування і всебічний розвиток компетентного, конкурентоспроможного інтелектуально-творчого фахівця з активною громадянською позицією, готового зробити свідомий вибір власного ролі у професійній діяльності соціальної сфери, тобто фахівця-професіонала.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Цінним у роботі є те, що на основі аналізу наукових джерел психолого-педагогічного спрямування уточнено дефініцію “професіоналізм соціального працівника”, визначено компоненти (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, технологічний та рефлексивний), критерії і показники сформованості професіоналізму майбутнього соціального працівника, охарактеризовано її чотири рівні (високий, оптимальний, базовий і початковий). Характеристика компонентів, критеріїв та показників сформованості професіоналізму майбутнього соціального працівника, представлена у цій статті, дозволяє перейти до проектування технології формування професіоналізму соціального працівника в процесі фахової підготовки.

Список літератури:

1. Деркач А. А. Акмеологический словарь. М. : Изд-во РАГС, 2004. 161 с.
2. Деркач А. А., Зазыкин В. Г., Маркова А. К. Психология развития профессионала: учеб. пособие. М.: РАГС, 2000. 124 с.
3. Дударьов В. В. Професійна компетентність соціальних працівників: методи управління // *Грані*. 2015. № 4. С. 27-32.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессионального развития. М.: Академия, 2009. 240с.
5. Ігнатюк О. А. Професіоналізм особистості як об’єкт вивчення: системний підхід // *Проблеми інженерно-педагогічної освіти: зб. наук. пр.* Х.: УПА, 2006. Вип. 12. С. 241-247.

6. Карпенко О. Г. Професійні функції соціального працівника як складова професійної компетентності // *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: зб. наукових праць Уманського педагогічного університету імені П. Тичини*. 2007. Вип. 20. С. 26-33.
7. Кравцова Т. О. Формування професіоналізму майбутніх соціальних педагогів у процесі практичної підготовки // *Наукові записки*. Сер.: Педагогічні науки. 2012. Вип. 107(1). С. 256-265.
8. Орешета Ю. В. Фахівці із соціальної роботи як ключові суб'єкти сфери соціальної роботи // *Грані*. 2014. № 11. С. 124-129.
9. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. М.: Изд-во "УРАО", 2002. 160 с.
10. Прядко Н. О. Особливості професійної самооцінки особистості // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Сер.: Педагогічні науки. 2014. Вип. 116. С. 131-133.
11. Сорочан Т.М. Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" Луганськ, 2005. 472 с.
12. Чубук Р.В. Проблеми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Сер.: Педагогічні науки. 2014. Вип. 115. С. 256-259.

References:

1. Derkacha A. A. (2004) *Akmeolohycheskyy slovar'* [The Akmeological Dictionary] М.: Yzd-vo RAHS, 161 s. [in Russian].
2. Derkach A. A., Zazykin V. G., Markova A. K. (2000) *.Psihologija razvitija professionala: ucheb. posobie*. [Psychology of Professional Development: Textbook.] М.: RAGS, 124 s. [in Russian].
3. Dudar'ov V. V. (2015) *Profesijna kompetentnist' sotsial'nykh pratsivnykiv: metody upravlinnia* [Professional competence of social workers: management methods]// *Hrani*. . № 4. S. 27-32. [in Ukrainian].
4. Zeer Je. F. (2009) *Psihologija professional'nogo razvitija*. [Professional competence of social workers: management methods] М.: Akademija,. 240s. [in Russian].
5. Ihnatiuk O. A.(2006) *Profesionalizm osobystosti iak ob'iekt vyvchennia: systemnyj pidkhid* [The professionalism of the individual as an object of study: a systematic approach]// *Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity: zb. nauk. pr. Kh.:UIPA,. Vyp. 12. S. 241-247*. [in Ukrainian].
6. Karpenko O. H. *Profesijni funktsii sotsial'noho pratsivnyka iak skladova profesijnoi kompetentnosti* [Professional functions of a social worker as a component of professional competence] // *Psykhologo-pedahohichni problemy sil'skoi shkoly: zb. naukovykh prats' Umans'koho pedahohichnoho universytetu imeni P.Tychyny*. 2007. Vyp. 20. S. 26-33. [in Ukrainian].
7. Kravtsova T.O. (2012). *Formuvannia profesionalizmu majbutnikh sotsial'nykh pedahohiv u protsesi praktychnoi pidhotovky* [Formation of the professionalism of future social educators in the process of practical training] // *Naukovi zapysky* . Ser.: Pedahohichni nauky. Vyp. 107(1). S. 256-265. [in Ukrainian].
8. Oresheta Yu.V. (2014) *Fakhivtsi iz sotsial'noi roboty iak kliuchovi sub'iekty sfery sotsial'noi roboty* [Specialists in social work as key actors in the field of social work] // *Hrani*.. № 11. S. 124-129. [in Ukrainian].

9. Povarenkov Ju. P. (2002) *Psichologicheskoe sodержanie professional'nogo stanovlenija cheloveka*. [Psychological content of the professional formation of man.] М.: Izd-vo "URAO", 160 s. [in Russian].

10. Priadko N. O. (2014) *Osoblyvosti profesijnoi samootsinky osobystosti* [Features of professional self-assessment of personality] // Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky. Vyp. 116. S. 131-133. [in Ukrainian].

11. Sorochan T. M. (2005) *Rozvytok profesionalizmu upravlins'koi diial'nosti kerivnykiv zahal'noosvitnikh navchal'nykh zakladiv u systemi pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity: dys. ... dokt. ped. nauk: 13.00.04* [Development of professionalism of management activity of heads of general educational institutions in the system of postgraduate pedagogical education: diss. ... doc. ped Sciences: 13.00.04] "Teoriia i metodyka profesijnoi osvity" Luhans'k., 472 s. [in Ukrainian].

12. Chubuk R. V. (2014) *Problemy profesijnoi pidhotovky majbutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv u vyschij shkoli* [Problems of Professional Training of Future Social Workers in Higher School]// Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. Ser.: Pedahohichni nauky. . Vyp. 115. S. 256-259. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 10.02.2018

УДК 371.3:159.923.2:378.4.

Алла Разумна

старший викладач кафедри педагогіки, філософії та мовної підготовки Харківської
медичної академії післядипломної освіти; Харків, Україна

E-mail: al.sap2105@gmail.com

УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ НОРМАТИВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕДИКІВ

Анотація: В статті розглянуто деякі з можливих складових управління формуванням нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків в умовах освітнього процесу навчального медичного закладу. З'ясовано місце, роль та педагогічні умови формування нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків як важливого компонента процесу професіоналізації майбутніх фахівців в умовах медичного навчального закладу. У статті обґрунтовано необхідність особистісного підходу до освітнього процесу як ключової парадигми формування професійної ідентичності майбутніх медиків. Стаття містить пропозиції щодо підвищення ефективності формування професійної ідентичності в системі медичної освіти через створення його чотирикомпонентної моделі, що визначає напрями створення організаційних та педагогічних умов в освітньому процесі.

Ключові слова: професійна ідентичність, нормативна професійна ідентичність майбутнього медика, формування нормативної професійної ідентичності в умовах навчального медичного закладу, чотирикомпонентна модель управління формуванням нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків.

Alla Razumna

Senior lecturer of the Department of Pedagogy, Philosophy and Language Training of
Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education; Kharkiv, Ukraine

E-mail: al.sap2105@gmail.com

MANAGEMENT OF FORMING NORMATIVE PROFESSIONAL IDENTITY OF FUTURE MEDICINES

Abstract: In the article some of the possible components of management of the formation of normative professional identity of future physicians in the conditions of the educational process of the educational medical institution are considered. The place, role and pedagogical conditions of formation of normative professional identity of future physicians as an important component of the process of professionalization of future specialists in the conditions of a medical educational institution are determined. In addition, the article substantiates the need for a personal approach to the educational process as a key paradigm for the formation of the professional identity of future physicians. The article contains suggestions on increasing the effectiveness of forming a professional identity in the system of medical education through the creation of its four-component model, which defines the directions of creating organizational and pedagogical conditions in the educational process.

Key words: professional identity; normative professional identity of the future physician; formation of normative professional identity in the conditions of an educational medical institution; a four-component model for managing the formation of the normative professional identity of future physicians.

© Алла Разумна, 2018

Алла Разумная

УПРАВЛЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЕМ НОРМАТИВНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ БУДУЩИХ МЕДИКОВ

Аннотация: В статье рассмотрены некоторые из возможных составляющих управления формированием нормативной профессиональной идентичности будущих медиков в условиях образовательного процесса учебного медицинского учреждения. Выяснено место, роль и педагогические условия формирования нормативной профессиональной идентичности будущих медиков как важного компонента процесса профессионализации будущих специалистов в условиях медицинского учебного заведения. В статье обоснована необходимость личностного подхода к образовательному процессу как ключевой парадигмы формирования профессиональной идентичности будущих медиков. Статья содержит предложения по повышению эффективности формирования профессиональной идентичности в системе медицинского образования через создание его четырехкомпонентной модели, определяет направления создания организационных и педагогических условий в образовательном процессе.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, нормативная профессиональная идентичность будущего медика, формирование нормативной профессиональной идентичности в условиях учебного медицинского учреждения, четырехкомпонентная модель управления формированием нормативной профессиональной идентичности будущих медиков.

Alla Razumna

An extended abstract of a paper on the subject of:

"Management of forming normative professional identity of future medicines"

Problem setting. In pedagogical and educational management studies of training specialists in educational institutions, "professional competence" is studied, and not normative professional identity. Psychological studies show that the professional identity of medical professionals is not always optimally formed, which requires special pedagogical training.

Recent research and publications analysis. Professional identity has long been studied in psychology. Aspects of essence, structure, functioning, formation of professional identity were investigated by Yegorova E.V., Ivanova N.L., Shneyder L.V., Druzhinina I.A., Krivokin N.I. and others. Professional identity is a multi-level, complex psychological education, which determines the attitude of a person to himself as a specialist and as a member of

the professional community. The formation of professional identity occurs as a result of a certain subjective process - self-identification.

Peculiarities of professional identity in medical workers were studied within psychological and pedagogical studies (Borisyyuk A.S., Zhukova N.I., Rumyantseva T.V., Yakovleva N.V., Dobrovolskaya E.V.). Denisova A.V. studied the formation of the professional identity of medical students in the educational process of the university. There were almost no studies studying the pedagogical and organizational and managerial aspects of the formation of the professional identity of future medical workers.

Paper objective is to analyze the state of the developedness of the problem of forming the professional identity of physicians in medical schools and outline possible ways of

creating pedagogical and organizational and managerial conditions for such formation in the educational process.

Paper main body. *In the psychological structure of professional identity, it is customary to differentiate three components: cognitive, affective and behavioral. Professional identity is given the status achieved when integration of the adoption of professional requirements and the personal meaning of the profession is observed. One of the subjective factors of the formation of professional identity is meta-professional identity - the system of personality settings that determine the choice of profession. Professional identity is formed in the process of identification in the context of the types of activities: communicative, educational, vocational and reflexive. In accordance with them, ways of creating*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Традиційно в межах педагогічних та освітньо-управлінських досліджень предмет підготовки фахівців у відповідних навчальних закладах досліджується через розкриття категорій “професійна підготовка” та “професійна компетентність”. При цьому зазвичай професійна підготовка визначається як “...неперервний і керований процес набуття особистістю суб’єктивного досвіду професійної діяльності... для формування професійної компетентності...” [13, с. 133]

Професійна компетентність – сторона професіоналізму, що визначається теоретичною та практичною готовністю до професійної діяльності в межах окресленої цією компетентністю нормативної функції. Формування компетентності – це результат підготовки фахівця через забезпечення опанування комплексом нормативних знань, вмінь та навичок, що відповідають змісту професійної діяльності в межах даної компетентності. Поняття “професійної компетентності” не містить ознаку “позитивного

pedagogical conditions for the purposeful formation of identity in the educational process are determined.

Conclusions of the research. *Formation of professional identity of future doctors is crucial for their professionalization. The professional identity of physicians is determined by the nature of the professional activity, but is not always different from the level reached. In the educational process of medical schools, professional identity does not yet have the status of an educational goal. A four-component structure for the formation of professional identity was developed. Further research will be directed to the development of appropriate methodological materials and their testing in the educational process of medical schools.*

суб’єктивного ставлення” до відповідної професійної діяльності, процесу опанування нею, спрямованості фахівця на професійне самовдосконалення, відчуття приналежності до відповідної фахової групи та соціальної ролі професії в суспільстві тощо, і відповідно до цього, не включає аспекти “професійної ідентичності”. Як зазначають фахівці в галузі дослідження професіоналізації особистості [9; 11], професійна ідентичність є невід’ємною умовою та важливим результатом цього процесу. Людина, що суб’єктивно вважає себе приналежною до даної професії та професійної групи, визначається особливостями особистісного розвитку, наявністю стійких професійно зорієнтованих мотиваційних установок, що полягають не тільки в готовності виконувати опановане, а й удосконалюватись в даній сфері, брати на себе відповідальність за професійну діяльність, вважати себе часткою когорти представників даної професії.

Разом з цим, майже на має дослідницьких робіт в межах педагогічної та управлінсько-освітньої проблематики, що були б присвячені створенню педаго-

гічних професійно-освітніх технологій, спрямованих на формування нормативної професійної ідентичності в умовах навчального закладу, зокрема й медичного. Подібні дослідження проводяться на рівні вивчення психологічного та соціологічного аспектів професійної ідентичності, а формування професійної ідентичності як педагогічної категорії з розробкою відповідних освітніх умов для її впровадження з визначенням шляхів, критеріїв, методичних прийомів ще не стало предметом активного наукового пошуку. Психологічні дослідження показують, що професійна ідентичність фахівців-медиків не завжди є оптимально сформованою, що створює гальмівні суб'єктивні умови для їх професіоналізації.

Так, дослідження О. Є. Поліванової [12] показало, що значна частина досліджуваних нею лікарів характеризується, насамперед, орієнтацією на зовнішні атрибути професії - статус, соціальну роль медика, високу оцінку професійних якостей, а не на внутрішні її складові – якість самої медичної допомоги тощо. При цьому зі стажем положення практично не змінювалось.

Отже, ми вважаємо, що проблема цілеспрямованого формування нормативної професійної ідентичності сучасного медика в умовах навчального закладу є актуальною й такою, що заслуговує на дослідницьку увагу в сфері педагогіки та управління освітнім процесом в навчальних медичних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Дослідження формування професійної ідентичності фахівців-медиків в умовах навчального закладу визначається складністю самого предмету дослідження. Його експлікація розкриває необхідність визначити такі категорії – часткові предмети дослідження – як: “становлення професійної ідентичності”, “структура професійної ідентичності та критерії її сформованості”, “профе-

сійна ідентичність медичного працівника (лікаря, медичної сестри)”, “становлення професійної ідентичності в процесі професіоналізації особистості”, “формування нормативної професійної ідентичності медичного працівника в умовах навчального закладу”, “управління процесом формування нормативної ідентичності в освітньому процесі навчального закладу”.

Професійна ідентичність як суб'єктивний феномен давно вивчається в психології, що накопичила чимало даних про його характеристику. Визначимо важливі, на наш погляд, результати цих досліджень, що можуть бути використані для побудови концепції формування професійної компетентності майбутнього медичного працівника в навчальному процесі, оскільки феноменологія психологічна та педагогічна є такими, що до певної міри співвідносяться та перетинаються. Аспекти сутності, структури, особливостей функціонування, суб'єктивних процесів становлення професійної ідентичності досліджувались Єгоровою Є. В., Івановою Н. Л., Шнейдер Л. В, Гарбузовою Г. В., Дружиніною І. А., Кривокінь Н. І. та іншими. Вченими з'ясовано, що професійна ідентичність є багаторівневим, складним психологічним утворенням, яке окреслює особливий аспект самосвідомості, де визначається ставлення людини до себе як фахівця і як члена професійної спільноти; в професійній ідентичності виокремлюють соціальну та індивідуальну складові, що зорієнтовані на відповідні сенси професії: соціальний – для суспільства та індивідуальний – для суб'єкта-професіонала.

Становлення професійної ідентичності відбувається в результаті певного суб'єктивного процесу – самоідентифікації. Під професійною самоідентифікацією Зливков В. Л. розуміє динамічний багатомірний нелінійний процес, який визначає механізми, умови і результати структурування і переструктурування професійної ідентичності особистості; намагання суб'єкта оволодіти знаннями,

навичками та вміннями самодіагностики, своєрідного “примірювання” до себе професійно значущих особливостей характеру, поведінки, спілкування [8].

Особливості професійної ідентичності у медичних працівників та її становлення на різних етапах професіоналізації вивчалися в межах психолого-педагогічних досліджень, такими дослідниками, як: А. С. Борисюк, А. Г. Васюк, О. В. Денисова, М. І. Жукова, Т. В. Румянцева, Н. В. Яковлева. Так А. Г. Васюк вивчав особливості ставлення лікарів до себе залежно від стажу, а Жукова М.І. досліджувала самосвідомість як чинник успішності діяльності лікаря.

Дослідники Г. С. Абрамова і Ю. А. Юдчиць зупинилися на питанні щодо особливостей морально-етичного аспекту в контексті самосвідомості майбутніх лікарів. Добровольська К. В. досліджувала професійну самосвідомість лікарів, що визначається на рівні професійного спілкування.

О. В. Денисова вивчала становлення професійної ідентичності студентів-медиків в освітньому процесі ВНЗ. Професійна ідентичність розглядається нею як «багаторівнева особистісна динамічна структура, яка містить усвідомлювані і неусвідомлювані аспекти, забезпечує внутрішню цілісність, тотожність і визначеність особистості, а також її наступність і стійкість у часі» [4, с. 10].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Досліджень, що визначали педагогічні та організаційно-управлінські аспекти формування професійної ідентичності майбутніх медиків **майже не було**. Тому постало питання з його проведення у контексті цілеспрямованого формування нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета нашої статті – проаналізувати стан проблеми формування професійної ідентичності медиків в на-

вчальних медичних закладах та окреслити ймовірні шляхи створення педагогічних та організаційно-управлінських умов для такого формування в освітньому процесі навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для з’ясування сутності проблеми диференціації психологічної структури професійної ідентичності, запропонованої О. В. Денисовою, яка розглядала її компоненти у студентів-медиків з двох сторін: динамічної (як процес) і результативної (як сформованість). В психологічній структурі професійної ідентичності прийнято диференціювати три складові: когнітивну, яка визначається процесуально через самопізнання і саморозуміння, а результативно проявляється в образах професії, фахівця і себе як професіонала; афективну, що процесуально представлена самооцінюванням і самоставленням, а результативно - мотиваційно-ціннісною сферою й емоційно-ціннісним ставленням до професії і себе як її представника; поведінкову, яка процесуально виявляється через самопрезентації й саморегуляції, а результативно – через включеність у професійне співтовариство, та сформованість професійної інтернальності.

Відповідно до дослідження В. Л. Зливкова ми враховуємо той факт, що професійна ідентичність набуває своєї досягнутості, коли спостерігається суб’єктивна інтеграція прийняття професійних вимог і надання суб’єктивного сенсу професії як вирішального чинника задоволення особистісних потреб людини.

Аспект задоволення особистісних потреб через професійну ідентичність дозволив нам окреслити специфічну особистісну структуру, що формується у людини-професіонала – метапрофесійна ідентичність. Метапрофесійна ідентичність як психологічне утворення являє собою систему диспозиційних установок, що обумовлюють вибір професії з

обранням відповідного рішення: “моя-не моя”. Ми вважаємо, що через усвідомлений (або неусвідомлений) фільтр метапрофесійної ідентичності відбувається відбір професії, з якою ідентифікує себе фахівець. Схематично матриця вибору визначає обрання певного полюсу на ній біполярних вісей. Ряд наших досліджень, що виконані в психологічному форматі, показав, що основними з них є наступні:

- внутрішня мотивація (спрямованість на нормативний результат) – зовнішня мотивація (спрямованість на винагороду чи уникання покарання),
- когнітивна складність – когнітивна простота діяльності,
- висока відповідальність – низька відповідальність,
- координаційна складність – координаційна простота діяльності,
- афективно напружена праця – афективно комфортна праця,
- творчий характер праці – репродуктивний характер праці,
- фізично комфортні умови праці – фізично дискомфортні умови праці,
- розвивальний зміст праці – ригідний зміст праці тощо.

У кожного з тих, хто обирає професію та ідентифікує себе з нею, є більш-менш усвідомлений власний метапрофесійний ідентифікаційний профіль як «матриця вибору професії».

Нормативний зміст професії медика накладає свої обмеження та вимоги до фахівця, які поступово співвідносять той, хто ідентифікується із власною матрицею вибору. Зазначимо, що ця матриця є змінною, критерії відбору відповідно до розвитку особистості можуть змінюватись, а як наслідок – і саме обрання та професійна ідентичність.

Професійна ідентичність, на наш погляд, формується у процесі ідентифікації. Цей процес є порівнянням себе з об'єктом ідентифікації.

Ідентифікація відбувається двосторонньо: по-перше, об'єкт професійної ідентифікації виступає як критерій самооцінки суб'єкта, що самоідентифікується (міра співвісності себе з професією та професіоналом), по-друге, у зворотному напрямку, суб'єкт з його очікуваннями оцінює професію та професіоналів на предмет їхньої відповідності власним критеріям (метапрофесійним).

На нашу думку, професійна ідентифікація проходить під впливом чотирьох найбільш важливих чинників (див.табл.1):

1) В *комунікативній діяльності*, де відбувається ідентифікація людини з людиною. Суб'єктами в умовах професійного навчання в навчальних закладах, з якими відбувається ідентифікація, стають викладачі, професіонали-практики, що залучаються до практичного навчання, студенти старших курсів, що перейшли на більш високий рівень готовності до діяльності.

2) В *навчальній діяльності*, де відбувається ідентифікація вимог професії з уявленням про актуальні властивості, установки, можливості людини.

3) В *професійно-практичній діяльності*, де практично перевіряється здатність людини до виконання професійних дій.

4) В *рефлексивній діяльності* як такій, що визначає реалізацію очікувань і межі можливості, аналізуються успіхи та недоліки, коректуються шляхи самовдосконалення та структура ідентифікаційних Я-ознак, усвідомлюється професійний Я-образ.

В освітньому процесі, як правило, звертають увагу на два чинники ідентифікації: навчальна та практична діяльність. Менше використовуються взаємодія і рефлексія.

Ідентифікаційно-процесуальні чинники становлення професійної ідентичності

<i>Основні чинники ідентифікаційного процесу</i>	<i>Характеристика процесу ідентифікації</i>	<i>Структура ідентифікації</i>
ВЗАЄМОДІЯ	Ідентифікація з іншим як <i>механізм сприйняття</i> іншого як себе і себе як іншого	Я як інший («користувач-професіонал», «студент – викладач», «початківець – майстер» тощо)
ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ДОСВІД	Процес <i>верифікації власних компетенцій</i> в ситуації діяльності	Я як здатний до діяльності («здібності – професійні успіхи», «завдання діяльності – ефективність виконання» тощо)
НАВЧАННЯ	<i>Опанування</i> (засвоєння) нормативно необхідних знань, вмінь та навичок, компетенцій, що обумовлюють ефективність діяльності	Я як той, хто володіє нормативними знаннями, вміннями, навичками
РЕФЛЕКСІЯ	Процес <i>самоаналізу</i> власної особистісної позиції щодо даної професії в цілому і до себе як професіонала.	Я як той, хто обирає певну особистісну позицію і визначення професійного Я-ідеалу як орієнтиру саморозвитку та самооцінки

Для гармонізації процесу формування професійної ідентичності слід враховувати можливості кожного з чинників ідентифікаційного процесу. Так, зважаючи на умови організації освітнього процесу в медичних закладах, ми розробили напрями створення педагогічних умов цілеспрямованого формування професійної ідентичності майбутніх медиків (див.табл.2).

Використання комунікативного чинника ідентифікації дає можливість реалізувати його в трьох аспектах. Перший виявляється як комунікація в системі активних стосунків в системі студент-викладач, студент-професіонал, студент-студент та інших, де відбувається процес безпосереднього впливу. З метою впро-

вадження цього аспекту необхідно, щоб викладач в комунікації студент-викладач зважав на те, що він є носієм професіоналізму, на який орієнтується студент. Другий аспект виявляється у навчальній комунікації як надання позиції майбутнього фахівця студентові, що відповідає за результат набуття свого професіоналізму (звертання як до колеги-початківця). Такий підхід актуалізує ситуацію прийняття певних професійних рішень самим студентом вже під час будь-яких занять (випереджальна ідентифікація). Третій підхід визначається включенням студента у професійне середовище, яке зараз можливе й шляхом застосування інформаційних мереж. Використання практичного навчання як чинника формування

професійної ідентичності має бути таким, щоб воно давало можливість закріпити знання на практиці, сформувані чуттєвий досвід виконання практичних дій, верифікувати стан власної готовності й відповідності професії та майбутнього фахівця.

Застосування академічного навчання як чинника формування професійної ідентичності має бути таким, щоб забезпечити когнітивне опанування та

включення в науково-пізнавальну діяльність у відповідній сфері.

Використання рефлексивної діяльності для осмислення та усвідомлення своєї професійної ідентичності має відбуватись в умовах самоаналізу й розв'язання завдань щодо визначення особистісного смислу діяльності. Такі заняття можуть відбуватись у формах тренінгів, самозвітів тощо.

Таблиця 2.

Педагогічні чинники становлення професійної ідентичності

<i>Основний вид педагогічного впливу</i>	<i>Характеристика процесу ідентифікації</i>	<i>Структура ідентифікації</i>
Організація продуктивної взаємодії в освітньому процесі	Ідентифікація студента з викладачем як професіоналом (або професіоналом-практиком, що залучений до навчання), демонстрація професіоналізму викладачем (практиком) як умова професійної ідентифікації студента	Студент свідомо (або підсвідомо) ідентифікує себе із професіоналом, орієнтуючись на викладача (в ролі професіонала) або на професіонала, що виявляє професіоналізм відповідної професійної діяльності
	Звертання до студента як потенційного фахівця (фахівця-початківця, що вдосконалює власний професіоналізм) в умовах освітнього процесу, що зумовлює прийняття на себе відповідної професійної ідентичності	Студент відповідно до ролі, що визначив йому викладач, бере на себе роль фахівця-початківця з недостатнім, але таким, що формується, рівнем підготовленості, й визначає відповідний вектор власного професійного розвитку у освітньому процесі
	Включення студента в інформаційний простір професійної спільноти	Студент, включений у простір професійної спільноти, отримує можливість спостерігати та визначати професійні позиції та цінності професійної спільноти

Організація навчально-професійної діяльності в умовах виробничої практики	Процес <i>верифікації та удосконалення власних компетенцій</i> в ситуації навчально-професійної діяльності	Студент як той, хто реалізує власні компетентності в умовах конкретних завдань навчально-професійної діяльності
Організація академічного навчального процесу з орієнтацією на формування професійних компетенцій	Засвоєння нормативно необхідних знань, вмінь та навичок, компетенцій, що обумовлюють ефективність діяльності	Студент ідентифікує свої нормативні знання, вміння й навички як складові власного професіоналізму в обраній професії (а не як загальні знання, що необхідно продемонструвати під час навчального контролю)
	Включення в студента в професійний науково-освітній простір	Студент, включений у науково-освітній простір, отримує можливість активно опанувати нові та ексклюзивні знання та компетенції
Організація рефлексивної діяльності щодо усвідомлення професійної позиції студентів (самоаналіз, самозвіт, участь у спеціальних тренінгах професійної ідентичності тощо)	Процес <i>самоаналізу</i> власної особистісної професійної позиції щодо даної професії в цілому і до себе як професіонала	Я як той, хто обирає певну особистісну позицію і визначення професійного Я-ідеалу як орієнтиру саморозвитку та самооцінки

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Отже, проблема формування професійної ідентичності майбутніх медиків є актуальною, оскільки її значення у професіоналізації фахівців є вирішальним. Професійна ідентичність медиків, що обумовлена характером професійної діяльності, не завжди визначається її досягнутим рівнем.

Професійна ідентичність медиків як особистісна характеристика має трикомпонентний вимір – когнітивний, афективний та поведінковий. У навчальному процесі сучасних медичних навчальних закладів професійна ідентичність поки не має статусу безпосередньої освітньої мети.

Розроблена автором чотирикомпонентна структура чинників формування професійної ідентичності, містить комунікативну, навчальну, професійно-виробничу та рефлексивно-особистісну складові. Врахування цих складових може бути реалізованим через реконструкцію педагогічних умов формування професійної ідентичності майбутніх фахівців.

Подальше дослідження буде спрямоване на розробку й опробування відповідних методичних матеріалів в освітньому процесі медичних навчальних закладів та на розробку управлінських засад цілеспрямованого формування нормативної професійної ідентичності майбутніх медиків. Основні напрямки такої розробки є: 1) надання феномену професійної ідентичності

статусу мети освітнього процесу в системі підготовки фахівців-медиків; 2) організація діагностики та моніторингу стану сформованості професійної ідентичності студентів-медиків; 3) створення педагогічних умов для формування нормативної професійної ідентичності в умовах освітнього процесу (включення формування професійної ідентичності у завдання навчального процесу з фахових та гуманітарних дисциплін; організація навчального процесу із встановленням міжпредметних

синергічних зв'язків на засадах формування професійної ідентичності майбутніх фахівців; організація корекційно-тренінгових розвивальних позанавчальних форм підготовки фахівців рефлексивної спрямованості з метою формування нормативно-професійних настанов майбутніх фахівців); 4) підготовка викладачів та консультантів-практиків до формування професійної ідентичності майбутніх фахівців в умовах післядипломної освіти.

Список літератури:

1. Борисюк А. С. Професійна ідентичність медичного психолога: соціально-психологічний аналіз: монографія. Чернівці: Книги .XXI, 2010 . 440 с.
2. Гончарова О. Л. Педагогическая поддержка профессионального самоопределения обучающихся в процессе преемственности начального и среднего профессионального образования: автореф. дисс. на соискание науч. Степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" М.: 2010. 20с.
3. Дементий Л. И., Маленов А.А. Роль психологического образования в развитии личности студента как будущего специалиста // *Психология в вузе*. 2008. № 3. - С. 14-25.
4. Денисова О. В. Становление профессиональной идентичности студента-медика в образовательном процессе вуза: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогическая психология. Екатеринбург, 2008. 25с.
5. Добровольська К. В. Формування професійної самосвідомості студентів медичних ВНЗ як педагогічна проблема // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: педагогіка і психологія, випуск 44 , 2015 . С . 132 – 136.
6. Дружиніна І. А. Психологічні чинники розвитку професійної ідентичності майбутніх практичних психологів : автореф. дис ... канд. психол. наук: 19.00.07 К.: Б.в., 2009 . 21 с.
7. Зливков В. Л. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології // *Соціальна психологія. Науковий журнал* / 2006. №5 С.128-136.
8. Зливков В. Л., Балл Г.О., Копилов С.О., Чуйко В.Л. Розробка концепції становлення професійної ідентичності у контексті цивілізаційних викликів сучасності, Післямова // *Становлення ідентичності фахівця: монографія*. К.: Кіровоград : Імекс-ЛТД , 2014 . 260 с.
9. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях // *Вопросы психологии*. 2008. №1. С. 89-101
10. Кульчицький В. Й. Формування професіогенезу особистості студентів медичних вузів України // *Медична освіта* , № 1 , 2012. С.36-40
11. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека . М. : Университет российской академии образования , 2002. 159с.

12. Поліванова О. Є. Особливості професійної ідентичності особистостей з різним стажем професійної діяльності // *Вісник Харківського національного університету. Серія "Психологія."*, 2010, №913. С.141-143.

13. Попіль, М. І. Психологічні особливості становлення професійної ідентичності майбутніх медсестер [Текст] : Автореферат...к. психол.наук., спец.: 19.00.07- педагогічна та вікова психологія. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2009. 20 с.

14. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження : [наук. вид.] Міністерство освіти і науки України ; НАПН України, Інститут проф. освіти і освіти дорослих, Маріупольський державний гуманітарний університет. К.: ВД «ЕКС О», 2010. 362 с.

15. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: [учебное пособие] . М.: МСПИ; Воронеж НПО «МОДЭК», 2004. 600 с.

References:

1. Borysiuk A. S. (2010) *Profesijna identychnist' medychnoho psykhologa: sotsial'no-psykholohichnyj analiz: monohrafiia*. [Professional identity of a medical psychologist: socio-psychological analysis: monograph.] Chernivtsi: Knyhy .KhKhI, . 440 s. [in Ukrainian].

2. Goncharova O. L. (2010). *Pedagogicheskaja podderzhka professional'nogo samoopredelenija obuchajushhihsja v processe preemstvennosti nachal'nogo i srednego professional'nogo obrazovanija: avtoref. diss. na soiskanie nauch. Stepeni kand. ped. nauk: spec. 13.00.08* [Pedagogical support of professional self-determination of students in the process of continuity of primary and secondary vocational education: the author's abstract. diss. for scientific research. Degrees of Cand. ped. Sciences: spec. 13.00.08] "Teorija i metodika professional'nogo obrazovanija" М.: 20s. [in Russian].

3. Dementij L. I., Malenov A.A. (2008) *Rol' psihologicheskogo obrazovanija v razvitii lichnosti studenta kak budushhego specialista* [The role of psychological education in the development of the student's personality as a future specialist]// *Psihologija v vuze.. № 3. - S. 14-25.* [in Russian].

4. Denisova O. V. (2015) *Stanovlenie professional'noj identychnosti studenta-medika v obrazovatel'nom processe vuza: avtoref. diss. na soiskanie nauch. stepeni kand. psihol. nauk: spec. 19.00.07* [Formation of the professional identity of a medical student in the educational process of the university: the author's abstract. diss. for scientific research. degree of Cand. psychol. Sciences: spec. 19.00.07]"Pedagogicheskaja psihologija. Ekaterinburg, 2008. 25s.Dobrovol's'ka K.V. Formuvannia profesijnoi samosvidomosti studentiv medychnykh VNZ iak pedahohichna problema / K. V. Dobrovol's'ka Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhajla Kotsiubyns'koho. Serii: pedahohika i psykholohiia, vypusk 44 , . – S . 132 – 136. [in Russian].

5. Dobrovol's'ka K. V. (2015) *Formuvannia profesijnoi samosvidomosti studentiv medychnykh VNZ iak pedahohichna problema* [Development of professional self-consciousness of students of medical universities as a pedagogical problem]// *Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhajla Kotsiubyns'koho. Serii: pedahohika i psykholohiia, vypusk 44 , S . 132 – 136.* [in Ukrainian].

6. Druzhynina I. A. (2009) *Psykholohichni chynnyky rozvytku profesijnoi identychnosti majbutnikh praktychnykh psykholohiv : avtoref. dys ... kand. psihol. nauk: 19.00.07* [Psychological factors of development of professional identity of future practical psychologists: author's abstract. Dis ... Cand. psychologist Sciences: 19.00.07] К.: В.в. 21 s. [in Ukrainian].

7. Zlyvkov V. L. (2006) *Problema osobystisnoi ta profesijnoi samoidentyfikatsii v suchasnij psykholohii* [The problem of personal and professional self-identification in modern psychology] // *Sotsial'na psykholohiia. Naukovyj zhurnal* /. №5 S.128-136. [in Ukrainian].

8. Zlyvkov V. L., Ball H.O., Kopylov S.O., Chujko V.L. (2014) *Rozrobka kontseptsii stanovlennia profesijnoi identychnosti u konteksti tsyvilizatsijnykh vyklykiv suchasnosti, Pisliamova* [Development of the concept of formation of professional identity in the context of civilization challenges of the present, Postmodern] // *Stanovlennia identychnosti fakhivtsia: monohrafiia*. K.: Kirovohrad : Imeks-LTD , . 260 s. [in Ukrainian].

9. Ivanova N. L. (2010) *Professional'naja identychnost' v social'no-psihologicheskikh issledovaniyah* [Professional identity in socio-psychological research] // *Voprosy psihologii*. 2008. №1. S. 89-101 Polivanova O. Ye. Osoblyvosti profesijnoi identychnosti osobystostej z riznym stazhem profesijnoi diial'nosti / O. Ye. Polivanova // *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu. Serii "Psykholohiia:"*, , №913 – S.141-143. [in Russian].

10. Kul'chyts'kyj V. J. (2012) *Formuvannia profesiohenezu osobystosti studentiv medychnykh vuziv Ukrainy* [Formation of the person's professional identity of medical students of Ukraine] // *Medychna osvita* , № 1 . S.36-40[in Ukrainian].

11. Povarenkov Ju. P. (2002) *Psihologicheskoe sodержanie professional'nogo stanovlenija cheloveka* [Psychological content of the professional formation of man.]. M. : Universitet rossijskoj akademii obrazovanija . 159s. [in Russian].

12. Polivanova O. Ye. (2010) *Osoblyvosti profesijnoi identychnosti osobystostej z riznym stazhem profesijnoi diial'nosti* [Features of professional identity of individuals with different professional experience] // *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu. Serii "Psykholohiia:"*, , №913. S.141-143. [in Ukrainian].

13. Popil', M. I. (2009) *Psykholohichni osoblyvosti stanovlennia profesijnoi identychnosti majbutnikh medsester* [Psychological peculiarities of formation of professional identity of future nurses] [Tekst] : Avtoreferat...k. psyhol.nauk., spets.: 19.00.07-pedahohichna ta vikova psykholohiia. Ivano-Frankivs'k : Prykarpats'kyj nats. un-t im. V. Stefanyka. 20 s. [in Ukrainian].

14. Sysoieva S. O., Sokolova I. V. (2010) *Problemy neperervnoi profesijnoi osvity: tezaurus naukovoho doslidzhennia* : [nauk. vyd.] [Problems of Continuing Professional Education: Thesaurus of Scientific Research:] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy ; NAPN Ukrainy, Instytut prof. osvity i osvity doroslykh, Mariupol's'kyj derzhavnyj humanitarnyj universytet. K.: VD «EKS O»,. 362 s. [in Ukrainian].

15. Shnejder L.B. (2004) *Professional'naja identychnost': teorija, eksperiment, trening*: [Professional Identity: Theory, Experiment, Training] [uchebnoe posobie]. M.: MSPI; Voronezh NPO «MODJeK»,. 600 s. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії: 5.02.2018

УДК 378.016:811.111

Олена Тимошук

викладач Хрківського національного університету радіоелектроніки; Харків, Україна
E-mail: emarkova2017@gmail.com

**ІНШОМОВНА ПІДГОТОВКА ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ
КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ
МАШИНОБУДІВНОЇ ГАЛУЗІ**

***Анотація:** Виявлено і обґрунтовано сукупність професійно значущих якостей конкурентоспроможного фахівця машинобудівної галузі на заняттях з іноземної мови в технічному вузі; визначено педагогічні умови формування конкурентоспроможної особистості; розроблена педагогічна модель формування конкурентоспроможності сучасного фахівця в процесі мовної підготовки.*

***Ключові слова:** конкурентоспроможний фахівець, іншомовна підготовка, педагогічні умови, педагогічна модель, професійно-комунікативні вміння і навички.*

Olena Tymoshchuk

teacher of Russian language training department of Kharkiv National
University of Radio Electronics; Kharkiv, Ukraine
E-mail: emarkova2017@gmail.com

**FOREIGN LANGUAGE TRAINING AS A MEANS OF IMPROVING THE
COMPETITIVENESS OF THE MODERN PROFICIENT OF THE MACHINE-
BUILDING INDUSTRY**

***Abstract:** The set of professionally significant qualities of a competitive proficient at the machine-building industry was revealed and justified at foreign language classes at the technical university; pedagogical conditions for the formation of a competitive personality were defined; the pedagogical model of competitiveness formation of the modern proficient in the process of language training is developed.*

***Keywords:** competitive proficient, foreign-language training, pedagogical conditions, pedagogical model, professional and communication skills.*

Елена Тимошук

**ИНОЯЗЫЧНАЯ ПОДГОТОВКА КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СОВРЕМЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА
МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ**

***Аннотация:** Выявлена и обоснована совокупность профессионально значимых качеств конкурентоспособного специалиста машиностроительной отрасли на занятиях по иностранному языку в техническом вузе; определены педагогические условия формирования конкурентоспособной личности; разработана педагогическая модель формирования конкурентоспособности современного специалиста в процессе языковой подготовки.*

© Олена Тимошук, 2018

Ключевые слова: конкурентоспособный специалист, иноязычная подготовка, педагогические условия, педагогическая модель, профессионально-коммуникативные умения и навыки.

Olena Tymoshchuk

An extended abstract of the paper on the subject:

“Foreign-language training as a means of improving the competitiveness of the modern proficient of the machine-building industry”

Problem setting. The article is devoted to the issues of formation of high-quality foreign language training as a means of improving the competitiveness of the modern proficient in the machine-building industry. The relevance of the article is beyond doubt, as the level of foreign language training for improving the competitiveness of the modern proficient still does not correspond to the modern technical and technological conditions of a person professional activity, therefore, there is a need to develop some means of improving the competitiveness of the modern proficient at the machine-building industry in the process of professional oriented foreign language teaching.

Recent research and publications analysis. The experience of learning foreign languages for special purposes at non-language universities has many fundamental developments. So the peculiarities of students teaching of professional oriented foreign language communication are revealed in the works of O. A. Mineeva, P. I. Obratsov, O. B. Tarnopolsky; formation of communicative skills – L. I. Morskaya, S. Yu. Nikolaeva; modeling of situations of professional activity – O. Bernatskaya, G. M. Panova; teaching of professional oriented foreign language communication for proficient of the technical field – Ya. V. Bulakhova, I. V. Vjahk, M. O. Kuts, I. V. Leushina. V. Sekret, N. A. Sura, L. V. Pokushalova, M. G. Rodovanny; formation of readiness for foreign language communication – E. M. Zlotska, N. V. Logutina, O. E. Mozharovskaya, foreign language training in professional education

– L. A. Bekrenova, R. O. Grishkova, A. Yu. Iskandarova, L. T. Rudometova and others.

Paper objective the purpose of the article is to reveal and justify the set of professional significant qualities of a competitive proficient at the machine-building industry at foreign language classes at the technical university; to define the pedagogical conditions and the pedagogical model of competitiveness formation of the modern proficient in the process of language training.

Paper main body. The main characteristics of a competitive proficient are four interrelated structural components: functional active, cognitive communicative, organizational administrative, and value oriented.

Foreign language, as a humanitarian subject, can influence to the development of such components of the structure as cognitive communicative, value oriented, and, under certain conditions influence to the development of such aspects of the functional active component as the level of technical and technological knowledge.

The specificity of a foreign language as a subject at a technical university is oriented towards the functioning of general communicative and professional communicative skills in the process of professional oriented language learning organization.

Competitive proficient formation at foreign language classes is possible under the following pedagogical conditions: realization of the content, aimed at the development of a professional functional culture; the maximum enhancement of the communicative orientation of foreign

language learning; maximum activation of students' educational activity; foreign language specialization; realization of personal oriented learning; motivational orientation of the foreign language learning process; comprehensive use of teaching aids, that take into account the basic elements of the competitiveness model of a future proficient.

The pedagogical model of the competitiveness formation in the process of language learning includes three main stages of the specially developed content implementation. The first stage is the formation of basic linguistic competence, through the system of methods which are oriented to the individual and frontal forms of the educational process. The second stage is the formation of the specialization base of language training. The use of specially developed language situations, training exercises and work with scientific and technical texts help to implement this stage. The third stage is the comprehensive implementation of specialization in language training. At this stage, industrial language situations are performed through the active forms of training; educational test tasks of professional oriented content are

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Зростання ролі іноземної мови в процесі формування конкурентоспроможного фахівця машинобудівної сфери зумовлюється розширенням міжнародних зв'язків між галузями виробництва та окремими підприємствами і збільшенням відсотків використання в практиці роботи підприємств імпортного обладнання і закордонних технологій.

Суперечності, що виникають між оволодінням певним обсягом знань і умінь з іноземної мови і практичним їх застосуванням, полягають, на наш погляд, в порушенні зв'язків між навчанням іноземної мови і спеціальних дисциплін, а також невідповідністю навчального

used. The checkup test showed that the students became more interested in studying foreign language considering it as a means of improving their professional competence. Their professional interests and knowledge gained at foreign language classes in the field of organization and equipment production process became more widespread, the level of development of competitive proficient skills has increased.

Conclusions of the research. The set of professionally significant qualities of a competitive proficient at the machine-building industry was revealed and justified at foreign language classes at the technical university; pedagogical conditions for the formation of a competitive personality were defined; the pedagogical model of competitiveness formation of the modern proficient in the process of language training was developed.

The results of the research work at foreign language classes for the students of engineering groups confirmed the effectiveness of the proposed pedagogical conditions and the practical use of the model of forming the components of a competitive proficient.

матеріалу, що вивчається на заняттях з іноземної мови, сучасним техніко-технологічним умовам професійної діяльності фахівця. Це порушення негативно впливає на рівень професійної підготовки майбутніх інженерів.

Актуальність дослідження зумовлена вимогою підготовки конкурентоспроможних фахівців машинобудівної галузі у навчальних закладах технічного профілю, здатних ефективно вирішувати завдання, пов'язані зі знанням іноземної мови у професійній діяльності.

У «Концепції Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти в Україні на 2011–2020 роки» підкреслюється, що суспільству потрібні високоосвічені фахівці, які спроможні самостійно приймати рішення в склад-

них професійних ситуаціях, бути мобільними, динамічними, з розвиненим почуттям відповідальності за свою країну. Якісна професійно-технічна освіта є одним з основних завдань сучасного освітнього процесу в Україні. Вона повинна сприяти формуванню інтегрованих знань, умінь та якостей особистості, комунікаційній взаємодії, готовності до реалізації ефективної професійної діяльності, розв'язанню нестандартних завдань і саморегуляції на основі компетентного використання фахівцем власного індивідуального стилю діяльності [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Досвід вивчення іноземних мов за спеціальними цілями в немовних ВНЗ містить чимало ґрунтовних напрацювань. Так особливості навчання студентів професійно орієнтованому іншомовному спілкуванню розкривають у своїх працях О. А.Минеєва, П. І. Образцов, О. Б. Тарнопольський; формування комунікативних умінь – Л. І. Морська, С. Ю. Ніколаєва; навчання діалогічному мовленню – В. Л. Скалкін; професійно-орієнтованому іншомовному читанню – Г. В. Баранова; професійно-орієнтованому іншомовному спілкуванню фахівців технічного профілю – Я. В. Булахова, І. В. Вякк, М. О.Куц, І. В.Леушина, В. Секрет, Н. А. Сура, Л. В.Покушалова, М. Г. Прадівлянний; дослідження моделювання ситуацій професійної діяльності – О. В. Бернацька, Г. М. Панова; формування готовності до іншомовного спілкування – Є. М. Злоцька, Н. В. Логутіна, О. Е. Можаровська, питання іншомовної підготовки в професійній освіті – Л. А. Бекреньова, Р. О. Гришкова, О. Ю. Іскандарова, Л. Т. Рудометова тощо.

Проблема професійного спілкування майбутніх фахівців вивчалась багатьма вченими. Боєва Т. В., Комарова Е. П., Трегубова О. М. розглядають це поняття з точки зору обміну професійно значущою інформацією й визначають профе-

сійно орієнтоване спілкування як «спілкування в процесі трудової діяльності людей, які об'єднані єдиною професією і мають відповідну підготовку, яка забезпечує наявність загального фонду професійно значущої інформації» [3, с. 106].

Формуванню окремих аспектів іншомовної підготовки студентів технічних спеціальностей присвячені праці Вякк І. А. [2], Куц М. О. [5], Леушиної І. В. [6], Минеєва О. А. [7], Можаровської О. Е.[8], Рудометової Л. Т. [9], Сури Н. А. [11]. Проаналізувавши їхні праці, можна зробити висновок, що на ефективність іншомовного навчання в технічному вузі безпосередньо вказує рівень сформованості іншомовної комунікативної компетентності, який є достатнім для успішного розв'язання студентами професійних і життєво важливих завдань.

Однак аналіз останніх публікацій з окресленої теми показує, що проблеми іншомовної підготовки типові для немовних навчальних закладів усіх профілів. Незважаючи на значну кількість методичних розробок у цій галузі, усе ще є труднощі в досягненні достатнього рівня комунікативної компетентності майбутніх фахівців, що негативно впливає на якість підготовки випускника технічного вузу та його конкурентоспроможність при подальшому працевлаштуванні.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. На сьогоднішній день ще мало робіт, присвячених безпосередньо засобам формування конкурентоспроможного фахівця. Практично відсутні праці, в яких мовна підготовка розглядається як засіб формування конкурентоспроможного фахівця машинобудівної галузі.

Аналіз літератури і досвіду роботи, пов'язаних з необхідністю використання іноземної мови у своїй професійній діяльності, дозволили встановити протиріччя між практичною необхідністю формування конкуренто-спроможного фахівця засобами іноземної мови і недостатньою

розробленістю даного питання в теорії і практиці підготовки фахівців машинобудівної галузі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у виявленні і обґрунтуванні сукупності професійно значущих якостей конкурентоспроможного фахівця машинобудівної галузі на заняттях з іноземної мови в технічному вузі, визначенні педагогічних умов і розробці педагогічної моделі формування конкурентоспроможності сучасного фахівця.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Знання іноземної мови стало важливою невід'ємною вимогою, що висувається до молодих кандидатів з боку роботодавців. Воно все частіше входить до числа необхідних компетенцій потенційного кандидата. Знання іноземної мови (розмовної, ділової, письмової і усної не нижче, ніж на рівні Upper-intermediate) стало обов'язковим у бізнес середовищі, де важливо не тільки вміти грамотно і логічно говорити рідною мовою, а й ефективно і професійно спілкуватися з іноземними партнерами. Тому не випадково, що українські офіси провідних світових компаній, особливо автомобільних, вимагають під час прийому на роботу сертифікат про складання одного з міжнародних іспитів на знання іноземної мови. Великого поширення щодо зазначеного питання набув іспит TOEIC (Test of English for International Communication). У характеристиці іспиту записано: The scores indicate how well people can communicate in English with others in business, commerce and industry. The test does not require specialized knowledge or vocabulary beyond that of a person who uses English in everyday work activities [12, p. 2]. Тобто результати іспиту показують, наскільки добре люди можуть спілкуватися англійською мовою з іншими людьми у сфері бізнесу, торгівлі і виробництва. Виконання тесту не перед-

бачає будь-яких спеціальних знань або володіння вокабуляром, що перевищує той, який необхідний співробітнику, що використовує англійську мову для повсякденної трудової діяльності. Так само у кандидата можуть попросити результати TOEFL (Test of English as a Foreign Language) – стандартизований тест на знання англійської мови, складання якого обов'язкове для неангломовних іноземців під час вступу до вузів США і Канади. TOEFL визнається в більш ніж 6000 вищих навчальних закладах 130 країн, що робить його найбільш поширеним тестом на знання англійської мови. З метою реклами під час складання цих іспитів широко застосовується гасло: «Здаємо для блискучої кар'єри».

Разом з тим, необхідно відзначити, що з кожним роком підвищуються вимоги до рівня володіння мовою за фахом або LSP (Language for Special Purposes). Випускники ВНЗ, що мають хороші знання з мови за фахом, безумовно, мають пріоритет на ринку праці і, як правило, не відчують труднощів під час працевлаштування.

«Результати численних дослідницьких опитувань серед роботодавців показують, що наявність у випускника професійного досвіду не є найпершим критерієм відбору і умовою його працевлаштування. Набагато важливіше для організацій знайти людину з видатними особистісними якостями, що стане запорукою побудови успішних взаємин і комунікацій в колективі» [10, с. 135].

Розглядаючи майбутнє працевлаштування випускників, потрібно визнати, що на етапі навчання у ВНЗ далеко не всі майбутні фахівці розуміють, що їм незабаром доведеться конкурувати на ринку праці, а отже, своє перебування у вищій школі необхідно спрямувати на придбання максимально можливої кількості різноманітних навичок і компетенцій, що надасть їм впевненості для результативного здійснення цього процесу за умови швидкоплинних змін.

Адольф В. А. вважає, що конкурентоспроможність певного фахівця на ринку праці визначається більш досконалою в порівнянні з іншими системою знань, умінь, навичок, способів і прийомів діяльності і професійно значущих особистісних якостей, більш високою кваліфікацією, здатністю швидко адаптуватися до реальної дійсності і більш ефективно виконувати професійні функції. При цьому вважається, що конкурентоспроможність випускника певного ступеня вищої освіти може виступити показником якості його професійної підготовки, що забезпечує готовність до професійної діяльності в соціумі [1, с. 77].

Враховуючи вітчизняний і зарубіжний досвід у вирішенні проблеми формування конкурентоспроможності, дане поняття можна визначити як інтегративну особистісно-професійну якість фахівця, що забезпечує йому соціальну захищеність в умовах становлення і розвитку ринку праці та професійної діяльності за ринкових умов функціонування виробництва.

Основними характеристиками конкурентоспроможного фахівця є чотири взаємопов'язаних структурних компонента: функціонально-діяльнісний, пізнавально - комунікативний, організаційно-управлінський і ціннісно-орієнтаційний.

Функціонально-діяльнісний компонент являє собою сукупність властивостей і якостей особистості, спрямованих на реалізацію чітко визначених професійних функцій. В їх основі лежить техніко-технологічна компетентність фахівця. Це є основною відмінністю даної структури від структури конкурентоспроможного фахівця гуманітарного профілю.

Пізнавально-комунікативний компонент сприяє безперервному підвищенню рівня професійної компетенції відповідно до змін, що відбуваються на ринку праці і в техніко-технологічній сфері виробництва, забезпечує ефективну і швидко адаптацію на виробництві і вхо-

дження в нове соціальне оточення. В основі даного компонента лежить компетентність у сфері комунікації і реалізація принципу безперервності професійної освіти.

Організаційно-управлінський компонент враховує те, що випускник технічного вузу повинен в процесі своєї професійної діяльності реалізовувати не тільки виконавські, а й управлінські функції. Підставою для формування його змістовної частини є принцип делегування управлінських функцій і надання більшої самостійності керівникам середньої ланки.

В основу ціннісно-орієнтаційного компонента покладено характеристику внутрішньої психологічної готовності фахівця до роботи в мінливих умовах професійної діяльності. В його змістовній частині ставиться акцент на виборі цільових установок і внутрішніх «важелів» особистості, що забезпечує досягнення найближчих і перспективних цілей. Даний компонент є системоутворюючим фактором в структурі конкурентоспроможного фахівця, об'єднуючи в процесі функціонування усі його інші компоненти.

Іноземна мова, як один з предметів гуманітарного циклу, може впливати на розвиток таких компонентів структури як: пізнавально-комунікативний, ціннісно-орієнтаційний і, за певних умов, впливати і на розвиток таких сторін функціонально-діялісного компонента як рівень техніко-технологічних знань, володіння широким колом методів вирішення великої кількості професійних завдань. Правильно організовані заняття з іноземної мови сприятимуть:

- підвищенню рівня техніко-технологічних знань, умінь самостійно аналізувати професійну ситуацію і знаходити оптимальний вихід з неї;

- формуванню творчого ставлення до справи, комунікативних і загальнонавчальних навичок, пов'язаних з освоєнням професії, умінь організувати взає-

мини з оточуючими, критично аналізувати раніше освоєний матеріал і швидко опанувати нову проблему, прогностичних умінь і навичок.

Педагогічні умови формування конкурентоспроможності на заняттях з іноземної мови зумовлені загальними закономірностями організації навчального процесу і полягають в:

- реалізації змісту, розрахованого на розвиток функціональної культури фахівця машинобудівної галузі, яка характеризується адекватними сучасними вимогами до володіння іноземною мовою в професійній сфері діяльності. Даний зміст будується в логічній послідовності від оволодіння узагальненими способами дії до самостійного вибору і застосування їх в певній галузі діяльності, для вирішення конкретного завдання, в реальній виробничій ситуації;

- максимальному посиленню комунікативної спрямованості навчання іноземній мові, що означає необхідність такої побудови вправ, мовного тренування і практики, в яких відпрацьовувалися б не елементи системи мови, а навички і вміння іншомовного мовленнєвого спілкування. Мається на увазі максимальне зближення процесу навчання з процесом мовної комунікації, тобто моделювання комунікації в навчанні;

- максимальній активізації навчальної діяльності студентів, що дозволяє кожному з них продуктивно витратити увесь аудиторний і позааудиторний навчальний час на інтенсивне самостійне мовне тренування і практику;

- спеціалізації іноземної мови, що враховує специфіку технічного вузу і базується на мовних діях, які контекстуалізуються всередині конкретних професійних ситуацій;

- опорі на особистісно-орієнтоване навчання, яке здійснюється через внутрішню саморегуляцію навчальної діяльності студента і за допомогою заданого викладачем переважного розвитку окремих якостей і навичок, необхідних дано-

му студенту для успішного оволодіння іноземною мовою;

- мотиваційній спрямованості процесу навчання іноземної мови, яка реалізується через засоби і прийоми навчання, що задовольняють потреби студентів в новизні досліджуваного матеріалу і різноманітності виконуваних вправ;

- комплексному використанні методичних засобів навчання, що враховують базові елементи моделі конкурентоспроможності майбутнього фахівця машинобудівної галузі.

Виявлені педагогічні умови реалізації змісту мовної підготовки, забезпечують ефективне формування конкурентоспроможності фахівця в технічному вузі. Педагогічна модель формування конкурентоспроможності в процесі мовної підготовки студентів машинобудівної галузі містить в собі три основних етапи реалізації спеціально розробленого змісту.

Перший етап охоплює перший семестр. Мета даного етапу – формування базової мовної компетентності, що досягається за допомогою реалізації системи методів через переважно індивідуальні і фронтальні форми організації навчального процесу. В ході цього етапу розбираються різні види текстів; вправи для закріплення мовного матеріалу; навчально-мовні ситуації; індивідуальні завдання, тощо.

На першому – констатуючому етапі, проводилося анкетування студентів, вироблялися критерії оцінки сформованості якостей конкурентоспроможного фахівця, вибір і порівняння експериментальної і контрольної груп, діагностика вихідних значень конкурентоспроможності, їх емоційно-оціночного сприйняття, практичної спрямованості особистості.

Відповідно до результатів теоретичного дослідження нами було обрано такі критерії оцінки сформованості якостей конкурентоспроможного фахівця: рівень мотивації вивчення іноземної мови як засобу підвищення професіоналіз-

му; комунікативна грамотність, яка означає оволодіння загальнокультурними і професійними знаннями (фактами, поняттями, законами тощо), вміннями, символами, правилами і нормативами у сфері спілкування і поведінки; рівень розвитку компонента спеціалізації, який являє собою сукупність професійно значущих і особистісно цінних знань, набутих за допомогою вивчення іноземної мови. Результат констатуючого експерименту свідчить про те, що студенти контрольної та експериментальної груп практично не відрізняються один від одного за рівнем сформованості виділених критеріїв конкурентоспроможного фахівця.

Другий етап охоплює другий, третій, четвертий семестри. На цьому етапі формуються основи спеціалізації мовної підготовки. Це досягається за допомогою застосування спеціально розроблених мовних ситуацій, тренувальних вправ і роботою з науково-технічними текстами.

На другому етапі експерименту в навчання експериментальних груп були комплексно введені елементи спеціалізації змісту іноземної мови. На цьому етапі почалася реалізація змісту навчально-методичного посібника «English for students of the machine-building industry», широко використовувалися елементи рішення рівневих завдань і особистісно орієнтованого навчання. Важливе місце на цьому етапі відводилося навчання студентів експериментальної групи роботі з текстом за своєю майбутньою спеціальністю, як "фундаменту" мовної підготовки, від ступеня сформованості якої залежить якість набутих студентом умінь, успішність рішення ним професійних завдань і рівень його конкурентоспроможності.

Під час експерименту проводилася цілеспрямована діяльність щодо навчання студентів способам роботи з технічним текстом іноземною мовою. Подальший розвиток якостей конкурентоспроможного фахівця машинобудівної галузі засобами іноземної мови характеризува-

вся активним використанням таких форм роботи як інтегративні уроки і уроки-конференції.

Третій етап – п'ятий семестр і до кінця вивчення іноземної мови, в повному обсязі реалізує ідею спеціалізації мовної підготовки. На цьому етапі реалізуються виробничі мовні ситуації; навчальні тестові завдання професійно-спрямованого змісту.

Перевага на цьому етапі віддавалася розгляду виробничих і типових ситуацій, перекладу науково-технічних текстів та ін. Окремо слід відзначити організацію і проведення ділових ігор як активного засобу формування якостей конкурентоспроможності фахівця машинобудівної галузі на заняттях з іноземної мови. Стабільним елементом, введеним нами до навчального процесу експериментальної групи, є використання модернізованих, з елементами спеціалізації, тестів множинного вибору (multiple choice test). Головна відмінність наших тестів – їх навчальна спрямованість. Тести при цьому використовуються не тільки як інструмент підсумкового контролю, як засіб самоперевірки, а й як дидактичний роздатковий матеріал для самостійної освітньої діяльності студентів.

Контрольний зріз, проведений в кінці цього етапу, дозволив побачити, наскільки збільшилася зацікавленість студентів до вивчення іноземної мови як засобу підвищення своєї професійної компетенції. Ширше стало коло їх професійних інтересів і знань, отриманих на заняттях з іноземної мови в сфері організації і оснащення виробничого процесу, підвищився рівень розвитку якостей конкурентоспроможного фахівця.

Результати вторинного анкетування також показують, що студенти експериментальної групи відрізняються усвідомленим підходом до вивчення іноземної мови як засобу підвищення професіоналізму і передумови підвищення конкурентоспроможності.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Головна умова успішної діяльності в будь-якій області – це впевненість в своїх силах. Основні напрямки, за якими виробляється впевненість в собі: освоєння і вдосконалення професійної майстерності, адекватна поведінка в різних ситуаціях людського спілкування, підтримка і зміцнення здоров'я і працездатності, створення сприятливого зовнішнього вигляду, власного іміджу. Проведене дослідження свідчить про те, що концептуальними ідеями формування конкурентоспроможності фахівця на заняттях з іноземної мови в технічному вузі стали наступні.

1. Конкурентоспроможність як інтегративна властивість особистості формується в процесі викладання всіх циклів навчальних предметів, при цьому не прийнятний односторонній технократичний підхід.

2. Специфіка іноземної мови як навчального предмета в технічному вузі полягає в її орієнтації на функціонування загальнокомунікативних і професійно-комунікативних умінь і навичок в процесі організації професійно-орієнтованого навчання іноземної мови.

3. Основними характеристиками конкурентоспроможного фахівця є чотири взаємопов'язаних структурних компонента: функціонально-діяльнісний, пізнавально-комунікативний, організаційно-управлінський і ціннісно-орієнтаційний.

4. Формування конкурентоспроможного фахівця на заняттях з іноземної мови можливо при функціонуванні таких педагогічних умов: реалізація змісту, розрахованого на розвиток функціональної культури фахівця; максимально можливе посилення комунікативної спрямованості навчання іноземної мови; максимальної активізації навчальної діяльності студентів; спеціалізації іноземної мови; реалізації ознак особистісно-орієнтованого навчання; мотиваційної спрямованості процесу навчання інозем-

ної мови; комплексного використання методичних засобів навчання, що враховують базові елементи моделі конкурентоспроможності майбутнього фахівця.

5. Педагогічна модель формування конкурентоспроможності в процесі мовної підготовки містить в собі три основних етапи реалізації спеціально розробленого змісту. Перший етап – формування базової мовної компетентності. Другий етап – формування основи спеціалізації мовної підготовки. Третій етап – повномасштабна реалізація ідеї спеціалізації мовної підготовки. На цьому етапі, в рамках активних форм навчання, реалізуються виробничі мовні ситуації; навчальні тестові завдання професійно-спрямованого змісту та ін.

6. Основними критеріями оцінки сформованості якостей конкурентоспроможного фахівця машинобудівної галузі на заняттях з іноземної мови виступають: рівень мотивації вивчення іноземної мови як засобу підвищення професійності; комунікативна грамотність, яка означає володіння загальнокультурними і фаховими знаннями; рівень розвитку компонента спеціалізації.

Результати дослідно-експериментальної роботи на заняттях з іноземної мови в групах студентів машинобудівних спеціальностей підтвердили спроможність моделі формування компонентів конкурентоспроможного фахівця і висунутих педагогічних умов їх ефективного розвитку. Аналізуючи основні показники конкурентоспроможності сучасного фахівця, можна з упевненістю говорити, що конкурентоспроможність – один з визначальних факторів формування психологічних умов успішної діяльності. Це не просто показник якості підготовки в навчальному закладі, це, головним чином, показник соціалізації особистості.

Перспективою подальших наукових пошуків є методична розробка та вдосконалення змісту навчального матеріалу для студентів машинобудівної галузі при навчанні іноземній мові.

Список літератури:

1. Адольф В. А., Степанова И. Ю. Конкурентоспособность как показатель качества высшего профессионального образования // *Высшее образование в России*. 2007. №6. С. 77–79
2. Вяхк І. А. Педагогічні умови формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців у галузі інформаційних технологій: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. Вінниця, 2013. 225 с.
3. Комарова Э. П., Боева Т. В., Трегубова Е. Н. Подготовка учителей иностранного языка к профессионально-ориентированному общению с учётом эмоционального фактора: организация деловых игр // *Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2002. № 2. С. 106.
4. Концепція Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти в Україні на 2011–2020 роки / Колегія Міністерства освіти і науки України: 25 червня 2010 р.
5. Куц М. О. Педагогічні технології навчання іноземних мов студентів у вищих технічних навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.09 / Тернопіль, 2017. 261с.
6. Леушина И. В. Совершенствование подготовки специалистов технического профиля на основе моделирования её иноязычной составляющей в условиях уровневого высшего профессионального образования: дисс. ... докт. пед. наук: спец. 13.00.08. Нижний Новгород, 2010. 387 с.
7. Минеева О. А., Красикова О. Г. Формирование профессионально-иноязычной коммуникативной компетентности будущих инженеров в вузе: Монография. Н. Новгород: ВГИПУ, 2010. 196 с.
8. Мажаровська О. Е. Формування готовності до професійно-орієнтованого іншомовного спілкування майбутніх фахівців у коледжах технічного профілю: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 Вінниця, 2016. 279 с.
9. Рудомётова Л. Т. Формирование иноязычной компетентности будущих специалистов в процессе профессиональной подготовки в неязыковом вузе: дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.08. Кемерово, 2014. 206 с.
10. Синицына Т. В. Современный российский рынок graduate-рекрутмента // *Высшее образование в России*. 2009. № 1. С. 132-137.
11. Сура Н. А. Система професійної іншомовної підготовки майбутніх фахівців з інформаційно-комунікаційних технологій у технічних університетах: дис. ... док. пед. наук: спец. 13.00.04. Київ, 2013 509 с.
12. TOEIC Examination Handbook. Educational Testing Service. 2007, p.2.

References:

1. Adol'f V. A., Stepanova I. Ju. (2007) *Konkurentosposobnost' kak pokazatel' kachestva vysshego professional'nogo obrazovaniya* [Competitiveness as an indicator of the quality of higher vocational education] // *Vysshee obrazovanie v Rossii*. №6. S. 77–79 .
2. Viakhk I. A. (2013) *Pedahohichni umovy formuvannia inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti majbutnikh fakhivtsiv u haluzi informatsijnykh tekhnolohij* [Pedagogical conditions of formation of foreign communication communicative competence of future specialists in the field of information technologies] : dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.04. Vinnytsia, 225 s.
3. Komarova Je. P., Boeva T. V., Tregubova E. N. (2002) *Podgotovka uchitelej inostrannogo jazyka k professional'no-orientirovannomu obshheniju s uchjotom jemocion-*

al'nogo faktora [Preparation of teachers of a foreign language for professional-oriented communication taking into account the emotional factor: organization of business games] : *organizacija delovyh igr* // Vestnik VGU // Lingvistika i mezhkul'turnaja komunikacija. № 2. S. 106.

4. Kontsepsiia Derzhavnoi tsil'ovoi prohramy rozvytku profesijno-tekhnicnoi osvity v Ukraini na 2011 – 2020 roky / Kolehiia Ministerstva osvity i nauky Ukrainy: 25 chervnia 2010 r.

5. Kuts M. O. (2017) *Pedahohichni tekhnolohii navchannia inozemnykh mov studentiv u vyschykh tekhnichnykh navchal'nykh zakladakh* [Pedagogical Technologies of Teaching Foreign Languages for Students in Higher Technical Educational Institutions]: dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.09 Kryvyj Rih, 2017. Ternopil', 261 s.

6. Leushina I. V. (2010) *Sovershenstvovanie podgotovki specialistov tehniceskogo profilja na osnove modelirovanija ejo inozazychnoj sostavljajushhej v uslovijah urovneвого vysshego professional'nogo obrazovanija* [Improving the training of technical specialists on the basis of modeling of its foreign language component in conditions of level higher professional education]: diss. ... dokt. ped. nauk: spec. 13.00.08. Nizhnij Novgorod, 387 s.

7. Mineeva O. A., Krasikova O.G. (2010) *Formirovanie professional'no-inozazychnoj kommunikativnoj kompetentnosti budushhikh inzhenerov v vuze* [Formation of professional-foreign-language communicative competence of future engineers in high school]: Monografi-ja. N. Novgorod: VGIPU, 196 s.

8. Mozharovs'ka O. E. (2016) *Formuvannia hotovnosti do profesijno oriientovanoho inshomovnoho spilkuvannia majbutnikh fakhivtsiv u koledzhakh tekhnichnoho profiliiu* [Formation of preparedness for professional-oriented foreign communication of future specialists in colleges of technical profile]: dys. kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 Vinnytsia, 279 s.

9. Rudomjotova L. T. (2014) *Formirovanie inozazychnoj kompetentnosti budushhikh specialistov v processe professional'noj podgotovki v nejazykovom vuze* [Formation of foreign language competences of future specialists in the process of professional training in non-linguistic high school]: diss. ... kand. ped. nauk: spec. 13.00.08. Kemerovo, 206 s.

10. Sinicyna T. V. (2009) *Sovremennyj rossijskij rynek graduate-rekrutmenta* [The modern Russian graduate-recruitment market]. // Vysshee obrazovanie v Rossii. № 1.S. 132-137.

11. Sura N. A. (2013) *Systema profesijnoi inshomovnoi pidhotovky majbutnikh fakhivtsiv z informatsijno-komunikatsijnykh tekhnolohij u tekhnichnykh universytetakh* [The system of professional foreign language training of future specialists in information and communication technologies in technical universities]: dys. ... dok. ped. nauk: spets. 13.00.04. K.:509 s.

12. TOEIC Examination Handbook. Educational Testing Service. 2007, p.2.

Стаття надійшла до редколегії: 15.02.2018

УДК 378.14

Олег Дегтяр

доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту
і адміністрування, Харківський національний університет міського
господарства ім. О. М. Бекетова; Харків, Україна
E-mail: ODegtyar@i.ua

Олександр Непомнящий

доктор наук з державного управління, доцент, академік Академії будівництва України,
професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна
Академія управління персоналом; Київ, Україна
E-mail: n_a_m@ukr.net

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ КОМПЕТЕНТНОГО ФАХІВЦЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ**

***Анотація:** У статті досліджуються основні підходи до організації системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі, такі як положення системного підходу і теорії систем, синергетичного та кваліметричного підходів, розглянуто їх взаємозв'язок і взаємозалежність. З'ясовано, що основними принципами системного підходу до організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі є: цілісність, структурність, взаємозалежність системи. Відповідно до синергетичного підходу, система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі володіє такими характеристиками, як випадковість і самоорганізація, дана система реалізується завдяки адекватному формулюванню мети контролю та визначення параметрів порядку його організації, а також обліку нелінійного характеру розвитку особистості студента. Запропоновано три групи методів кваліметрії, які можливо застосовувати у системі поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця, а саме: евристичні, математичні та інструментальні.*

***Ключові слова:** професійна підготовка, поліфункціональний контроль, компетентний фахівець, системний підхід, синергетичний підхід, кваліметричний підхід.*

Oleg Diegtiar

Associate professor, associate professor of the Department of Management and Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Associate Professor, Doctor of Sciences (Public Administration); Kharkiv, Ukraine
E-mail: ADegtyar@3g.ua

Oleksandr Nepomniashchyi

Associate professor, professor of the Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Academician of Academy of building of Ukraine, Doctor of Sciences (Public Administration); Kiev, Ukraine
E-mail: n_a_m@ukr.net

ORGANIZATION OF THE MULTIFUNCTIONAL CONTROL OF PROFESSIONAL TRAINING OF A COMPETENT SPECIALIST IN THE GRADUATE SCHOOL

Abstract: *The article examines the main approaches to the organization of the system of the multifunctional control of professional training of a competent specialist in higher education, such as the provisions of the system approach and systems theory, synergetic approach, qualimetric approach, it examines their interrelationship and interdependence, and also to determine their significance. It is found that the basic principles of the system approach to the organization of the multifunctional control of professional training of a competent specialist in the graduate school are: integrity, structure, interdependence of the system. Also according to the synergetic approach, system of the multifunctional control of professional training of a competent specialist in the graduate school has characteristics such as randomness and self-organization, this system is implemented through adequate formulation of the control objective and the determination of order parameters and taking into account the nonlinear character of development of the individual student. Offered three groups of methods of quality control that would be applied in the system of the multifunctional control of professional training of a competent specialist, heuristic, mathematical and instrumental.*

Key words: *training, multifunctional control of a competent specialist, system approach, synergetic approach, qualimetric approach.*

Олег Дегтярь, Александр Непомнящий

ОРГАНИЗАЦИЯ ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ КОМПЕТЕНТНОГО СПЕЦИАЛИСТА В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Аннотация: *В статье исследуются основные подходы к организации системы полифункционального контроля профессиональной подготовки компетентного специалиста в высшей школе, такие как положения системного подхода и теории систем, синергетического и квалиметричного подходы, рассмотрена их взаимосвязь и взаимозависимость, а также определена их значимость. Выяснено, что основными принципами системного подхода к организации полифункционального контроля профессиональной подготовки компетентного специалиста в высшей школе являются: целостность, структурность, взаимозависимость системы. Согласно синергетического подхода, система полифункционального контроля профессиональной подготовки компетентного специалиста в высшей школе обладает такими характеристиками, как случайность и самоорганизация, данная система реализуется благодаря адекватному формулированию цели контроля и определения параметров порядка его организации, а также учета нелинейного характера развития личности студента. Предложены три группы методов квалиметрии, которые возможно применять в системе полифункционального контроля профессиональной подготовки компетентного специалиста, а именно: эвристические, математические и инструментальные.*

Ключевые слова: *профессиональная подготовка, полифункциональный контроль, компетентный специалист, системный подход, синергетический подход, квалиметричный подход.*

Oleg Diegtiar, Oleksandr Nepomniashchyi

An extended abstract of the paper on the subject of:

“Organization of the multifunctional control of professional training of a competent specialist in the graduate school”

Problem setting. Higher education in modern conditions is experiencing an era of global change. At the state level there is a transition from a paradigm of knowledge in the educational process that has existed for several centuries, to the paradigm of the competencies. The restructuring of the education system, orientation to the modern educational standards and technology, develop a new multifunctional system of control of formation of professional training of a competent specialist will allow you to improve the quality of human potential and, as a consequence, to achieve the competitiveness of the Ukrainian economy on the world market. Thus the implementation of a system for multifunctional control of professional training of a competent specialist in the graduate school as an integral part of the educational process should be carried out through a comprehensive analysis, addressing philosophical foundations. A revision of the traditional approaches to the organization of the multifunctional control of professional training of a competent specialist is associated with the humanization of the learning process in General and process control, in particular, with respect to the student as an active, conscious, equal party with a lot of attention to the possibilities and abilities of the students.

Recent research and publications analysis. Some aspects of control of a professional training of a competent specialist in the graduate school were analyzed in domestic and foreign pedagogy. The study of the modern educational process in higher school have done and are doing V. Afanas`ev, P. Anoxy`n, A. Bogdanov, O. Voznyuk, V. Kamy`shy`n, O. Reva, V. Kremen`, I. Osadchy`j, O.

Dubasenyuk, M. Syetrov, V. Sugakov, G. Xaken, V. Cy`ba etc, which analyze both General and specific issues of the educational and upbringing process in the University, aimed at improving the quality of vocational training. However, in the system of modern higher education are virtually no complete pedagogical studies, which considers the system of the multifunctional control of the training of a competent professional in higher education.

The paper objective is to study the nature and characteristics of managerial leadership, as well as providing suggestions for improving the process.

The paper main body. The diversity of the parties, components, relationships, internal and external factors of the organization of the multifunctional control of professional training of a competent specialist in the graduate school determines the need for their systematic study. The basis of management control of professional training of a competent specialist in the graduate school lies with a systematic approach, which is based on the assumption that the specifics of a complex object is not exhausted by features of its constituent elements, and is associated primarily with the nature of the interactions between the components of the system. Therefore, there is a problem of knowledge of the nature and mechanism of these relationships. During the process of system analysis turns out not only the causes of the phenomena, but the impact of the result (product) on the reasons for its creation.

The totality of the system components of the multifunctional control of formation of competences of future specialist, gives an idea about the structure and organization of system objects. These concepts Express a certain ordering system

and the interdependence of its components. The multifunctional control system is built in such a way that certain forms and methods of control contribute to the performance of certain functions and meet certain types and types of control.

Conclusions of the research and prospects for further surveys. Consideration of the multifunctional control system of professional training of a competent specialist in higher education from positions of the philosophical foundations focused on the formation and development of competences of students, subject to spiritual and social factors that contribute to the harmonious development of the individual student.

Scientific approaches as systemic, synergetic and qualimetric, allow for effective management of complex systems, which include the multifunctional control system of professional training of a competent specialist in higher education.

A systemic approach orients the study to demonstrate the integrity of the control organization of professional

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Вища освіта в сучасних умовах переживає етап глобальних змін. На державному рівні відбувається перехід від парадигми знань в освітньому процесі, що існувала протягом кількох століть, до парадигми компетенцій. Перебудова системи освіти, орієнтація на сучасні освітні стандарти і технології, розробка нової системи поліфункціонального контролю сформованості професійної підготовки компетентного фахівця дозволять підвищити якість людського потенціалу і, як наслідок, досягти конкурентоспроможності економіки України на світовому ринку.

Таким чином реалізацію системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі як невід'ємної частини

training of a competent specialist in the graduate school and its individual components, tracking their interrelationships and interdependencies, the identification of system characteristics that are not inherent in its individual components.

The main provisions of the synergetic approach: nonlinearity, self-organization (self-discipline and self-control in students), openness (interaction of students with teachers and with each other both contact and virtual learning environments), sensitivity to initial conditions (initial diagnostics of level of formation of competences of students), – required to implement a control system of professional training of a competent specialist in higher education.

Development and implementation of a system for multifunctional control of formation of competences of future specialist positions qualimetric approach will allow to optimize process control through the development of criteria, indicators and levels of formation of competences of students at the University.

освітнього процесу слід здійснювати у ході всебічного аналізу, звертаючись до філософських основ. Перегляд традиційних підходів до організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця пов'язаний із гуманізацією процесу навчання в цілому, і процесу контролю зокрема, зі ставленням до студента як активного, свідомого, рівноправного його учасника і з пильною увагою до його можливостей і здібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Окремі аспекти проблеми контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі аналізувалися у вітчизняній і зарубіжній педагогіці.

Вивченням сучасного освітнього процесу у вищій школі займалися і про-

довжують плідно працювати В. Афанасьєв [1], П. Анохін [2], А. Богданов [3], О. Вознюк [4], В. Камишин [5], О. Рева [5], В. Кремень [6], І. Осадчий [7], О. Дубасенюк [10], М. Сетров [11], В. Сугаков [13], Г. Хакен [14], В. Циба [15], У. Эшби [16] та ін., які аналізують як загальні, так і приватні питання організації навчального та виховного процесу у вузі, спрямованого на підвищення якості професійної підготовки фахівців. Однак у системі сучасної вищої освіти фактично відсутні цілісні педагогічні дослідження, в яких розглядається система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика змісту та практики функціонування системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі не є принципово новим напрямом в організації наукових пошуків. Про цей факт свідчить порівняно достатня кількість наукових праць, змістовне спрямування яких зосереджено на вирішенні тих чи інших питань цієї складної та багатогранної проблематики. Не дивлячись на достатню увагу фахівців до відповідної проблематики, окремі її напрями (питання), особливо в контексті інтеграції вітчизняної системи підготовки фахівців з вищою освітою до європейського освітньо-наукового середовища, а також адаптації вітчизняних стандартів підготовки фахівців до вимог міжнародного ринку праці, залишаються відкритими для наукових пошуків. Наприклад, серед тих питань, вирішення яких потребує на увагу науковців та фахівців-практиків, слід звернути увагу на такі: зміст та структура поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного спеціаліста у вищій школі (мета, методологічні підходи тощо); принципи поліфункціонального контролю (систематичність, комплексність,

гуманізація педагогічного впливу, відкритість, ергономічність тощо); змістовні характеристики поліфункціонального контролю; механізми реалізації системи поліфункціонального контролю на практиці; педагогічні умови за яких поліфункціональний контроль забезпечить ефективність освітньої комунікації тощо. Кожен з цих напрямів заслуговує на окрему увагу дослідників та може бути розглянутий на рівні одного з пріоритетних векторів в організації наукового пошуку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є визначення змісту та практики реалізації основних підходів до організації системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі, а також опрацювання пропозицій щодо напрямів його удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Провідними філософськими ідеями, які можуть бути використані при розробці нової системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі, виступають ідеї про людину як субстанцію, що самодетермінується (Б. Спіноза) і само породжені людини як оволодіння нею власною природою в процесі діяльності (Р. Гегель); про філософську сутність людини як активного діяча, суб'єкта життєдіяльності, ініціатора своїх життєвих проєктів (С. Рубінштейн, В. Соловйов та ін.).

Далі розглянемо основні положення системного підходу і теорії систем, синергетичного підходу, кваліметричного підходу, позначимо їх взаємозв'язок і взаємозалежність, а також визначимо їх значущість для нашого дослідження.

Різноманіття сторін, компонентів, відносин, внутрішніх і зовнішніх факторів організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі визна-

чає необхідність їх системного вивчення. В основі управління контролем професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі лежить системний підхід, який заснований на положенні про те, що специфіка складного об'єкта не вичерпується особливостями складових його компонентів, а пов'язана, насамперед, з характером взаємодій між компонентами даної системи. Тому на перший план висувається завдання пізнання характеру і механізму цих зв'язків і відносин. У процесі системного аналізу з'ясовуються не тільки причини явищ, але і зворотний вплив результату (продукту) на причини, що його породили [1, с. 18].

Згідно з В. Афанасьєвим, системний підхід є напрямком методології спеціально-наукового пізнання і соціальної практики, в основі якого лежить дослідження об'єктів як систем» [1, с. 19]. Системний підхід сприяє адекватному розгляду організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі при виробленні ефективної стратегії її вивчення. Він також орієнтує дослідження на розкриття цілісності такого явища у вищій школі. Основними принципами системного підходу до організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі є:

1) цілісність (властивості цілого не зводяться до механічної суми властивостей його елементів, але, разом з тим, кожний компонент системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця має своє місце і свої функції);

2) структурність (функціонування системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі зумовлено особливостями окремо взятих компонентів і властивостями її структури в цілому);

3) взаємозалежність системи поліфункціонального контролю професійної

підготовки компетентного спеціаліста у вищій школі та середовища (досліджувана система функціонує і розвивається лише у тісному контакті та взаємодії з навколишнім середовищем).

Сутність системного підходу до системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі відображено у наступних положеннях.

1. Система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі є цілісною відповідно до зовнішнього середовища, її вивчення здійснюється в єдності із ним, у тому числі в тісному зв'язку з соціальним розвитком і запитамі суспільства.

2. Система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі складається з компонентів. Властивості компонентів залежать від їх приналежності до певної системи, а властивості системи незведені до властивостей її компонентів. В якості структурних компонентів системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі ми виділяємо форми, методи, види, функції, принципи та критерії.

3. Всі компоненти системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі перебувають у складних зв'язках та взаємодіях, серед яких потрібно виділити найбільш важливий, тобто системоутворюючий зв'язок. В досліджуваній системі ним є взаємодія викладання та контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця як двох взаємообумовлених видів діяльності.

Сукупність компонентів системи поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця дає уявлення про структуру та організацію системних об'єктів. Ці поняття виражають певну упорядкованість системи і взаємозалежність її компонентів. Вона

побудована таким чином, що певні форми і методи контролю сприяють виконанню визначених функцій і відповідають певним видам і типам контролю.

Досліджуючи системний підхід, О. Дубасенюк приходять до висновку, що це – філософія, а також система переконань про природу навчання, це і теорія, і практика, які впливають на навчання, а також, що системний підхід в навчанні ставить студента в центр уваги [9, с. 72]. Дані ідеї можливо застосувати до нашого дослідження наступним чином: заохочення студентів викладачем до участі у процесі контролю сприяє його ефективності. Крім того, в системі поліфункціонального контролю повинен здійснюватися послідовний перенос акценту з контролю викладача на взаємоконтроль і самоконтроль студентів.

У свою чергу, В. Афанасьєв зазначає, що системний підхід – це якісно більш високий, ніж просто предметний спосіб дослідження. Це перехід від пізнання окремого до загального, від однозначного до багатозначного, від абстрактного до конкретного, від одновимірного до полімерного, від лінійного до нелінійного тощо [1, с. 18-19].

Системний підхід до загальної наукової методології безпосередньо пов'язаний із загальною теорією систем – методологічною концепцією дослідження об'єктів, що їх представляють собою. Вперше загальна теорія систем була розглянута австрійським вченим Л. фон Берталанфі, який висунув припущення про ізоморфізм законів, що управляють функціонуванням системних об'єктів [17].

Основні закони, гіпотези і принципи теорії систем представлені в роботах П. Анохін, Л. фон Берталанфі, А. Богданова, У. Ешбі [2; 17; 3; 16], які ми застосуємо до розробки системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі, а саме:

1. «Гіпотеза семіотичної безперервності». Відповідно до гіпотези система

є її середовищем, тобто якщо змінюється середовище (в нашому дослідженні в якості середовища виступають умови організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі), то змінюється сама система. І навпаки, якщо відбуваються зміни в системі поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі, то зміняться і умови, що сприяють ефективному її функціонуванню.

2. «Принцип зворотного зв'язку» був сформульований П. Анохіним [2, с. 22] і полягає в тому, що система має зворотний зв'язок, якщо дія між частинами має круговий характер. Його реалізацію щодо системи поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця ми бачимо у використанні такої техніки, як feedback (зворотний зв'язок).

3. «Принцип організаційної безперервності», сформульований А. Богдановим [3, с. 14], полягає в тому, що між різними системами встановлюються проміжні ланки, що вводять їх в один ланцюг інгресії. Його реалізація відповідно до системи, про яку зазначає автор, нам бачиться в послідовному і раціональному здійсненні контрольної-діагностичної діяльності педагога.

4. «Закон необхідної різноманітності», сформульований У. Ешбі [16, с. 52], полягає в тому, щоб підвищити стійкість системи. В нашому випадку, щоб підвищити стійкість системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі, необхідно забезпечити зростання різноманітності її елементів. Його прояв ми бачимо у використанні поряд з традиційними формами і методами контролю нетрадиційних.

5. «Принцип сумісності» був позначений М. Сетровим [11, с. 46], який передбачає, що взаємозв'язок об'єктів може здійснюватися за умови їх сумісності, інакше кажучи – однорідності.

Щодо системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі даний принцип виражається в адаптивності та мобільності умов організації поліфункціонального контролю сформованості компетенцій студентів до сучасності.

6. «Принцип взаємно-додаткових співвідношень» А. Богданова [3, с. 34] щодо системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі реалізується нами за допомогою використання контролю у віртуальному освітньому середовищі як доповнення до контролю в контактному середовищі.

7. «Закон мінімуму», сформульований А. Богдановим [3, с. 25], виходить із законом Лібіха і Митчерліха, який ще називають «законом найменших відносних опорів», згідно з яким надійність системи залежить від найменших опорів всіх її частин. Реалізація цього закону нам бачиться в створенні сприятливих умов для організації поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця.

8. «Принцип актуалізації функцій» було виявлено М. Сетровим [11, с. 37]. Згідно з ним кожний елемент системи виконує певні функції. Реалізація системи, зазначеної в дослідженні, неможлива без функціональної складової.

9. «Принцип моноцентризму», розроблений А. Богдановим [3, с. 74], передбачає, що система характеризується одним центром, а якщо вона складна, ланцюгова, то у неї є один вищий, загальний центр. Центральною фігурою нашого дослідження виступає викладач, саме від нього залежить реалізація системи контролю сформованості компетенцій кожного студента.

Викладач виступає в нашому дослідженні в ролі наставника, коуча, фасилітатора [10, с. 25].

Система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі являє собою

сукупність взаємозв'язаних компонентів, що утворюють певну цілісність, яка включає в себе мету, методологічні підходи, принципи, види, типи, функції, методи, форми, критерії і результат.

Наступним важливим методологічним підходом у нашому дослідженні є синергетичний підхід. Синергетика як наука виникла в останній чверті двадцятого століття. На наш погляд, вона дозволяє по-новому поглянути на організацію контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі [13, с. 37]. Методологічне значення синергетики для теорії і практики контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця пов'язано з тим, що вона дає принципово нове розуміння процесу його організації, яке базується не лише на ідеї системності і цілісності процесу контролю, але і його нелінійності, варіативності, а також комплексної взаємодії всіх частин його системи.

Синергетика як світобачення володіє значним гуманістичним і евристичним потенціалом, її ідеї дозволяють виділити щось загальне, взаємоподібне у процесах організації контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі. Ми вважаємо, що дане положення дає можливість прораховувати оптимальні для студента шляхи реалізації контролю сформованості його компетенцій і, отже, отримати важелі управління процесами власного розвитку.

Р. Хакен – один із засновників синергетики, що запропонував цей термін у 1973 р. у своїй науковій роботі «Загальні поняття і методологічні питання синергетичної парадигми в психології», висловив думку, що, згідно з синергетичним принципом підпорядкування, параметри порядку визначають поведінку всіх окремих частин будь-якої системи [14, с. 34-35]. Спираючись на ідеї Р. Хакена, ми вважаємо, що окремі частини системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного спеціаліста впливають на параметри по-

рядку. Таким чином, спостерігаємо явище кругового причинного зв'язку. Згідно з Р. Хакеном параметри порядку, у свою чергу, визначають поведінку окремих частин системи поліфункціонального контролю, але, з іншого боку, окремі частини системи впливають на поведінку параметрів порядку. Ми вважаємо, що моделювання системи поліфункціонального контролю, тобто моделювання її еволюції, повинно відображати і взаємодію з іншими системами, й ієрархію відносин між ними.

Відповідно до синергетичного підходу, система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі володіє такими характеристиками, як випадковість і самоорганізація.

Самоорганізація досліджуваної нами системи залежить від використання її внутрішніх можливостей. Синергетична концепція сприяє глибшому пізнанню такої складної, нелінійної, відкритої системи, як система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі.

І. Осадчий також розглядає можливість використання ідей синергетики в освітньому процесі. Стосовно проблеми контролю професійної підготовки компетентного фахівця його ідеї втілюються наступним чином:

- моделювання і прогнозування системи поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця має відповідати сучасним тенденціям освітнього процесу;

- управління системою поліфункціонального контролю сформованості компетенцій студентів має здійснюватися з дотриманням принципу нелінійності [8, с. 21].

В. Кремень наголошує, що синергетичний підхід звільняє систему освіти від однолінійності і штампів, відкриває поліфункціональність і багатовимірність гіпотез і теорій, дозволяє повному осмислити особливості творчого

мислення і уяви, оцінити різноманіття способів, методів, принципів розвитку творчої особистості, створити нові умови для розкриття творчих здібностей [6, с. 78]. В. Кремень пропонує нові принципи розвитку творчих здібностей студентів з позиції синергетичного підходу. Сформульований ним «принцип визнання самоцінності особистості кожного студента» вважаємо можливим застосувати до системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця наступним чином: даний принцип передбачає врахування особистісних особливостей і можливостей кожного студента, що передбачає вибір форм і методів контролю сформованості його компетенцій.

Синергетичний підхід до організації поліфункціонального контролю сформованості компетенцій студентів реалізується завдяки адекватному формулюванню мети контролю та визначення параметрів порядку організації його поліфункціональності. Організація поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця в контексті синергетичного підходу можлива при обліку нелінійного характеру розвитку особистості студента.

Принципи синергетики забезпечують нестандартний підхід до організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі. Дотримання принципів синергетики в організації навчального процесу, позитивно впливає на повноту і високу якість предметних знань, професійне становлення і професійну адаптацію майбутнього фахівця через різні навчальні дисципліни з урахуванням їх міждисциплінарних зв'язків [9, с. 20].

Реалізацію зазначеного підходу до досліджуваної системи ми бачимо в наступному:

1. Принцип відкритості реалізується за допомогою міждисциплінарних зв'язків. Викладання дисциплін при

цьому має здійснюватися в контексті сучасних освітніх технологій, таких як: контроль в електронному навчанні (E-learning), у змішаному навчанні (Blended Learning), у мобільному навчанні (M-Learning), у віртуальному освітньому середовищі, модульно-рейтингова система оцінювання.

2. Принцип нелінійності передбачає відсутність однолінійності: наявність вибору, активне впровадження взаємоконтролю, самоконтролю, використання нетрадиційних форм контролю: есе, портфоліо, веб-квесту, контролю в інформаційному середовищі і т. ін., що приводить до формування активної позиції студентів, розвитку їх творчого мислення та уяви.

3. Принцип системності – взаємозв'язок і взаємозалежність усіх складових контролю.

4. Принцип чутливості до початкових умов передбачає діагностику початкового рівня сформованості компетенцій студентів і подальшу її побудову на основі цих даних.

Грунтуючись на ідеях вчених педагогів, представників синергетики, сформулюємо концептуальні положення організації поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі:

1) включення студента в різноманітні види контролюючої діяльності має здійснюватися в контексті його професійної спрямованості;

2) свобода вибору стратегій контролю, яка проявляється у виборі творчих форм і методів;

3) оптимізація управління процесом контролю сформованості компетенцій студентів, ініціювання самоконтролю на основі діалогу, співробітництва у діаді «викладач - студент».

Таким чином синергетичний підхід дозволяє розглянути систему поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі як складну, нелінійну систему.

Наступним методологічним підходом дослідження вище зазначеної системи вважаємо кваліметричний підхід. Це пов'язано з тим, що концепція розвитку сучасної освіти визнає потребу в розробці критеріїв, показників і рівнів сформованості компетенцій студентів. Складні й динамічні процеси, що відбуваються в освітній сфері, обмежують ефективність традиційних методів аналізу результатів рівня сформованості компетенцій студентів. Підвищення об'єктивності контролю та оцінювання рівня сформованості компетенцій студентів багато в чому пов'язано з використанням кваліметричного підходу як методологічної основи нашого дослідження.

Кваліметрія являє собою сформовану науку, знання якої необхідні науковим працівникам, які займаються оцінкою і подальшим управлінням якістю різних об'єктів, в тому числі і об'єктів контролю сформованості компетенцій. Крім того, кваліметрія носить міждисциплінарний характер, тому що з багатьох питань змикається з різними дисциплінами: стандартизацією, метрологією, економікою, психологією, педагогікою та ін.

Далі слід розглянути поняття «кваліметрія», а також її види, методи, компоненти, принципи кваліметричного підходу. Кваліметрія є науковою дисципліною, що розглядає методологію і проблематику комплексного кількісного оцінювання якості об'єктів будь-якої природи, що мають матеріальний або духовний характер, штучне або природне походження. Іншими словами, кваліметрія – це галузь практичної і наукової діяльності, пов'язаної з розробкою теоретичних основ і методів вимірювання і кількісної оцінки якості.

В останні десятиліття став розвиватися такий новий напрямок кваліметрії, як педагогічна кваліметрія. Педагогічна кваліметрія поділяється на теоретичну і прикладну. Теоретична кваліметрія вивчає проблеми оцінки якості в цілому, наприклад, оцінку якості функ-

ціонування педагогічних систем. Прикладна кваліметрія вирішує питання вимірювання якості стосовно конкретних об'єктів, наприклад, контроль та оцінку сформованості компетенцій студентів.

О Вознюк, розглядаючи кваліметрію у сфері освіти, зазначає, що проблеми контролю та освітня кваліметрія є тісно пов'язаними між собою практичними сферами досліджень в рамках педагогічної науки. Тим не менш, слід зазначити, що контроль дозволяє здійснити якісну та кількісну оцінку певних характеристик студентів на основі врахування їх індивідуальних особливостей. Зазвичай він проводиться з проблематики навчання з метою розробки необхідних корекційних заходів [4, с. 38-40]. Всі процедури контролю орієнтовані на отримання якісних висновків про результати навчання. Кваліметрія передбачає порівняння результатів тестування з існуючими стандартами, насамперед з державними освітніми стандартами вищої освіти. Структура стандарту включає: 1) мета і завдання предметної освіти, знання і уявлення, уміння і навички, технологію перевірки результатів освіти; 2) результати освіти у вигляді сформованих компетенцій. Результат вимірювань визнається кваліметрично значущим при виконанні порівняльних операцій за всіма позиціями, що зазначені у стандарті. Кваліметричний підхід вимагає розробки критеріїв до оцінки рівня сформованості компетенцій студентів.

У дослідженнях В. Камишина кваліметричне забезпечення досліджуваного процесу розглядається як створення і використання науково-обґрунтованих багатобальних систем оцінювання при наявності достатньої професійної культури педагога, що сприяє подоланню суперечності між зростаючою варіативністю освіти та її стандартизацією, удосконаленню процесу навчання та її оцінного компонента. На думку В. Камишина, необхідність реалізації квалітативної складової в умовах переходу

на багаторівневу систему вищої освіти зумовлена такими основними моментами: по-перше, у зв'язку з переходом на освітні стандарти третього покоління особливої актуальності набуває проблема формування ключових компетенцій, що визначають сучасну якість вищої освіти; по-друге, процес контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця пов'язаний із застосуванням інновацій, що створюють можливості розробки нової системи контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі. Застосування ідей педагогічної кваліметрії В. Камишином ми бачимо в реалізації наступних функцій контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця: оціночно-діагностичній, що полягає у своєчасному виявленні рівня сформованості компетенцій студентів для планування подальшої контролюючої діяльності; мотиваційній, полягає в бажанні бути устигаючим; плановій, що складається з підбору методів і прийомів контролю для формування і вдосконалення компетенцій студентів. В. Камишин розглядає бально-рейтингову систему оцінки як дидактичний засіб комплексного оцінювання навчальної діяльності студентів, що дозволяє реалізовувати механізми забезпечення якості і оцінку результатів навчання, активізувати їх навчальну діяльність, оцінити сукупні успіхи і ті сфери діяльності студента, які не може охопити академічна оцінка, акцентуючи увагу на найбільш важливих її видах [5, с. 63].

Вивчення літератури з кваліметрії дозволило виявити три групи її методів, які можливо застосовувати у системі поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця:

1. Евристичні методи, засновані на експертних оцінках, анкетуванні, спостереженні, бесідах тощо.

2. Математичні методи: ранжування, коефіцієнт рангової кореляції, коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона тощо.

3. Інструментальні методи, в основі яких лежить застосування технічних засобів. До інструментальних методів можливо віднести комп'ютерне тестування, інформаційні і комунікаційні технології (наприклад, система Цифрового Кампусу, програмні засоби, бази даних) [12].

Аналіз психолого-педагогічних праць дозволив виявити наступні основні положення кваліметричного підходу, які принципово важливі для контролю та оцінювання рівня сформованості компетенцій студентів:

- Контроль – процес визначення рівня сформованості компетенцій в результаті виконання студентами різного роду завдань.

- Перевірка – одинична контрольна дія або дослідження компетенцій студентів.

- Оцінка – вираження результату навчання в умовних знаках-балах, а також в оціночних судженнях викладача.

- Звіт – систематизація і аналіз отриманих даних результатів контролю рівня сформованості компетенцій студентів.

- Одиниця виміру – умовна величина, в порівнянні з якою оцінюють значення (величину) досліджуваного об'єкта. В якості одиниці вимірювання ми використовуємо бали для оцінювання рівня сформованості компетенцій студентів [15, с. 34].

Стосовно системи поліфункціонального контролю сформованості компетенцій студентів можливе використання наступних принципів кваліметричного підходу:

- регулярність (систематична перевірка роботи студентів та моніторинг їх успішності);

- надійність (стійкість щодо помилок виміру);

- економічність (простота виявлення і оцінки результатів);

- гласність (проведення контрольних заходів згідно із заздалегідь оголошених критеріїв);

- оптимальність (мінімізація часу і коштів при плануванні, організації і проведенні контролю та оцінюванні компетенцій студентів);

- технологічність (використання методів обчислювальної техніки).

У педагогічних дослідженнях використовують наступну схему процесів вимірювання і шкалювання:

1) виявлення і якісний опис предмету вимірювання, тобто характеристик, ознак педагогічних об'єктів і явищ;

2) складання вимірників – критеріїв, показників, підбір методик (тестів, контрольних завдань);

3) педагогічний експеримент або спостереження – визначення первинних даних вимірювання;

4) математико-статистична обробка первинних даних;

5) змістовна інтерпретація результатів вимірювання.

Реалізація системи поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця з позицій кваліметричного підходу нам бачиться в наступному:

1. Необхідна розробка алгоритмів контролюючих заходів для здійснення контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця.

2. існує потреба у визначенні критеріїв, показників, рівнів сформованості компетенцій студентів.

Реалізація системи поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця з позиції кваліметричного підходу дозволить оптимізувати цей процес у студентів вузу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Розгляд системи поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі з позиції філософських основ орієнтований на формування та розвиток компетенцій студентів за умови врахування духовних, соціальних факторів, що сприяють гармонійному розвитку особистості студента.

Загальнонаукові підходи: системний, синергетичний і кваліметричний, дозволяють реалізувати ефективне управління складними системами, до яких відноситься система поліфункціонального контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі.

Системний підхід орієнтує дослідження на розкриття цілісності організації контролю професійної підготовки компетентного спеціаліста у вищій школі та її окремих складових, простеження їх взаємозв'язку і взаємозалежності, виявлення характеристик системи, які не властиві окремим її складовим.

Основні положення синергетичного підходу: нелінійність, самоорганізація (самодисципліна і самоконтроль

студентів), відкритість (взаємодія студентів з викладачами і один з одним як в контактному, так і віртуальному освітніх середовищах), чутливість до початкових умов (діагностика початкового рівня сформованості компетенцій студентів), – необхідні для реалізації системи контролю професійної підготовки компетентного фахівця у вищій школі.

Розробка і реалізація системи поліфункціонального контролю сформованості компетенцій майбутнього фахівця з позиції кваліметричного підходу дозволить оптимізувати процес контролю завдяки виявленню та визначенню критеріїв, показників і рівнів сформованості компетенцій студента вузу.

Список літератури:

1. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. М. : Политиздат, 1981. 432 с.
2. Анохин П. К. Представление о функциональной системе и результате // *Синергетика и психология*. М.: МГСУ «Союз», 1997 Вып. 1. С. 135-139.
3. Богданов А. А. Тектология: всеобщая организационная наука. Книга 1. М: Экономика, 1989. 304 с.
4. Вознюк О. В. Педагогічна синергетика: генеза, теорія і практика : монограф. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. 708 с.
5. Камишин В. В., Рева О. М. Методи системного аналізу у кваліметрії навчально-виховного процесу: монограф. К. : ЮД НАПН України, 2012. 270 с.
6. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму: монограф. К.: Педагогічна думка, 2012. 368 с.
7. Кремень В. Г., Андрющенко В. П., Зязюн І. А. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз : монограф. К. : Наук. думка, 2003. 853 с.
8. Осадчий І. Синергетика для педагогіки: Про якісні стани освітніх систем та типи управлінських стратегій // *Освіта і управління*. 2005. № 3-4. С 38-42.
9. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монограф. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 308 с.
10. Ковальчук В. А. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця: монограф. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.
11. Сетров М. И. Принципы системности и его основные понятия // *Проблемы методологии системного исследования*. М.: Мысль, 1970. С. 49-63.
12. Субетто А. И. Квалиметрия : малая энциклопедия. Вып. 1. СПб. : ИПЦ СЗИУ – фил. РАНХиГС, 2015. 244 с.
13. Сугаков В. Й. Основы синергетики. К. : Обереги, 2001. 287 с.
14. Хакен Г., Трофимовой И. Н., Буданова В. Г. Общие понятия и методологические вопросы синергетической парадигмы в психологии // *Синергетика и психология*. М.: 1997 Вып. 1. С. 34-38.

15. Циба В. Т. Теоретичні засади соціальної психології: системний підхід : монограф. К. : Університет «Україна», 2011. 359 с.
16. Эшби У.Р. Общая теория систем как новая научная дисциплина // *Исследования по общей теории систем*. М.: Прогресс, 1969. С. 125-142.
17. Bertalanffy L. von. General System Theory – A Critical Review // *General Systems*. Vol. VII. 1962. P. 1–20.

References:

1. Afanas'ev V. G. (1981) *Obshchestvo: sistemnost', poznanie i upravlenie*. [Society: system, cognition and management] М. : Politizdat., 432 s. [in Russian]
2. Anohin P. K. (1997) *Predstavlenie o funkcional'noj sisteme i rezul'tate* [Representation of a functional system and result] // *Sinergetika i psihologija*. М.: MGSU «Sojuz», Vyp. 1. С. 135-139. [in Russian]
3. Bogdanov A. A. (1989) *Tektologija: vseobshhaja organizacionnaja nauka*. [Tectology: the general organizational science] Kniga 1. М: Jekonomika., 304 s. [in Russian]
4. Vozniuk O. V. (2012) *Pedahohichna synerhetyka: henez, teoriia i praktyka : monohraf*. Pedagogical Synergetics: Genesis, Theory and Practice: Monograph] Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka., 708 s. [in Ukraine]
5. Kamyshyn V. V., Reva O. M. (2012) *Metody systemnoho analizu u kvalimetrii navchal'no-vykhovnoho protsesu: monohraf*. [Methods of system analysis in the qualimetry of the educational process: monograph.] К.: YuD NAPN Ukrainy., 270 s. [in Ukraine]
6. Kremen' V. H., Il'in V. V. (2012) *Synerhetyka v osviti: kontekst liudynotsentryzmu: monohraf*. [Synergetics in education: the context of human-centeredness: a monograph] К.: Pedahohichna dumka, 368 s. [in Ukraine]
7. Kremen' V. H., Andriuschenko V. P., Ziaziun I. A. (2003) *Neperervna profesijna osvita: filosofija, pedahohichni paradyhmy, prohnoz : monohraf*. [Continuous vocational education: philosophy, pedagogical paradigms, forecast: monograph] К. : Nauk. dumka., 853 s. [in Ukraine]
8. Osadchij I. (2005) *Synerhetyka dlja pedahohiky: Pro iakisni stany osvitnikh system ta typu upravlins'kykh stratehij* [Synergetics for pedagogy: On qualitative states of educational systems and types of managerial strategies] // *Osvita i upravlinnia*. № 3-4. S 38-42. [in Ukraine]
9. Dubaseniuk O. A. (2015) *Profesijna pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia : monohraf*. [Professional pedagogical education: systemic research: monograph] Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka., 308 s. [in Ukraine]
10. Koval'chuk V. A. (2011) *Profesijnij samorozvytok majbutn'oho fakhivtsia: monohraf*. [Professional Self-Development of a Future Specialist: A Monographer] Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka., 204 s. [in Ukraine]
11. Setrov M. I. (1970) *Princip sistemnosti i ego osnovnye ponjatija* [Principle of systemic nature and its basic concepts] // *Problemy metodologii sistemnogo issledovanija*. М.: Mysl',. S. 49-63. [in Russian]
12. Subetto A. I. (2015) *Kvalimetrija : malaja jenciklopedija*. [Principle of systemic nature and its basic concepts] Vyp. 1. SPb. : IPC SZIU – fil. RANHiGS., 244 s. [in Russian]
13. Sugakov V. J. (2001) *Osnovi sinergetiki*. [The basis of synergetics] К.: Oberegi., 287 s. [in Russian]
14. Haken G., Trofimovoj I. N., Budanova V. G. (1997) *Obshhie ponjatija i metodologicheskie voprosy sinergeticheskoy paradigmy v psihologii* [General concepts and methodo-

logical issues of the synergetic paradigm in psychology] // Sinergetika i psihologija. M.: Vyp. 1. С. 34-38. [in Russian]

15. Tsyba V. T. (2011) *Teoretychni zasady sotsial'noi psykholohii: systemnyj pidkhid : monohraf.* [Theoretical foundations of social psychology: systematic approach: monograph] K.: Universytet «Ukraina»,. 359 s. [in Ukraine]

16. Jeshbi U.R. (1969) *Obshhaja teorija sistem kak novaja nauchnaja disciplina* [General theory of systems as a new scientific discipline] // *Issledovanija po obshhej teorii sistem.* M.: Progress,. S. 125-142. [in Russian]

17. Bertalanffy L. von. (1962) *General System Theory – A Critical Review* // *General Systems.* Vol. VII.. P. 1–20 [in English]

Стаття надійшла до редколегії: 13.02.2018

УДК 364-78-053.9

Інна Романова

доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна
E-mail: sphnpu@ukr.net

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ПІДТРИМКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

***Анотація:** В статті розглядаються психологічні чинники сповільнення процесу старіння літніх людей; визначаються пріоритетні напрями здійснення соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку; аналізується сучасна практика здійснення соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку в соціальних інституціях України.*

***Ключові слова:** соціальна робота, люди похилого віку, інтелектуальна активність, когнітивний резерв, освіта літніх людей, університети третього віку, інтелектуальне волонтерство.*

Inna Romanova

Doctor of Pedagogical Sciences, Assistant professor, Assistant professor of the Department of Social Pedagogy, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University; Kharkiv, Ukraine
E-mail: sphnpu@ukr.net

SOCIAL WORK FOR SUPPORTING INTELLECTUAL ACTIVITY OF ELDERLY PEOPLE

***Abstract:** In the article there are considered the psychological factors of deceleration the aging process of elderly people; the priority directions of implementation of social work on maintenance of intellectual activity of the elderly people are determined; the current practice of social work on maintaining intellectual activity of elderly people in social institutions of Ukraine is analyzed.*

***Key words:** social work, elderly people, intellectual activity, cognitive reserve, education of the elderly, University of the Third Age, intellectual volunteering.*

Инна Романова

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА ПО ПОДДЕРЖАНИЮ ИНТЕЛЕКТУАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ

***Аннотация:** В статье рассматриваются психологические факторы замедления процесса старения пожилых людей; определяются приоритетные направления осуществления социальной работы по поддержанию интеллектуальной активности людей пожилого возраста; анализируется современная практика осуществления социальной работы по поддержанию интеллектуальной активности пожилых людей в социальных институциях Украины.*

***Ключевые слова:** социальная работа, пожилые люди, интеллектуальная актив - ность, когнитивный резерв, образование пожилых людей, университеты третьего воз - раста, интеллектуальное волонтерство.*

© Інна Романова, 2018

Inna Romanova

An extended abstract of a paper on the subject of:
“Social work for supporting intellectual activity of elderly people”

Problem setting. *The elderly age becomes a long period of life. More and more countries are concerned with aging of the population and the peculiarities of socialization of the elderly. According to forecasts, by 2050, the number of such people will be 39% of the population of our country. Under such conditions, the state must fundamentally change social policies towards the elderly, creating opportunities for the continuation of their productive work and social activity, and use this resource in economic and social development.*

With age there is a decrease in the general mental abilities of a person: the basic functions of memory change, the speed of reaction slows down, etc. So social work with this age group has its own specifics. The creation of conditions for the expression of intellectual activity of an elderly person should become a leading area of social work. This requires the expansion of the activities of modern social institutions.

Recent research and publications analysis. *In the context of our research, the works of Ukrainian and foreign scientists on the problems of social work with the elderly (I. Zvereva, T. Kolenichenko, N. Leonyuk, L. Myshchik, E. Holostova, etc.), educational gerontology (O. Anishchenko, A. Goncharuk, B. Grumbbridge, N. Demyanenko, O. Sandetska, N. Chagrac, etc.), cognitive psychology (J. Stern) are of considerable interest.*

However, in modern practice of social work with elderly people at the state and local levels, the problem of support of intellectual activity of elderly people has not been comprehensively implemented.

Paper objective: *determination of priority directions of social work on maintenance of intellectual activity of the elderly and analysis the practice of sup-*

porting of elderly's intellectual activity in Ukraine.

Paper main body. *The level of education, professional activity and social status slow down the processes of aging. So, at a high level of education there is no decrease in verbal functions, erudition, logical thinking. The elderly people are characterized by a high degree of preservation of those functions that were actively included in the professional activities.*

There is a direct dependence of the deceleration of cognitive insufficiency of a person on the level of his cognitive reserve. Under the cognitive reserve, they understand the ability of the human brain to create new nerve conductors, as well as nerve compounds of any kind that can serve as mental storage devices. This reserve can be activated at any time.

As insufficient use of physical functions leads to decrease of physical abilities, and also insufficient operation of a brain leads to deterioration of intellectual activity of the person. Consequently, the intensity of involution processes during the aging period depends to a large extent on the human way of life, the extent of his intellectual activity.

The process of prevention of age dementia must begin at a young age by forming a culture of intellectual activity of the individual. Continuous training of cognitive functions takes place by involving a person in intellectual professional activities, creativity, intellectual activity, reading books, visiting libraries, foreign languages learning, etc. With the transition to the age group of the elderly, this process should not be slowed down.

There are two directions of development of intellectual activity of the elderly: education and intellectual volunteering.

Social work with elderly people in Ukraine takes place through a system of social institutions, among which territorial centres of social services, geriatric boarding houses, public organizations, educational institutions can be distinguished.

Today, in Ukraine, in each city there are territorial centres of social services that care for the elderly. Analysis of the experience of social work on the socialization of the elderly at territorial centres (terms of day-to-day living) allows to determine the directions of supporting of the elderly's intellectual activity: 1) clubs of "active longevity", where pensioners take part in various creative projects; 2) leisure activities (excursions, festivals, concerts, creative evenings, visits to theatres, circuses, museums, philharmonic, exhibitions, etc.); 3) "Universities of the third age", where the most prevalent faculties are: decorative and applied arts, psychological trainings, foreign languages, computer technologies (classes are conducted by volunteer-teachers); 4) art therapy trainings. The activity is carried out at the expense of charitable contributions and fundraising of social workers of these centres.

The activities of public organizations are mainly aimed at supporting the elderly at home. The support of the elderly's intellectual activity is carried out fragmentarily and is devoted mostly to the celebration of certain events. The most common are concerts, creative evenings, holidays, trips.

Recently, "Universities of the third age" has been opened by higher education institutions. The main precondition for the emergence of such structures, as in 1970th in France, is the employment factor in higher education institutions. The participants of the programs "University of the third age"

pay tuition, thus solving the problem of the teachers' loading at these institutions. The promotion of intellectual activity of the elderly is also due to the work of public libraries in Ukraine. Apart from the provision of library services, the most common forms of work are computer courses for pensioners, exhibitions, foreign language classes with volunteers, art therapy trainings.

Intellectual volunteering of the elderly has been embodied in the activities of territorial centres of social services, public organizations, children's centres in extra-curricular and general education institutions. However, the potential of this direction is still beyond the attention of modern social life.

Conclusions of the research.

1. The more intellectual activity of the elderly, the greater their cognitive reserve; the possibilities of communication, development and self-expression expand, psychological and social dependence from others decreases, contacts with younger generations improve.

2. Ukraine does not have a clear strategy for developing social work of supporting the elderly's intellectual activity. At the local level, this process mainly relies on the activities of territorial centres of social services with the involvement of volunteers.

It is necessary: 1) to develop local target programs by the attraction of resources of higher educational institutions, employment centres, cultural institutions and public organizations; 2) to create the social advertising for promotion the value of the culture of intellectual activity; 3) to motivate the elderly for engaging in intellectual activity.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Середня тривалість життя сучасної людини значно довша за її пращурів. Похилий вік стає достатньо тривалим пері-

одом життя, тому все більше країн займаються проблемами старіння й особливостями соціалізації літніх людей. В Україні на сьогодні кожен п'ятий українець – це людина у віці від 60 років і старше. Згідно з прогнозами, до 2050 р.

кількість таких людей буде складати 39% населення нашої країни. У таких умовах держава має кардинально змінити соціальну політику щодо літніх людей, створюючи можливості для продовження їхньої продуктивної виробничої й соціальної активності, і використовувати цей ресурс для економічного та соціального розвитку. Соціальна робота з людьми похилого віку має займати пріоритетне місце в системі соціальної політики в Україні.

У соціально-педагогічній літературі [4; 8] серед основних завдань соціальної роботи виділяють: 1) розширення можливостей та самостійності клієнтів у подоланні їхніх проблем; 2) встановлення зв'язків клієнтів з системами, які мають необхідні ресурси та надають послуги; 3) сприяння ефективному та гуманному функціонуванню цих систем; 4) розвиток служб, які відповідають потребам клієнтів [4, с. 177].

Особливий соціальний статус, морфологічні зміни в нервовій системі зумовлюють психологічні особливості людини похилого віку. Вважається, що в похилому віці настає зниження загальних розумових здібностей людини: змінюються основні функції пам'яті, уповільнюється швидкість реакції тощо. Відповідно до визначених завдань соціальна робота з цією віковою групою має свою специфіку та має бути спрямована не лише на виявлення людей похилого віку, які потребують допомоги вдома чи в спеціальних закладах соціального обслуговування; аналіз соціального середовища, у якому вони перебувають, та мікрогруп, у які літні люди входять; задоволення найважливіших фізіологічних потреб людей похилого віку. Провідним напрямом має стати створення умов для прояву активності літньої людини, задоволення її інтересів, що вимагає розширення напрямів діяльності сучасних соціальних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано

розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У контексті дослідження проблеми здійснення соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку значний інтерес становлять праці українських і закордонних науковців з проблем: здійснення соціальної роботи з людьми похилого віку (І. Зверева [4], Т. Коленіченко [5], Н. Леонюк [7], Л. Міщик [8], Є. Холостова [11] тощо); освітньої геронтології (О. Аніщенко [1], А. Гончарук [2], Б. Грумбрідж [14], Н. Дем'яненко [3], О. Сандецька [9], Н. Чаграк [12; 13] тощо); когнітивної психології (Ф. Крейк [6], Я. Стерн [16], Б. Страук [10] тощо).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Проте, у сучасній практиці здійснення соціальної роботи з людьми похилого віку на державному й місцевому рівнях проблема підтримки інтелектуальної активності літніх людей не знайшла комплексного втілення.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – визначення пріоритетних напрямів соціальної роботи з підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку й аналіз практики підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Вчені виділяють два основних чинника, які уповільнюють процеси старіння: 1) загальна обдарованість людини; 2) рівень освіти, професійна діяльність, соціальний статус. Так, при високому рівні освіти не спостерігається зниження вербальних функцій, ерудиції, логічного мислення. Люди похилого віку характеризуються високим ступенем збереження тих функцій, які були активно включеними до професійної діяльності.

Творча діяльність виступає запорукою психологічного довголіття. Так,

після 70 років серед видатних діячів науки та мистецтва деменція, пов'язана з віком, зустрічається досить рідко.

Дослідження когнітивних психологів (І. Бялисток, Ф. Крейк [6], Я. Стерн [16], Б. Страук [10] та інші) проблеми розвитку деменції доводять залежність уповільнення когнітивної неспроможності людини від рівня її когнітивного резерву. Під когнітивним резервом розуміють здатність людського мозку до створення нових нервових провідників, а також нервових сполук будь-якого роду, які здатні слугувати ментальними накопичувачами, тобто резервом, який може бути задіяним у разі необхідності. Завдяки створенню когнітивного резерву людина може підтримувати розумову активність, не зважаючи на прогресуючу патологію мозку, і при цьому не проявляти клінічних когнітивних симптомів.

Так, досліди над монахинями Собору Паризької Богоматері, проведені науковою групою на чолі з відомим неврологом Д. Сноудоном [10] протягом двадцяти років, засвідчили, що у збагаченому середовищі (розв'язання проблем, вивчення мов, фізична активність, розважаючі заходи тощо) людський мозок здатний до нейрогенезу (вироблення нових нейронів). Особливу увагу вчених було звернено на випадок з Сестрою Бернадетт, який в подальшому отримав назву феномену «біглиця». Вивчення її мозку після смерті виявило, що у жінки була яскраво виражена хвороба Альцгеймера. Проте за життя монахиня не виявляла жодних симптомів цієї хвороби, мала ступінь магістра, викладала в початковій та середній школі, розв'язувала інтелектуальні завдання й тести. Вчені зробили припущення, що такі пацієнти мають більший запас нейронів, що дозволяє їм компенсувати втрати, які викликані хворобою Альцгеймера.

Дослідження вчених Американської академії неврології (Д. Беннетт,

Р. Вилсон, Р. Шерр та інші [17]) також встановили зв'язок між пізнавальною активністю й ризиком розвитку хвороби Альцгеймера. Відповідно до висновків науковців інтелектуальні ігри (шахи, бридж) доцільно використовувати для профілактики деменції людей похилого віку. Як недостатнє використання фізичних функцій призводить до зниження фізичних здібностей, так і недостатня експлуатація мозку призводить до погіршення інтелектуальної діяльності людини. Отже, інтенсивність інволюційних процесів у період старіння значною мірою залежать від життєвого шляху людини, міри її інтелектуальної активності.

Таким чином, процес профілактики вікової деменції потрібно починати в молодому віці шляхом формування культури інтелектуальної діяльності особистості. Постійне тренування когнітивних функцій (пам'яті, уваги, мислення, інтелектуальних умінь, рефлексії, мовлення) відбувається шляхом залучення людини до інтелектуальної професійної діяльності, творчості, ігрової інтелектуальної діяльності, читання книжок, відвідування бібліотек, театралізованих вистав тощо. З переходом до вікової категорії людей похилого віку цей процес не має бути уповільненим.

Можна виділити два напрями розвитку інтелектуальної активності людей похилого віку: освіта й інтелектуальне волонтерство.

Перший напрям – це *освіта у похилому віці*. Теоретичні і практичні дослідження [2; 3; 12; 13] доводять, що освіта у похилому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. Існує тісний взаємозв'язок між навчальною активністю людей похилого віку та їхнім здоров'ям, оскільки навчальна діяльність позитивно впливає на когнітивну здатність, сприяючи соціальній інтеграції індивіда, його добробуту й уповільненню спаду пізнавальної та розумової активності у цьому віці.

У дослідженнях геронтологів [14] визначається теорія компенсації фізичної слабкості і залежності у старості через освіту, відповідно до якої старші люди здатні подолати чи компенсувати фізичні та соціальні труднощі свого життя «продовженням власного особистісного розвитку через навчальну діяльність і поглиблення розуміння сутності життя» [14, с. 316].

У «Меморандумі безперервної освіти» [15] виділяється три види освіти дорослих: формальне навчання (у навчальних закладах з можливістю отримання диплому і відповідної кваліфікації); неформальне навчання (через діяльність соціальних інституцій для людей похилого віку, не передбачає здобуття офіційно визнаних кваліфікацій); неофіційне навчання (постійна навчально-пізнавальна діяльність, що здійснюється у буденному житті людини).

У багатьох країнах світу відкриті спеціальні курси, навчальні центри, народні університети та факультети для літніх людей. Навчальні програми для даної категорії громадян складаються на основі психологічних та соціологічних досліджень з урахуванням їхнього життєвого досвіду та різнобічних інтересів. Особливістю навчання – є залучення багатого життєвого досвіду людей похилого віку до навчального процесу, їх висока мотивація, оскільки навчання відбувається без обов'язкових програм.

Успішнішою формою освіти старших є університети третього віку, головною метою яких є збереження активної життєвої позиції літніх людей. У світі поширеними є дві моделі університетів третього віку:

1) діють при звичайних університетах і пропонують формальні курси (французька модель). Виникла в Тулузі у 1973 році. Учасники програм сплачують за навчання;

2) неформальні курси автономних груп самопомогі, тобто лекторами є самі учасники програм, часто професори-

пенсіонери (британська модель). Виникла в Кембриджі у 1981 році. Діють також за рахунок коштів учасників програм.

Для реалізації освітніх цілей використовуються різні форми і способи навчання людей пенсійного віку: лекції, семінари з групами за інтересами, групи самоосвіти та взаємодопомоги, екскурсії тощо.

Соціальна робота з людьми похилого віку в Україні відбувається через систему соціальних інституцій, серед яких можна виділити територіальні центри соціального обслуговування, будинки-інтернати (геріатричні пансіонати), громадські організації, навчальні заклади.

Сьогодні в Україні в кожному місті є територіальні центри соціального обслуговування, які опікуються непрацездатними громадянами. Це спеціальні установи, які надають громадянам похилого віку та самотнім непрацездатним громадянам послуги, спрямовані на підтримання їхньої життєдіяльності й соціальної активності. Аналіз досвіду соціальної роботи з соціалізації людей похилого віку в умовах денного перебування в територіальних центрах дозволяє визначити напрями підтримки інтелектуальної активності літніх людей: 1) клуби «активного довголіття», де пенсіонери беруть участь у різних творчих проєктах; 2) організація активного дозвілля (екскурсії, фестивалі, конкурси, свята, концерти, творчі вечори, відвідування театрів, цирку, музеїв, філармонії, виставок тощо); 3) «Університети третього віку», де найбільш поширеними є факультети: декоративно-прикладного мистецтва, валеології, іноземних мов, комп'ютерних технологій (заняття проводять викладачі-волонтери); 4) арттерапевтичні тренінги. Діяльність здійснюється за рахунок благодійних внесків та фандрайзингу соціальних працівників цих центрів.

Діяльність громадських організацій здебільшого спрямована на підтримку літніх людей вдома. Здійснення за-

ходів щодо підтримки інтелектуальної активності людей похилого віку мають фрагментарний характер і присвячені здебільшого святкуванню певних подій. Найбільш поширеними є концерти, творчі вечори, свята, подорожі.

Останнім часом при вищих навчальних закладах почали відкриватися «Університети третього віку». В Україні вперше такі структури були започатковані Інститутом геронтології, а також розроблені спеціальні програми навчання за різними напрямками. В останні роки розвиток мережі університетів третього віку отримав подальший поштовх завдяки його підтримці проектами Фонду народонаселення ООН. Відзначимо, що головною передумовою виникнення таких структур, як і свого часу у Франції, є фактор зайнятості серед вищих навчальних закладів. Оскільки учасники програм «Університет третього віку» оплачують навчання, то у такий спосіб вирішується проблема навантаження викладачів цих закладів.

Сприяння інтелектуальній активності літніх людей здійснюється і завдяки діяльності громадських бібліотек в Україні. Зокрема, окрім надання бібліотечних послуг, поширеними формами роботи є комп'ютерні курси для пенсіонерів, тематичні вечори, виставки, заняття іноземними мовами з викладачами-волонтерами на базі бібліотек, психологічні тренінги, арттерапевтичні заходи.

Закінчення професійної діяльності в соціально-педагогічній роботі з людьми похилого віку доцільно компенсувати іншим напрямом – *інтелектуальним волонтерством*. Значний професійний і життєвий досвід людей похилого віку має застосовуватися в просвітницькій діяльності. Зокрема, інтелектуальне волонтерство літніх людей знайшло вті-

лення в діяльності територіальних центрів соціального обслуговування, громадських організацій, дитячих гуртків у позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладах. Проте потенціал цього напрямку ще залишається поза увагою сучасного громадського життя.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

1. Чим вище інтелектуальна активність людей похилого віку, тим більшим є її когнітивний резерв, розширюються можливості комунікації, розвитку і самовираження, знижується психологічна та соціальна залежність від інших, покращуються контакти з молодшими поколіннями.

2. Аналіз діяльності соціальних інституцій в Україні щодо здійснення діяльності з підтримки інтелектуальної активності літніх людей виявив, що в державі не має чіткої стратегії розвитку цього напрямку соціальної роботи. На місцевому рівні підтримка інтелектуальної активності людей похилого віку здебільшого реалізується через діяльність територіальних центрів соціального обслуговування із залученням волонтерів.

На наш погляд, у напрямку розв'язання проблеми підтримки інтелектуальної активності літніх людей місцева влада має здійснювати цілеспрямовану діяльність. Необхідними є розробка місцевих цільових програм із залученням ресурсів вищих навчальних закладів, центрів зайнятості, закладів культури і громадських організацій; створення соціальної реклами щодо пропагування цінності культури інтелектуальної діяльності, мотивування людей похилого віку для здійснення інтелектуальної активності.

Список літератури:

1. Аніщенко О. Реалії і перспективи розвитку освіти людей третього віку в Україні. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 6. С. 29-34.

2. Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc-gum/pena/2012_1/Goncha/pdf (дата звернення 11.10.2017).
3. Дем'яненко Н. М. Освіта дорослих: світові тенденції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Полтава, 2011. № 2. С. 39–44.
4. Зверева І. Д., Поліщук В. А. Соціальна робота як практична діяльність. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* / ред. І.Д. Зверевої. К., Симферополь: Універсум, 2013. С. 176-179.
5. Коленіченко Т. І. Соціальна робота з людьми похилого віку. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 4. С. 20-25.
6. Крейк Ф., Бялысток И. Изменение когнитивных функций в течение жизни. *Психология. Журнал высшей школы экономики*. 2006. Т. 3. № 2. С. 73–85.
7. Леонюк Н. А. Формирование социальной активности пожилых людей средствами волонтерской деятельности. *Философско-гуманитарные чтения*. 2014. № 1. С. 51-55.
8. Міщик Л. І. Соціальна педагогіка. Запоріжжя: ЗДУ, 1999. 248 с.
9. Сандецька О. Освіта людей похилого віку як перспективний напрям освіти дорослих. *Наукові записки КДПУ ім. В.Винниченка*. Серія: Педагогічні науки. 2012. Вип. 107_2. С. 127-132.
10. Страук Б. Тайны мозга взрослого человека: краткий конспект. URL: <http://volodina-elena.livejournal.com/29276.html> (дата звернення 14.07.2016).
11. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми: учеб. пособие. М.: “Дашков и К”, 2003. 296 с.
12. Чаграк Н. І. Модель освітнього середовища людей похилого віку в контексті безперервної освіти. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2348.pdf> (дата звернення 19.12.2017).
13. Чаграк Н. І. Проблема освіти людей похилого віку в наукових публікаціях 1970-90-х рр. Науковий огляд. 2015. №10(20). URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/635> (дата звернення 14.12.2017).
14. Groombridge В. Learning, education and later life. *Adult Education*, 1982;54(4):314–325.
15. Memorandum of Continuing Education of the European Union [document on the Internet]. [cited 2018 Jan 15]. Available from: <http://www.europeans.org.ua/deyanel.html>.
16. Stern Ya. Build Your Cognitive Reserve [document on the Internet]. [cited 2017 Jan 24]. Available from: <https://sharpbrains.com/blog/2007/07/23/build-your-cognitive-reserve-yaakov-stern/>
17. WilsonRS, ScherrPA, SchneiderJA, TangY, BennettDA. Relationofcognitive-activitytoriskofdevelopingAlzheimerdisease. *Neurology*, 2007;69:1911-1920. doi: 10.1212/01.wnl.0000271087.67782.cb.

References:

1. Anischenko O. (2013) *Realii i perspektyvy rozvytku osvity liudej tret'oho viku v Ukraini.* [The realities and prospects of the development of education of people of the third age in Ukraine.] *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy..* Vyp. 6. S. 29-34. [in Ukraine]
2. Honcharuk A. *Neformal'na osvita doroslykh u krainakh YeS.* [Adult informal education in EU countries.] URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc-gum/pena/2012_1/Goncha/pdf (data zvernennia 11.10.2017). [in Ukraine]
3. Dem'ianenko N. M. (2011) *Osvita doroslykh: svitovi tendentsii druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. Pedagogichni nauky: zb. nauk. prats'.* [Education of adults: world tenden-

cies of the second half of the XX - beginning of the XXI century.] Poltava., № 2. S. 39–44. [in Ukraine]

4. Zvierieva I. D., Polischuk V. A. (2013) *Sotsial'na robota iak praktychna diial'nist'*. [Social work as a practical activity.] Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsial'noi sfery / red. I.D. Zvierievoi. K., Symferopol': Universum., S. 176-179. [in Ukraine]

5. Kolenichenko T. I. (2011) *Sotsial'na robota z liud'my pokhyloho viku*. [Social work with the elderly.] Sotsial'na pedahohika: teoriia ta praktyka.. № 4. S. 20-25. [in Ukraine]

6. Krejk F., Bjalystok I. (2006) *Izmenenie kognitivnyh funkcij v techenie zhizni*. [Change in cognitive functions during life.] Psihologija. Zhurnal vysshej shkoly jekonomiki.. T. 3. № 2. S. 73–85. [in Russian]

7. Leonjuk N. A. (2014) *Formirovanie social'noj aktivnosti pozhylyh ljudej sredstvami volonterskoj dejatel'nosti*. [Formation of social activity of elderly people by means of volunteer activity.] Filosofsko-gumanitarnye chtenija.. № 1. S. 51-55. [in Russian]

8. Mischyk L. I. (1999) *Sotsial'na pedahohika*. [Social pedagogy.] Zaporizhzhia: ZDU., 248 s. [in Ukraine]

9. Sandets'ka O. (2012) *Osvita liudej pokhyloho viku iak perspektyvnyj napriam osvity doroslykh*. [Education of the elderly as a perspective direction of adult education.] Naukovi zapysky KDPU im. V.Vynnychenka. Serii: Pedahohichni nauky.. Vyp. 107_2. S. 127-132. [in Ukraine]

10. Strauk B. *Tajny mozga vzroslogo cheloveka: kratkij konspekt*. [Secrets of the brain of an adult: a brief summary.] URL: <http://volodina-elena.livejournal.com/29276.html> [in Russian]

11. Holostova E. I. (2003) *Social'naja rabota s pozhylymi ljud'mi: ucheb. posobie*. [Social Work with the Elderly: Textbook.] M.: “Dashkov i K”., 296 s. [in Russian]

12. Chahrak N. I. *Model' osvitynoho seredovyscha liudej pokhyloho viku v konteksti bezpererвної osvity*. [Model of the educational environment of the elderly in the context of continuing education.] URL: <http://194.44.152.155/elib/local/2348.pdf> [in Ukraine]

13. Chahrak N. I. *Problema osvity liudej pokhyloho viku v naukovykh publikatsiakh 1970-90-kh rr.* [The problem of education of the elderly in scientific publications 1970-90-ies.] Naukovyj ohliad. 2015. №10(20). URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/635> [in Ukraine]

14. Groombridge B. (1982) Learning, education and later life. *Adult Education*,;54(4):314–325. [in English]

15. Memorandum of Continuing Education of the European Union [document on the Internet]. [cited 2018 Jan 15]. Available from: <http://www.europeans.org.ua/deyanel.html>. [in English]

16. Stern Ya. Build Your Cognitive Reserve [document on the Internet]. [cited 2017 Jan 24]. Available from: <https://sharpbrains.com/blog/2007/07/23/build-your-cognitive-reserve-yaakov-stern/> [in English]

17. Wilson R.S., Scherr P.A., Schneider J.A., Tang Y., Bennett D.A. (2007) Relation of cognitive activity to risk of developing Alzheimer disease. *Neurology*,;69:1911-1920. doi: 10.1212/01.wnl.0000271087.67782.cb. [in English]

Стаття надійшла до редколегії: 17.02.2018

УДК 378.147: 378.011.3-057.175:61

Олена Долгопол

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, філософії та мовної підготовки Харківської медичної академії післядипломної освіти; Харків, Україна
E-mail: dolgop_helen@ukr.net

ВИКОРИСТАННЯ МЕНТАЛЬНИХ КАРТ У ПІДГОТОВЦІ ВИКЛАДАЧІВ ВМНЗ

Анотація: Стаття присвячена використанню ментальних карт у підготовці викладачів у закладах післядипломної медичної освіти. У статті обґрунтована позиція автора щодо співвіднесення понять «техніка», «технологія», «метод» відповідно до ментальних карт. За притаманними ознаками запропоновано розглядати ментальні карти як технологію навчання. Відповідно до андрагогічних принципів навчання зосереджено увагу на особливостях застосування ментальних карт у післядипломній освіті викладачів. Зазначено їх переваги і недоліки під час використання на різних етапах лекційних, семінарських та практичних занять з позицій викладача та слухачів. З прогресом інформаційно-комунікаційних технологій наголошено на можливостях розвитку зазначеної технології під час навчання слухачів на циклах тематичного удосконалення з педагогіки.

Ключові слова: ментальні карти, післядипломна освіта, технологія навчання, навчання дорослих, заклад післядипломної медичної освіти, післядипломна освіта викладачів.

Olena Dolhopol

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Philosophy and Language Preparation of the Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education; Kharkiv, Ukraine
E-mail: dolgop_helen@ukr.net

THE USE OF MIND MAPS IN THE TEACHERS' TRAINING AT MEDICAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract: The paper presents the use of the mind maps in the teachers' training in institutions of postgraduate medical education. According to the mind maps the correlation of such concepts as «technology», «technology» and «method» has been clarified. Their analysis has proved that mind maps should consider as a training technology. In graduate education of teachers the attention is focused on the use of features of mind maps according to andragogical training principles. Their advantages and disadvantages have been analyzed during use at various stages of lectures, seminars and practical classes according to the teacher and the listeners. The achievement of information and communication technologies has contributed to the improvement of this technology during training on cycles of thematic improvement in pedagogy.

Key words: mind maps, postgraduate education, training technology, adult education, institution of postgraduate medical education, teachers' postgraduate education.

© Олена Долгопол, 2018

Елена Долгопол

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕНТАЛЬНЫХ КАРТ В ПОДГОТОВКЕ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВМУЗ

Аннотация: Статья посвящена использованию ментальных карт при подготовке преподавателей в учреждениях последипломного медицинского образования. В статье обоснована позиция автора в соотношении понятий «техника», «технология», «метод» в отношении ментальных карт. По присущим признакам предложено рассматривать ментальные карты как технологию обучения. Согласно андрагогическим принципам обучения внимание сосредоточено на особенностях применения ментальных карт в последипломном образовании преподавателей. Проанализированы их преимущества и недостатки при использовании на разных этапах лекционных, семинарских и практических занятий с позиций преподавателя и слушателей. С прогрессом информационно-коммуникационных технологий отмечено возможности развития указанной технологии при обучении слушателей на циклах тематического усовершенствования по педагогике.

Ключевые слова: ментальные карты, последипломное образование, технология обучения, обучение взрослых, заведение последипломного медицинского образования, последипломное образование преподавателей.

Olena Dolhopol

An extended abstract of a paper on the subject of:
“The use of mind maps in the teachers’ training at medical institutions
of higher education”

The paper presents the practical application of the mind maps in the teachers’ training in institutions of postgraduate medical education. Mental maps are widely used in educational process in secondary and higher educational institutions. There were not scientific studies of their practical implementation in postgraduate education. According to the mind maps the correlation of such concepts as «technology», «technology» and «method» has been clarified. Their analysis has proved that mind maps should consider as a training technology. The technology of mind maps has a wide range of applications in postgraduate education. Its practical implementation allows adult students to better remember new information with help of diagrams, drawings, graphic presenta-

tions. Laconism, brief records and the visualization of the subject are the main advantages of using this technology. Their advantages and disadvantages have been analyzed during use at various stages of lectures, seminars and practical classes according to the teacher and the listeners. In graduate education of teachers the attention is focused on the use of features of mind maps according to andragogical training principles. The achievement of information and communication technologies has contributed to the improvement of this technology during training on cycles of thematic improvement in pedagogy.

This information and communication modern technology greatly enlarges the specialists’ training in the system of postgraduate medical education.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її зв’язок із важливими

науковими чи практичними завданнями. Інформаційне суспільство

пред'являє до викладача нове коло компетенцій, серед яких – інформаційно-комунікаційна, що вимагає від нього ефективного засвоєння і новітніх методик передавання нових знань у їх швидкоплинному потоці. Закріпити у викладачів стійку потребу в постійному оновленні знань, розвинути у них мотивацію до освіти протягом життя – чи не найголовніше завдання закладів післядипломної освіти. Тож викладачам, які взаємодіють з такими ж суб'єктами навчання у закладах післядипломної медичної освіти, треба самим весь час працювати над покращенням професійної майстерності у широкому сенсі цього поняття, у тому числі й шляхом удосконалення інформаційно-комунікаційних компетентностей. Однією із таких технологій, яка протягом достатнього часу успішно використовується під час навчання школярів, студентів та дорослих учнів, є технологія ментальних карт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. З часів винаходу Тоні Б'юзеном ментальних карт (інші назви – карта розуму, інтелект-карти, Mindmap, 1970 р.) та появи його загальних настанов і правил щодо їх використання у навчальному процесі минуло тривалого часу, але й на сьогодні винахід не втратив своєї актуальності. Сам автор давав таке визначення ментальним картам: це - «багатогранний пристрій для тренування, що розвиває кожний ментальний м'яз розуму» [2, с. 116]. У різні часи дослідники питання розглядали ментальні карти як «техніку візуалізації мислення і альтернативного запису» [1, с. 67], як «спосіб зображення процесу загального системного мислення за допомогою схем» [3], як «зручний інструмент для відображення процесу мислення і структуризації інформації у візуальній формі» [5, с. 154] тощо.

Сучасні науковці В. Биков, Ю. Дорошенко, І. Кухаренко та ін. на-

зивають ментальні карти технологією з усіма притаманними їй ознаками, метою впровадження в освітній процес якої є досягнення максимальної ефективності навчального процесу завдяки високому відсотку засвоєння інформації слухачами. Розробкою та удосконаленням методики, впровадженням її в навчальний процес освітніх закладів займаються вчені Б. Санто, В. Хартман, Б. Твісс, Р. Фостер та ін. В. Биков, Є. Полат, І. Селевко займаються тим, що досліджують можливості використання соціальних сервісів у навчальному процесі. Підтвердженням щодо поширення навчання за допомогою ментальних карт маємо у Facebook, де є додатки, за допомогою яких відвідувачі у процесі самонавчання можуть самостійно створювати інтелект-карти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Попри зацікавленість ментальними картами науковців і педагогів-практиків, залишаються певні питання, які стосуються як загального визначення поняття ментальних карт, так і розширення можливостей їх впровадження в освітній процес. Більшість досліджень щодо використання ментальних карт відображають їх можливості в аудиторії учнів та студентів. Тож поза увагою дослідників залишається питання щодо впровадження їх в підготовку слухачів закладів післядипломної освіти, адже ця технологія не лише дозволяє слухачам стенографувати великі обсяги інформації, оформляти її та запам'ятовувати, але й надалі у своїй викладацькій роботі вчити слухачів конспектувати, знаково фіксувати великі обсяги інформації в такий спосіб та, як результат, засвоювати її.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є теоретичне обґрунтування та практична реалізація можливостей використання ментальних карт у післядипломній ме-

дичній освіті на прикладі занять циклу тематичного удосконалення з педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У зв'язку з тим, що за змістом інтелект-карти відображають процес асоціативного мислення, у науковій літературі часто зустрічаємо іншу назву – «карти розуму», «ментальні карти» [7]. Їх винахідник Тоні Б'юзен провів паралель між будовою людського розуму і деревом як схематичним упорядкованим зображенням інформації у всьому багатоманітті її зв'язків [2, с. 103]. Тож схема, фотографія, асоціація швидко і точно запам'ятовуються людиною, а отже, поняття, ідеї, концепції можна зобразити у смислових, асоціативних, причинно-наслідкових та інших відносинах певної галузі знань і навіть у міждисциплінарних зв'язках.

Ментальні карти вже більше двадцяти років широко застосовують вчителі та викладачі у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах для запам'ятовування учнями/студентами великого обсягу складного матеріалу (як альтернатива конспектуванню, складанню тез, таблиць, схем та малюнків); для пояснення та/або оформлення для себе чи інших складного питання; під час застосування у навчанні проектної та проблемної технології, для індивідуального планування і самонавчання тощо. Педагоги активно використовують ментальні карти у вигляді діаграм, що одне ключове поняття (визначення, ідею, завдання тощо), від якого відгалужуються гілки-асоціації. Освітняни упевнені, що такий компактний спосіб запису інформації сприяє її кращому запам'ятовуванню. То чому не використати технологію ментальних карт у післядипломній освіті? З огляду на андрагогічні особливості навчання дорослих, на перехід до інтерактивних технологій навчання, на впровадження в процес навчання суб'єкт-суб'єктних відношень

між викладачем і дорослим учнем у системі післядипломної освіти застосування ментальних карт як технології навчання має позитивний результат.

У науково-педагогічній літературі немає одноголосного тлумачення ментальних карт. Одні дослідники називають їх «ручна і ефективна техніка візуалізації мислення і альтернативного запису. Mindmap – спосіб зображення процесу загального системного мислення за допомогою схем» [6, с. 16]. Інші вбачають у ній усі ознаки технології навчання: «ментальна карта – ...унікальна технологія роботи з інформацією, спосіб зображення процесу загального системного мислення за допомогою схем» [5, с. 156]. Враховуючи найбільш широке визначення технології навчання («технологія ... являє собою систему способів, прийомів, кроків, послідовність виконання яких забезпечує вирішення завдань виховання, навчання і розвитку особистості, а сама діяльність представлена процедурно, тобто як певна система дій») [7], ментальні карти відносимо до них.

Ментальні карти у післядипломній освіті можна використовувати під час проведення будь-яких видів занять, а також під час самостійного, групового чи індивідуального виконання слухачами різних завдань. Різновікову аудиторію слухачів із різним професійним і життєвим досвідом виконання завдань використання ментальних карт об'єднує, спонукає до творчого мислення, до організації діяльності заради вирішення певної спільної проблеми. Гнучкість індивідуальних завдань з ментальними картами дозволяє викладачеві простежити траєкторію мислення слухача і за потребою надати йому консультативну допомогу на будь-якому етапі вивчення певної теми. Для такої специфічної аудиторії слухачів, якою є група суб'єктів навчання у закладі післядипломної освіти, ментальні карти дозволяють поліпшити пам'ять, нагадати факти, генерувати ідеї, надихнути на пошук

рішення, продемонструвати певні концепції, аналізувати результати або події, структурувати наукові роботи, узагальнювати великий обсяг інформації тощо. Тож навчання, конспектування (створення ясних і зрозумілих конспектів), самостійна підготовка з певної теми (написання рефератів, есе, виступів, промов), вирішення творчих завдань індивідуально та в групах, мозковий штурм, презентації (ефективне використання часу), планування та розробка проектів різної складності, складання списків справ (плани роботи, ділові зустрічі, переговори тощо), проведення тренінгів, вирішення особистих та професійних проблем – це далеко не повний список сфер застосування ментальних карт дорослими людьми у освітній, професійній та особистій царині. Окрім того, ментальні карти роблять навчання більш цікавим, легким та приємним.

У роботі викладача, який працює у закладі післядипломної освіти і використовує ментальні карти, теж є позитивні знахідки. По-перше, у час, коли над освітянами не тяжіють норми щодо оформлення дидактичного матеріалу, саме ментальні карти можуть замінити десятки сторінок лекційного матеріалу. Такий спосіб запису лекції (практичного, семінарського заняття) – у вигляді асоціативної мережі, образів, окремих слів дозволяє економити час викладача на складання текстів для проведення занять. Викладання за допомогою ментальних карт має низку переваг: їх створення привертає увагу аудиторії і утримує її протягом навчання; робить заняття наочними, презентаційними, естетично оформленими; лекційний матеріал з ментальною картою є гнучким, його можна пристосувати до аудиторії слухачів з урахуванням її специфіки; ментальні карти не дають змоги відволікатися на інші теми та питання, адже стосуються виключно конкретної проблеми заняття; вони показують зв'язки та взаємозв'язки між поняттями і фактами,

що є важливим для слухачів з практичним досвідом роботи. Також у професійній діяльності викладача ментальні карти можуть допомогти у тайм-менеджменті (ефективному плануванні і розподілі робочого часу). Тож під час роботи над їх створенням у викладача (на етапі підготовки до заняття, складання карти) та у слухача на занятті або під час самостійної роботи задіяні увага, творче та критичне мислення, усі види пам'яті (зорова, слухова, механічна), що сприяє результативному запам'ятовуванню.

Слухачі з досвідом використання ментальних карт під час прослуховування лекції або участі у семінарі також мають переваги: уявляючи кожне поняття у вигляді картинки, вони використовують складний ланцюг психічних процесів, що полегшує розуміння і запам'ятовування. Уміння створювати ментальні карти допомагає слухачам під час тлумачення термінів, понять, концепцій, технологій. На семінарських заняттях слухачі виступають з промовами, доповідями, повідомленнями, беруть участь у дискусіях з опором на попередньо складені ментальні карти. Підсумковий контроль теж потребує систематизації знань, що на етапі підготовки до нього можливо здійснити за допомогою досліджуваної технології.

Цикли тематичного удосконалення (далі – цикли ТУ) з педагогіки для викладачів закладів післядипломної медичної освіти озброюють слухачів компетентностями в галузі інноваційної педагогіки, що є основою для викладацької діяльності слухачів. У рамках підготовки на циклах ТУ слухачі здобувають компетентності трьох рівнів: 1 – пов'язані з перенесенням понять, способів дій, прийомів і засобів з медицини в педагогіку і навпаки; 2 – ключові компетентності, які виходять за межі педагогіки, але деякі з них можна ефективно формувати саме під час циклів ТУ з педагогіки; 3 – власне педагогічні компе-

тентності, які можуть бути використані у практичній діяльності лікаря-викладача.

Розглянемо впровадження ментальних карт у процес удосконалення власне педагогічних компетентностей слухачів. На циклах ТУ з педагогіки ментальні карти використовуються для пояснення концепцій інноваційним шляхом, вони часто застосовуються під час лекційних занять. Для розвитку педагогічних компетентностей впроваджуються різноманітні за зовнішнім виглядом та сферою застосування технології: стандартні карти, швидкісні карти, майстер-карти, мега-карти, натомість за способом творення вони можуть бути використані індивідуальні, колективні. Починати застосування індивідуальних ментальних карт слухачами варто у формі конструювання, моделювання. Такий спосіб запису дає можливість слухачам уявити внутрішні перетворення видимої реальної ситуації. Після опанування таких форм ментальних карт можна запропонувати слухачам виконати завдання щодо реконструювання, проектування, прогнозування розвитку педагогічних процесів і систем. При цьому спочатку конструюються ідеальні моделі, а потім на їх основі створюються моделі прогнозованих результатів та подальших шляхів розвитку запропонованої для вирішення проблеми. Таким чином, основним на занятті стає моделювання – дослідження будови, функціонування, динаміки, розвитку ідеальних та реальних зв'язків, процесів, систем у педагогічній науці.

Якість та ефективність ментальних карт можна покращувати за допомогою кольору, символів, абревіатур. Доросла аудиторія слухачів охоче відгукується на такі настанови.

Ментальні карти доцільно використовувати під час таких етапів занять: пояснення теми (складні поняття можуть бути представлені у систематизованому вигляді), закріплення матеріалу

(візуалізація ключових понять, їх пояснення, узагальнення та встановлення взаємозв'язку), перевірка знань (при перевірці ментальних карт викладач може виявити проблеми у сприйнятті матеріалу, порушення логіки ланцюжка думок та корегувати будь-які з них). На всіх етапах заняття використання ментальних карт значно економить час.

Слухачі, які хочуть опанувати технологію ментальних карт, під час навчання на циклах тематичного удосконалення з педагогіки отримують пам'ятку-алгоритм її складання та ознайомлюються з основними принципами роботи з такою технологією. Тож вони проінформовані, що об'єкт вивчення вони мають сфокусувати у центральному образі, основні теми та ідеї, пов'язані з головним об'єктом, зображено у вигляді розгалужень, гілок, що відходять від центрального образу, ідеї наступного ряду також зображуються у вигляді гілок, які за логікою прив'язані до попередніх гілок тощо. За допомогою комп'ютерних засобів навчання або власноруч слухачі вибудовують свої ментальні карти. Чим більш вирізняється карта одного слухача від карти іншого, тим краще, адже це засвідчує особливості сприйняття матеріалу кожним із них. Також методикою роботи з ментальними картами передбачено коротка інструкція перед заняттям. Наприклад, семінарським заняттям передбачене завдання ознайомлення із певним науковим джерелом з обраної теми та обговорити його проблематику. Тоді слухачі отримують приблизно таку інструкцію:

1. Уважно прочитайте текст статті (назва, автор, вихідні дані).
2. Знайдіть ключові слова, поняття.
3. Запишіть їх у центрі аркуша.
4. Уважно, вдумливо прочитайте записане. Які асоціації це викликає?
5. Запишіть поруч слова, які б відтворювали уяву або закодуйте їх позначками, малюнками, смайликами, іншими позначками.

6. Обсудіть проблеми, порушені у тексті, з учасниками семінару.

7. Які питання, на вашу думку, залишилися невіршеними?

8. Які шляхи їх вирішення пропонуєте ви?

У час цифрових технологій існує програмне забезпечення, яке полегшує створення ментальних карт. Започаткував його розробку засновник ментальних карт Тоні Б'юзен, створивши iMindMap. На сьогодні для створення інтелект-карт застосовуються Mindomo, MindMeister та інші безкоштовні програмні продукти, доступні кожному в інтернеті. Онлайн-сервіси, що створені для побудови користувачами ментальних карт FreeMind, XMind, Bubbl.us та інші засвідчують інтерес користувачів до їх існування. А постійне удоскона-

лення зазначених програм і сервісів їх розробниками свідчить про затребуваність їх з боку користувачів.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Інновації будують нову освіту, педагогічну майстерність викладача. Ментальні карти за своєю сутністю можна вважати інноваційною технологією. Завдяки можливостям їх давно взяли на озброєння своєї науки вітчизняні та зарубіжні педагоги. За допомогою ментальних карт можна забезпечити динамічність та ефективність заняття. У подальших публікаціях плануємо продовжити порушену проблему щодо використання ментальних карт як інформаційно-комунікаційної технології навчання.

Список літератури:

1. Буйницька О. П. Інформаційні технології та технічні засоби навчання: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2012. 240 с.
2. Б'юзен Т. Супермышление. Минск: ООО "Попурри", 2003. 304 с.
3. Вакалюк Т. А. Використання інтелектуальних карт у підготовці бакалаврів інформатики. [Електронний ресурс] Режим доступу: \http://eprints.zu.edu.ua/25031/1/Vakaliuk.pdf - 17.01.2018.
4. Іщук Н. Ю. Застосування засобів мультимедіа у процесі підготовки економістів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації: автореф. дисерт. ... канд. пед. наук: 13.00.04 - Вінницький держ. педагогічний ун-т ім. Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2004. 20 с.
5. Кіндрат І. Використання інтелект-карт у плануванні та організації навчального процесу. // *Нова педагогічна думка*. 2012. №4. С. 153-156.
6. Клачко Л. М. Використання інтелектуальних карт у плануванні та організації освітнього процесу. // *Інформаційно-методичний вісник*. Тереховля, 2015. С. 16-19.
7. Оксентюк Н. В. Можливості застосування ментальних карт у навчальному процесі. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ep3.nuwm.edu.ua/3668/1/%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8E%D0%BA.pdf

References:

1. Bujnyts'ka O. P. (2012) *Informatsijni tekhnolohii ta tekhnichni zasoby navchannia: navch. posib.* [Information technology and technical means of teaching: tutorial manual] K.: Tsentr uchbovoi literatury. 240 s. [in Ukraine]
2. B'juzen T. (2003) *Superm'shlenie.* [Super Thinking] Minsk: ООО "Popurri", 304s. [in Russian]
3. Vakaliuk T. A. (2018) *Vykorystannia intelektual'nykh kart u pidhotovtsi bakalavriv informatyky.* [The use of smart cards in the preparation of bachelor of computer science]

[Elektronnyy resurs] Rezhym dostupu: <http://eprints.zu.edu.ua/25031/1/Vakaliuk.pdf> [in Ukraine]

4. Ischuk N. Yu. (2004) *Zastosuvannia zasobiv mul'tymedia u protsesi pidhotovky ekonomistiv u vyschkh navchal'nykh zakladakh I-II rivniv akredytatsii: avtoref. dysert. ... kand. ped. nauk: 13.00.04* [Application of multimedia in the process of preparation of economists in higher educational institutions of I-II levels of accreditation: author's abstract. dessert ... candidate of pedagogical sciences: 13.00.04]. Vinnyts'kyj derzh. pedahohichnyj un-t im. Mykhajla Kotsiubyns'koho. Vinnytsia, 20 s. [in Ukraine]

5. Kindrat I. (2012) *Vykorystannia intelekt-kart u planuvanni ta orhanizatsii navchal'noho protsesu.* [Using intelligent maps in planning and organizing the learning process] Nova pedahohichna dumka. №4. S. 153-156. [in Ukraine]

6. Klachko L. M. (2015) *Vykorystannia intelektual'nykh kart u planuvanni ta orhanizatsii osvith'oho protsesu.* [The use of smart cards in planning and organizing the educational process] Informatsijno-metodychnyj visnyk. Terebovlia, S. 16-19. [in Ukraine]

7. Oksentiuk N. V. *Mozhlyvosti zastosuvannia mental'nykh kart u navchal'nomu protsesi.* [Possibilities of applying mental maps in the educational process] [Elektronnyy resurs] Rezhym dostupu:<http://ep3.nuwm.edu.ua/3668/1/%D0%9E%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8E%D0%BA.pdf> [in Ukraine]

Стаття надійшла до редколегії: 11.02.2018

УДК 378.12:37.025.[004+6]

Kyrylo Boldyrev

Post-graduate student, Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems
Management named after I. Ziaziun, National Technical University
“Kharkov Polytechnic Institute”; Kharkov, Ukraine
E-mail: kirill_boldurev@ukr.net

ANALYSIS OF THE EXISTING CURRICULA OF PROFESSIONAL DISCIPLINES FOR PROFESSIONAL PSYCHOLOGISTS: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Abstract: The article analyzes and gives assessments to the disciplines of the existing programs of training a professional psychologist in higher educational institutions and provides the necessary list of tasks that must be achieved in the process of forming the professional competence of a psychologist in an institution of higher education. For the analysis of the degree of implementation of the main tasks of forming the professional competence of the psychologist the program of professional disciplines in the leading native universities are considered.

Key words: general psychology, age psychology, psychology pedagogical, psychology of management, self-education and self-realization of the person, psychology of higher school.

Кирило Болдирєв

аспірант кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами
ім. акад. І.А. Зязюна Національного технічного університету
“Харківський політехнічний інститут”; Харків, Україна
E-mail: kirill_boldurev@ukr.net

АНАЛІЗ ІСНУЮЧИХ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН ПІДГОТОВКИ ПСИХОЛОГІВ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Анотація: У статті проаналізовано та надано оцінки дисциплінам існуючих програм підготовки професійного психолога у ВНЗ та сформовано необхідний перелік завдань, що мають бути досягнуті у процесі формування професійної компетентності психолога у ВНЗ. Для аналізу ступеню реалізації основних задач формування професійної компетентності психолога були взяті до розгляду програми з фахових дисциплін у провідних вітчизняних ВНЗ.

Ключові слова: загальна психологія, вікова психологія, психологія педагогічна, психологія управління, самовиховання та самореалізація особистості, психологія вищої школи.

© Kyrylo Boldyrev, 2018

Кирилл Болдырев

АНАЛИЗ СУЩЕСТВУЮЩИХ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН ПОДГОТОВКИ ПСИХОЛОГОВ: ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ

***Аннотация:** В статье проанализированы и даны оценки дисциплинам существующих программ подготовки профессионального психолога в ВУЗе и сформирован необходимый перечень задач, которые должны быть достигнуты в процессе формирования профессиональной компетентности психолога в вузе. Для анализа степени реализации основных задач формирования профессиональной компетентности психолога были приняты к рассмотрению программы по специальным дисциплинам в ведущих отечественных ВУЗах.*

***Ключевые слова:** общая психология, возрастная психология, психология педагогическая психология управления, самовоспитания и самореализации личности, психология высшей школы.*

Problem setting. In various sources, we can see that the definition of competence is closely linked to pedagogy and psychology. So the question of the formation of psychological competence is relevant not only for representatives of this specialty, but also for human beings in general. Among its main components, it is definitely necessary to identify the ability to communicate with people, and the ability to analyze and self-analysis of behavior. However, very often in order to understand the processes of communication, and building relationships, whether in the work team, whether among the subordinates, or in the family, a person turns to the psychologist for help. Then, before the psychologist, the question arises of professionally competently formulating the main aspects of the problem and selecting the most effective methods for solving it in the shortest time (but the question of time is an individual matter and depends on various factors in each individual case). Therefore, in order to implement and carry out professional activities, the psychologist has have a certain set of professional qualities that as a whole make up his professional competence.

Analysis of recent research and publications. The question of forming the

professional competence of a future psychologist during the study of professional disciplines was studied by: O. Romanovskiy, O. Ponomariov, L. Gren`, S. Reznik, Z. Chervaniova, T. Gura, E. Pryazhnikova, Johana Vuori, Loren J. Naidoo and others. [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8]. In their searching, they note that the professional competence of a psychologist is a multi-dimensional and multi-level definition that includes a certain amount of knowledge and skills necessary to achieve the end result.

Highlighting of previously unresolved parts of the general problem.

A psychologist must have a bunch of professional knowledge of skills, and must be able to apply them professionally in necessary practice situations. The process of both the formation and the practical application of skills must begin with the first moment of studying at higher educational institution. For this, necessary educational program should be developed and put into practice by pedagogical collectives, scientists, and education officials.

The purpose of the investigation.

To analyze valid curricula of native higher educational institutions on professional disciplines in the specialty "Psychology" and on contiguous disciplines in order to reveal the main disadvantages for further

development of methodological recommendations.

Statement of the main material. To analyze and evaluate the disciplines of existing curricula for the forming of a professional psychologist in higher educational institutions, we propose to form the necessary list of tasks which must be achieved in the process of forming of the professional competence of a psychologist. According to the analyzed scientific literature, we can allocate the main tasks of forming of the professional competence of a psychologist:

- to be able to manage the necessary terminology tools for the professional activities.

- to acquire the necessary methods, techniques, knowledge, skills and abilities that will be used by a psychologist during his professional practice.

- to train to apply practically acquired methods, techniques, knowledge, skills necessary for the professional activities.

- to master innovative psychological methods what are actively used in modern professional practice.

- to know the history of the development of psychology and to understand its current scientific problems

- to understand and to use the connections of psychology with other sciences, necessary for knowledge of human mental processes and behavior.

- to know the basic models of human behavior individually and in a group.

- to develop leadership and communicative skills that will be needed in direct contact with a client theta-a-tete, or with a group of people

- to be an erudite personality, knowledgeable both in the professional sphere and in the general human aspect as well:

- have pedagogical skills to teach psychology as a science

To analyze the degree of the implementation of the main tasks of forming of the professional competence of

a psychologist, we have taken into consideration curricula of such professionally directed disciplines as general psychology, age psychology, pedagogical psychology, psychology of management, self-education and self-realization of personality, psychology of higher education. These disciplines are taught both in the specialty "psychology" and in external faculties in many leading native universities.

In the curricula in the discipline "General Psychology" of the East-European National University named after Lesya Ukrainka in the content module "General Psychology as a scientific discipline. Psychology as a science about the regularities and functioning of the psyche as a special form of life of animals and humans "we highlight the theme" psychological approaches, directions, concepts "," General Psychology as a branch of psychological science ". In these topics the stages of historical development of science of Psychology, the ways of its study, the creation of different scientific approaches and schools are studied. It corresponds to the task of forming the necessary knowledge about the history of the development of Psychology and its current scientific problems [9].

In a view of solving of other tasks in Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy's curricula in the same discipline we can distinguish the following content modules: personality in activity and communication, individual psychological peculiarities of personality, Pedagogical Psychology [10].

In the curricula of Kiev University named after Boris Grinchenko, in addition to the above-mentioned topics, we can pay attention to the study of philosophical and physiological issues of Psychology, types of psychological research [11].

The next discipline we analyzed was "Age-specific Psychology". In the curricula of Dnipropetrovsk National University named after Oles Gonchar,

we've distinguished research methods, psychoanalytic studies, cultural-historical theories, algorithms of mental development and their age classification of formation, which are studied in the content modules "the concept of Age-specific Psychology" and "theories and periodization of mental development" [12].

In Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko this discipline's curricula provides just the study of the direct mental processes of personality at different ages, not considering the psychological properties of the personality during their direct professional formation. These topics are the part of the content module "introduction to Age Psychology" [13], [14].

The next curricula we payed attention to was a curricula of Kiev University named after Boris Grinchenko for the faculty of philological specialty "Institute of Human Rights". Thus, in this curricula in the content module "theoretical foundations of Age-specific Psychology" the main directions of foreign and domestic psychology are studied, as a separate subject of the course of discipline. The presence of such topic of the research in curricula of Age-specific Psychology, as a professional discipline, makes it possible to realize more fully the task of studying the modern problems of Psychology, as a science about human [15].

The next discipline we proposed to analyze was Pedagogical Psychology. Studying this discipline should form pedagogical skills, pedagogical attitude and understanding of science in general, and the specifics of their profession in particular.

Thus, in the curricula in this discipline for specialty "Psychology" (i. e. the discipline is professional) of Kharkiv State Academy of Culture in the single module provided by the curriculum "general fundamentals of Pedagogical Psychology" we mark first of all such

themes as "learning and teaching", "learning and development", "Motives of training" [16]. During the studying of these topics, the student has the opportunity to learn and understand the psychological principles of the process of gaining new knowledge and skills. Such mastering and studying directly corresponds to the task of forming the professional competence of a psychologist what is formed as a practical mastering of the acquired methods, techniques, knowledge, skills and abilities. Also, analyzing this curricular, we pay attention to the topic "Psychology of pedagogical activity and personality of the teacher". The study of this topic forms the pedagogical competences of future psychologists, which are included in the list of core professional competencies [16].

In the curricula of Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko in this discipline 4 content modules are provided, which include such topics as the history of formation and modern issues of Pedagogical Psychology, Psychology of pedagogical communication and collective, and other already considered by us psychological foundations of education, upbringing, studying, etc. We have also to notice that a certain scientific interest in the realization of the solution of our problems is caused by the theme "Psychological aspects of individualization and differentiation of pedagogical interaction with the child". Although the consideration of the mental development of a child is not the main issue of studying the formation of the professionalism of the future psychologist (Though they can't deny that the basic abilities, tendencies and talents for psychoanalysis have been formed since childhood), an individual and differentiated approach to learn is one of the key aspects of development abilities of future specialists of any scientific branch. [17].

The next discipline we have taken for analysis is "Psychology of Higher Education". This discipline is directly

intertwined with Pedagogy and aims to develop the pedagogical skills of a psychologist for further work at university. The curriculum in this discipline of the State Pedagogical University "The Precarpathian National University named after Vasyl Stefanyk" consists of 3 content modules, and includes such important for the formation of professional competence topics as the substantive core and methods of Higher School Psychology, the psychological characteristics of the student group, the psychological peculiarities of educational activities, psychology of students' upbringing, psychological analysis of pedagogical interaction between teacher and student [18].

In Kyiv National University named after Boris Grinchenko, this discipline is called as "Psychology of Higher School with a Teaching Method". The program of this discipline extends and complements the pedagogical aspect of professional and practical skills of a psychologist. The list of necessary knowledge might be learned in this discipline by the graduating includes the issue of mastering the methodological aspects of constructing and conducting training in Psychology [19].

The next discipline that we have taken for analysis in the context of the implementation of the tasks of forming the professional competence of a psychologist, namely of the development and acquisition of psychological knowledge, skills and abilities, is "Self-education and Self-Realization of Personality".

The curriculum in this discipline of Kremenets Regional Humanitarian and Pedagogical Academy named after Taras Shevchenko offers us 2 content modules: "psycho-pedagogical substantiation of self-education and self-regulation" and "technology of self-knowledge and self-regulation in the process of self-education". In them we can distinguish the following topics: "methods of organization of self-education", "psychological and pedagogical principles of self-education,

self-knowledge and self-regulation", "self-assessment of personality as the first step of self-creation", "development of abilities and improvement of character" and "Reserves of successful activity" [20].

In Kiev University named after Boris Grinchenko, this discipline, according to the curriculum of higher education, is taught at the university college of this institution for the specialty "Social Pedagogy". We should mention that as this program had been developed for college education, this discipline has been already in use since student's adolescence [21].

For the formation of leadership qualities in the development of the professional competence of the future psychologist, we have taken into the consideration the curricula in discipline "Psychology of Management". So at Kiev University named after Boris Grinchenko, this discipline is represented by three content modules: general principles of Psychology of Management, Psychology of managerial relations, Psychology of management of group processes [22].

In the State Pedagogical University "Precarpathian National University named after. Vasyl Stefanyk " the curriculum in this discipline represents 4 content modules: the place of Psychology of management in the system of scientific knowledge, Psychology of managerial activity, Psychology of the person of the head, Psychology of the organization in management. Among the most important in our opinion themes, we distinguish the Psychology of Management, as the branch of psychological knowledge, the history of the formation and development of the Psychology of Management, the Psychology of styles and types of leadership, the Psychology of responsibility, authority, authority in management [23].

In Kharkiv National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" Psychology of Leadership is actively explored and implemented in the training

of psychologists at the Department of Pedagogy and Psychology of Social Systems Management named after academic I. Zyaziun. In the scientific investigations of O. Romanovskiy, O. Ponomarev, T. Gura the psychological aspect of the behavior of the leader in the team is studied [1]. However, apart from studying the Psychology of the leader, in the curricula developed at this department. We can also find research on the leadership qualities of the formation of psychologists not only for the management of the team but for their practical professional activities as well. O. Romanovskiy, S. Reznik, T. Gura, Yu. Panfilov, B. Goloyoshko and V. Bondarenko have developed and actively use in the practical training of psychologists a manual "Leadership in professional activity "[2].

Other curricula of domestic higher educational establishments in this discipline represent a purely managerial training program, and are intended for the formation of future managers of various types of institutions.

The results of the research. After analyzing the curricula in educational disciplines of different universities of Ukraine from the following for the formation of professional competence of psychologist, such as General Psychology, Age-specific Psychology, Pedagogical Psychology, Psychology of Management, Self-education and Self-realization of the Person, Psychology of Higher Education, and comparing their content with the goals set by us to form the future psychologist, we can state that:

1. We can find the full amount of necessary knowledge of the terminological tools that a student-psychologist must master in the curricula in the discipline "General Psychology".

2. The curricula in this discipline also allow you to acquire the necessary knowledge, skills that will be needed in order to carry out the future competent professional activities. The presence of the

topics necessary to solve this problem, we can see in disciplines "Pedagogical Psychology" and "Psychology of Higher Education". However, a certain number of curricula in these disciplines are written for a specialty with a pedagogical bias, but not for psychological specialty. Also, the task of forming the professional competence of a psychologist corresponds to many working curricula in the discipline "Self-education and Self-realization", which highlights the main mechanisms and principles for acquiring new information in professional discipline.

3. The same disciplines are aimed to solving the next problem we have set ourselves - mastering the necessary methods of practical application of the acquired methods, techniques, knowledge, skills and abilities that a professional psychologist must possess. It should be noted that in some curricula in "General Psychology" particular attention is paid to the study of the philosophical and physiological aspects of the formation of the personality of the psychologist, which, in our opinion, gives us a wider range of opportunities for an independent understanding of the practical application of the information acquired in the higher educational institutions from specialty psychology.

4. The task of mastering the innovative psychological methods of modern practical activity of a psychologist is, in our opinion, most consistent with the curricula in the discipline "Psychology of Higher School". However, this discipline has a specific field of application and is compulsory only for master students who plan to work in higher educational institutions. This limits the process of mastering these techniques for practical psychologists planning to engage in applied activities.

5. In our opinion, the task of forming the necessary knowledge on the history of the development of psychology and understanding of modern scientific

psychological problems corresponds most to the working curricula of the disciplines "Age-specific Psychology" and "Pedagogical Psychology". However, the curricula have the disadvantages of their application and inclusion in the general training plan that we mentioned above. Work curricula in other disciplines, unfortunately, do not fully cover or do not address the issue of solving this problem at all.

6. The next task that we have formulated, as the understanding and use of the implications of psychology with other sciences, necessary for the knowledge of the mental processes of human activity and its behavior, just the curricula in Pedagogical Psychology corresponds to. In other disciplines, which could be used to solve this problem, we have not found corresponding topics.

7. Formation of knowledge of the basic models of human behavior alone or in the group we provide above all work syllabus on age psychology. Sufficient information on this topic is also found in the work programs on discipline "self-realization and self-education". Also, certain attention to the problem of solving this problem is given in the work program of psychology of higher education. We do not find themes in other programs that we have reviewed and analyzed in order to resolve this issue.

8. Development of leadership and communicative skills of a psychologist according to the analysis of working curricula can be given to us by the disciplines "Self-education and Self-realization of Personality" and "Psychology of Management". In the curricula in the first discipline, we observe the presence of the necessary topics for the development of abilities aimed at contacting a psychologist with a person or with a group of people during their professional activities. Studying the Psychology of Higher Education enables the future psychologist to master the methods and techniques that a modern

leader and manager in practical and scientific activities has. However, firstly, we are not able to trace the existence of themes or content modules that solve both the first and second tasks in general, and secondly, we must take into account that Psychology of Management is not a professional discipline of the specialty "Psychology" in most domestic curricula.

9. The task of forming an erudite and fully developed personality of a psychologist is currently not solved adequately in contemporary psychological science. So with our worked out study curricula of domestic higher educational institutions in professional psychological disciplines, only the curriculum of Psychology of Management touches upon certain aspects of solving this problem. However, they mostly deal with issues that are necessary for the formation of a managerial mindset and character. As for such competencies as cultural, none of the curricula provide sufficient amount of training hours for the formation of such skills and the acquisition of relevant knowledge.

10. The task of forming the pedagogical competence of a psychologist is considered and solved at different levels in almost all of our analyzed disciplines. So in curricula in General Psychology, both in Age-specific Psychology and in Self-education, a certain number of topics are devoted to the study of pedagogical skills of a psychologist or to the study of history of the formation of Pedagogical Psychology, etc. Work curricula in disciplines "Pedagogical Psychology", "Psychology of Higher Education" and "Age-specific Psychology" are directed to solve the task. In our opinion, pedagogical competence is one of the main competences of a professional psychologist, therefore, the issue of its formation should be highlighted in all professional disciplines of the main working educational curricula of the main domestic higher educational institutions.

Список літератури:

1. Романовський О. Г., Пономарьов О. С., Гура Т. В., Книш А. Є., Бондаренко В. В. Психологія управлінської діяльності лідера: навчальний посібник. Х.: НТУ «ХП», 2017. 100 с.
2. Романовський О. Г., Резнік С. М., Гура Т. В., Панфілов Ю. І, Головешко Б. Р., Бондаренко В. В. Лідерські якості в професійній діяльності. Х.: НТУ «ХП», 2017. 143 с.
3. Пряжников Н. С., Пряжникова Е. Ю. Психология труда и человеческого достоинства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М: Издательский центр «Академия», 2001. 480 с.
4. Loren J. Naidoo. Team OCB, leader charisma, and organizational change: A multilevel study // *The Leadership Quarterly*. 2016. Issue 6. p. 869-882.
5. Рамуль К. А. О психологии ученого и, в частности, ученого-психолога // *Вопросы психологии*. 1965. № 6. С. 126 - 135.
6. Равен Дж. Фрагмент книги «Компетентность в современном обществе» // *Психологический журнал*. 2001. Т. 22. № 4. С. 102 - 106.
7. Johanna Vuori. Leadership Frames of Program Directors at Finnish Universities of Applied Sciences. Т.: Tampere University Press, 2011. 186 p.
8. Романовський О. Г., Пономарьов О. С., Пазиніч С. М., Черваньова З. О., Гайворонська В. В. Зміст і сутність педагогічної діяльності: Навч. посібник. Х.: НТУ «ХП», 2007. 228 с.
9. Мудрик А. Б. Загальна психологія, робоча програма нормативної навчальної дисципліни підготовки бакалавра на базі повної загальної середньої освіти напряму 6.010106 – «Соціальна педагогіка» заочної форми навчання. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 28 с.
10. Савелюк Н. М., Бабій Н. Б. Психологія, робоча програма з психології для студентів спеціальностей: 012 Дошкільна освіта, 231 Соціальна педагогіка. Кременець: КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2016, 47 с.
11. Чала О. А. Робоча навчальна програма для студентів за напрямом підготовки 6.010102 «Початкова освіта» К.: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2014. 23 с.
12. Самошкіна Л. М. Робоча навчальна програма для студентів за напрямом підготовки 6.030102 «Психологія». Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара Д.: 2016. 16 с.
13. Савелюк Н. М. Вікова психологія, робоча програма для студентів спеціальності 6.010101 Дошкільна освіта (додаткова спеціальність 6.030103 Практична психологія) Кременець: КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2016. 31 с.
14. Климишин О. І. Вікова психологія, робоча програма для студентів спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка». Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. 18 с.
15. Москальов М. В. Вікова та педагогічна психологія, робоча програма для студентів за напрямом підготовки 6.020303 Філологія (мова і література англійська), Філологія (іноземна) К.: Київський національний університет ім. Бориса Грінченка, 2014. 30 с.
16. Большакова А. М. Робоча програма навчальної дисципліни «Педагогічна Психологія». Х.: Харківська державна академія культури, 2016. 9 с.
17. Савелюк Н. М. Психологія педагогічна, робоча програма для студентів спеціальності 6.010101 Дошкільна освіта. Кременець, 2016. 35, с.
18. Карпенко З. С. Психологія вищої, робоча програма школи для студентів за напрямом підготовки «освіта», спеціальністю «педагогіка вищої школи» Івано-

Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2016. 20 с.

19. Столярчук О. А. Психологія вищої школи з методикою викладання, робоча програма для студентів за напрямом підготовки 8.03010201 «Психологія». К.: Київський національний університет ім. Бориса Грінченка, 2014. 32 с.

20. Данильчук Л. О., Лизун І. Ф. Соціальна педагогіка, робоча програма навчальної дисципліни для студентів за предметною спеціалізацією: 014.12 Образотворче мистецтво, 014.13 Музичне мистецтво, 014.02 Мова і література (англійська), 014.02 Мова і література (німецька), 014.05 Біологія, 014.11 Фізична культура, 014.10 Трудове навчання та технології, 012 Дошкільна освіта. Кременець: КОГПА ім. Тараса Шевченка, 2016. 19 с.

21. Чала О. А. Самовиховання та самореалізація особистості, робоча програма для студентів галузі знань 0101 Педагогічна освіта, спеціальності 5.01010601 «Соціальна педагогіка». К.: Київський національний університет ім. Бориса Грінченка, 2014. 11 с.

22. Москальов М. В. Психологія управління, робоча програма для студентів за напрямом підготовки 6.030103 Практична психологія. К.: Київський національний університет ім. Бориса Грінченка, 2015. 17 с.

23. Чуйко О. М. Психологія управління, робоча програма для студентів за напрямом підготовки 6.030102 «Психологія». Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. 29 с.

References:

1. Romanovs'kyy O. H., Ponomar'ov O. S., Hura T. V., Knysh A. Ye., Bondarenko V. V. (2017) *Psykhohohiya upravlins'koyi diyal'nosti lidera: navchal'nyy posibnyk* [Psychology of Leader's Management Activities: a manual.]. Kh.: 100 s. [in Ukraine]

2. Romanovs'kyy O. H., Reznik S. M., Hura T. V., Panfilov Yu. I, Holoveshko B. R., Bondarenko V. V. (2017) *Liders'ki yakosti v profesynniy diyal'nosti* [Leadership qualities in professional activity.] Kh.: NTU «KHPI», 143 s. [in Ukraine]

3. Pryazhnykov N.S., Pryazhnykova E.Yu. (2001) *Psykhohohiya trudovoyi ta humanitarnoyi dostoyinstva: Navchannya. posobye dlya stud. vyshch. ucheb. Zavedenyy.* [Psychology of labor and human dignity: Proc. allowance for stud. supreme. training. institutions.] M.: Vydavnytstvo tsentr "Akademiya". 480 s. [in Russian]

4. . Loren J. Naidoo. (2016) Team OCB, leader charisma, and organizational change: A multilevel study // *The Leadership Quarterly*. Issue 6. p. 869-882. [in English]

5. Ramul' K.A. (1965) *Pro psykhohohiyi vchenoho ta, zokrema, uchenoho-psykhohoha* [On the psychology of the scientist and, in particular, the scientist-psychologist]// *Voprosy psykhohohiyi*. № 6. S. 126-135. . [in Russian]

6. Raven Dzh. (2001) *Frahment knyhy «Kompetentnost' v suchasnyy suspil'stvi»* [A fragment of the book "Competence in modern society"] // *Psykhohohycheskyy zhurnal*. T. 22. № 4. S. 102-106. . [in Russian]

7. Johanna Vuori. (2011) *Leadership Frames of Program Directors at Finnish Universities of Applied Sciences* T.: Tampere University Press, 186 p. [in English]

8. Romanovs'kyy O. H., Ponomar'ov O. S., Pazynich S. M., Chervan'ova Z. O., Hayvorons'ka V. V. *Zmist ta sutnist' pedahohichnoyi diyal'nosti: Navch. posibnyk* [ ] Kh.: NTU "KHPI", 2007. 228 s. [in Ukraine]

9. Mudryk A. B. *Zahal'na psykholohiia, robocha prohrama normatyvnoi navchal'noi dystsypliny pidhotovky bakalavra na bazi povnoi zahal'noi seredn'oi osvity napriamu 6.010106 – «Sotsial'na pedahohika» zaochnoi formy navchannia. Skhidnoievropejs'kyj natsional'nyj universytet imeni Lesi Ukrainky.* [General psychology, working program of normative educational discipline of preparation of bachelor on the basis of complete general secondary education direction 6.010106 - "Social pedagogy" correspondence form of training.] Luts'k: Vezha-Druk, 2014. 28 s. [in Ukraine]

10. Saveliuk N. M., Babij N. B. *Psykholohiia, robocha prohrama z psykholohii dlia studentiv spetsial'nostej: 012 Doshkil'na osvita, 231 Sotsial'na pedahohika.* [Psychology, work program for psychology for students of specialties: 012 Pre-school education, 231 Social pedagogy.] Kremenets': KOHPA im. Tarasa Shevchenka, 2016, 47 s. [in Ukraine]

11. Chala O. A. *Robocha navchal'na prohrama dlia studentiv za napriamom pidhotovky 6.010102 «Pochatkova osvita»* [Working curriculum for students in the field of training 6.010102 "Primary education"] K.: Kyivs'kyj universytet imeni Borysa Hrinchenka, 2014 23 s. [in Ukraine]

12. Samoshkina L. M. *Robocha navchal'na prohrama dlia studentiv za napriamom pidhotovky 6.030102 «Psykholohiia».* [Working curriculum for students in the direction of training 6.030102 "Psychology".] Dnipropetrovs'kyj natsional'nyj universytet im. Olesia Honchara D.: 2016. – 16 s. [in Ukraine]

13. Saveliuk N. M. *Vikova psykholohiia, robocha prohrama dlia studentiv spetsial'nosti 6.010101 Doshkil'na osvita* [Age psychology, work program for students of specialty 6.010101 Preschool education (additional specialty 6.030103 Practical psychology)] (dodatкова spetsial'nist' 6.030103 Praktychna psykholohiia) Kremenets': KOHPA im. Tarasa Shevchenka, 2016. 31 c. [in Ukraine]

14. Klymyshyn O. I. *Vikova psykholohiia, robocha prohrama dlia studentiv spetsial'nosti 6.010106 «Sotsial'na pedahohika».* [Age psychology, working program for students of the specialty 6.010106 "Social pedagogy".] Ivano-Frankivs'k: Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2013. 18 s. [in Ukraine]

15. Moskal'ov M. V. *Vikova ta pedahohichna psykholohiia, robocha prohrama dlia studentiv za napriamom pidhotovky 6.020303 Filolohiia* [Age and pedagogical psychology, work program for students in the field of preparation 6.020303 Philology (language and literature in English), Philology (foreign)] (mova i literatura anhlijs'ka), Filolohiia (inozemna) K.: Kyivs'kyj natsional'nyj universytet im. Borysa Hrinchenka, 2014. 30 s. [in Ukraine]

16. Bol'shakova A. M. (2016) *Robocha prohrama navchal'noyi dystsypliny «Pedahohichna Psykholohiya».* [Working program of educational discipline "Pedagogical Psychology"] Kh.: Kharkivs'ka derzhavna akademiya kul'tury. 9 s. [in Ukraine]

17. Saveliuk N. M. *Psykholohiia pedahohichna, robocha prohrama dlia studentiv spetsial'nosti 6.010101 Doshkil'na osvita.* [Psychology pedagogical, work program for students of specialty 6.010101 Preschool education.] Kremenets', 2016. 35, s. [in Ukraine]

18. Karpenko Z. S. *Psykholohiia vyschoi, robocha prohrama shkoly dlia studentiv za napriamom pidhotovky «osvita», spetsial'nistiu «pedahohika vyschoi shkoly»* [Psychology of the highest, working program of the school for students in the direction of training "education", specialty "pedagogy of higher education"] Ivano-Frankivs'k: Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2016. 20 s. [in Ukraine]

19. Stoliarchuk O. A. *Psykholohiia vyschoi shkoly z metodykoiu vykladannia, robocha prohrama dlia studentiv za napriamom pidhotovky 8.03010201 «Psykholohiia».* [Psychology of Higher School with Teaching Methodology, Work Program for Students in the Field of

Training 8.03010201 "Psychology".] К.: Kyivs'kyj natsional'nyj universytet im. Borysa Hrinchenka, 2014. 32 s. [in Ukraine]

20. Danyl'chuk L. O., Lyzun I. F. *Sotsial'na pedahohika, robocha prohrama navchal'noi dystsypliny dlia studentiv za predmetnoiu spetsializatsiieiu: 014.12 Obrazotvorche mystetstvo, 014.13 Muzychne mystetstvo, 014.02 Mova i literatura (anhlijs'ka), 014.02 Mova i literatura (nimets'ka), 014.05 Biolohiia, 014.11 Fizychna kul'tura, 014.10 Trudove navchannia ta tekhnolohii, 012 Doshkil'na osvita.* [Social pedagogy, work program of educational discipline for students by subject specialization: 014.12 Fine art, 014.13 Musical art, 014.02 Language and literature (English), 014.02 Language and literature (German), 014.05 Biology, 014.11 Physical Culture, 014.10 Labor Studies and Technologies, 012 Preschool Education.] Кременets': КОHPA im. Tarasa Shevchenka, 2016. 19 s. [in Ukraine]

21. Chala O. A. *Samovykhovannia ta samorealizatsiia osobystosti, robocha prohrama dlia studentiv haluzi znan' 0101 Pedahohichna osvita, spetsial'nosti 5.01010601 «Sotsial'na pedahohika».* [Self-education and self-realization of the individual, work program for students of the field of knowledge 0101 Pedagogical education, specialty 5.01010601 "Social pedagogy".] К.: Kyivs'kyj natsional'nyj universytet im. Borysa Hrinchenka, 2014. 11 s. [in Ukraine]

22. Moskal'ov M. V. *Psykholohiia upravlinnia, robocha prohrama dlia studentiv za napriamom pidhotovky 6.030103 Praktychna psykholohiia.* [Psychology of Management, Work Program for Students in the Field of Training 6.030103 Practical Psychology.] К.: Kyivs'kyj natsional'nyj universytet im. Borysa Hrinchenka, 2015. 17 s. [in Ukraine]

23. Chujko O. M. *Psykholohiia upravlinnia, robocha prohrama dlia studentiv za napriamom pidhotovky 6.030102 «Psykholohiia».* [Psychology of management, work program for students in the direction of preparation 6.030102 "Psychology"] Ivano-Frankivs'k: Prykarpats'kyj natsional'nyj universytet imeni Vasylia Stefanyka, 2013. 29 s. [in Ukraine]

Стаття надійшла до редколегії: 11.02.2018

УДК 152. 32

Катерина Слесик

доктор педагогічних наук, доцент Харківського інституту фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету; Харків, Україна
E-mail: ekaterina-slesik@list.ru

ФОРМУВАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ КУЛЬТУРИ У ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ОСНОВІ ГУМАНІТАРНО-АКСІОЛОГІЧНОГО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ОСВІТИ

***Анотація:** В статті здійснено аналіз сутнісної характеристики гуманітарної культури іноземних студентів на основі гуманітарно-аксіологічного концептуального підходу до освіти; розглянуто структуру і зміст гуманітарної культури; з'ясовано його місце та обґрунтовано важливість застосування; розглянуто питання реалізації представленого підходу в системі навчання іноземних студентів; обґрунтовано необхідність застосування принципів міжпредметної інтеграції, полікультурності й діалогічності, врахування національно- та індивідуально-психологічних особливостей іноземних студентів як засобу формування їхньої гуманітарної культури в процесі навчання.*

***Ключові слова:** гуманітарно-аксіологічний концептуальний підхід в освіті, іноземні студенти, гуманітарна культура іноземних студентів, формування гуманітарної культури іноземних студентів, принципи міжпредметної інтеграції, полікультурності, діалогічності, врахування національно- та індивідуально-психологічних особливостей іноземних студентів.*

Kateryna Slesyk

Doctor of Sciences, Associate Professor of Kharkiv Institute of Finances at Kyiv
National University of Trade and Economics; Kharkiv, Ukraine
E-mail: ekaterina-slesik@list.ru

FORMING HUMANITARIAN CULTURE FOR FOREIGN STUDENTS BASED ON HUMANITARIAN-ACSYOLOGICAL CONCEPTUAL APPROACH TO EDUCATION

***Abstract:** The article analyzes the essential characteristics of the humanitarian culture of foreign students on the basis of the humanitarian-axiological conceptual approach to education; the structure and contents of the humanitarian culture are examined; its place is shown and the importance of application is proved; the issues of implementation of the presented approach to the system of training foreign students are considered; the necessity of applying the principles of interdisciplinary integration, multiculturalism and dialogic approach, the national and individual psychological peculiarities of foreign students is taken into account as a means of forming their humanitarian culture in the process of training is substantiated.*

***Key words:** humanitarian and axiological conceptual approach in education, foreign students, humanitarian culture of foreign students, the formation of the humanitarian culture of foreign students, the principles of interdisciplinary integration, multiculturalism, dialogue, accounting for the national and individual psychological peculiarities of foreign students.*

©Катерина Слесик, 2018

Катерина Слесик

ФОРМИРОВАНИЕ ГУМАНИТАРНОЙ КУЛЬТУРЫ У ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ ГУМАНИТАРНО-АКСИОЛОГИЧЕСКОГО КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ПОДХОДА К ОБРАЗОВАНИЮ

Аннотация: В статье осуществлен анализ сущностной характеристики гуманитарной культуры иностранных студентов на основе гуманитарно-аксиологического концептуального подхода к образованию; рассмотрена структура и содержание гуманитарной культуры; показано его место и обоснована важность применения; рассмотрены вопросы реализации представленного подхода в системе обучения иностранных студентов; обоснована необходимость применения принципов межпредметной интеграции, поликультурности и диалогичности, учета национально- и индивидуально-психологических особенностей иностранных студентов как средства формирования их гуманитарной культуры в процессе обучения.

Ключевые слова: гуманитарно-аксиологический концептуальный подход в образовании, иностранные студенты, гуманитарная культура иностранных студентов, формирования гуманитарной культуры иностранных студентов, принципы межпредметной интеграции, поликультурности, диалогичности, учета национально- и индивидуально-психологических особенностей иностранных студентов.

Kateryna Slesyk

An extended abstract of the paper on the subject of:

"Formation of humanitarian culture of foreign students on the basis of humanitarian and axiological conceptual approach to education"

Problem setting. The urgency of the problem of humanitarian culture formation in foreign students is determined by a range of factors associated with profound changes occurring in various spheres of Ukrainian society, loss of social ideals. Formation of humanitarian culture in foreign students is a guarantee of stability in Ukrainian society during their education. The humanistic paradigm of education is a resource, which is intended to ensure the fulfillment of modern educational tasks in condition of constant changes and mixture of different cultures.

Recent research and publications analysis. Contemporary trends in the development of society have caused the emergence of certain approaches to universal scientific studies, among which the most relevant in the framework of our research are a cultural approach (researchers A. Asmolov, I. Beh, L. Kolmogorova, S.

Maksimenko, etc.) and humanitarian-axiological approach, presented in the works by I. Bekh, O. Vishnevsky, O. Sukhomlynska, N. Tkacheva, N. Shchurkova, etc., who consider values as existential reference points that determine life of an individual as a whole. In the framework of these approaches, in our opinion, it is advisable to consider the essence and content of the humanitarian culture of foreign students. At the same time, they do not give any idea of the formation peculiarities of this phenomenon in a foreign student in the context of a new cultural situation for him.

Paper objective. The purpose of this article is to analyze the essential characteristics of the humanitarian culture of foreign students in the context of the humanitarian-axiological conceptual approach to education; to reveal the peculiarities of the forms, means and methods of the humani-

tarian culture formation in foreign students in the process of studying.

Paper main body. The implementation of culturological and humanitarian-value approaches in teaching students, in particular foreign ones, means to strengthen the curriculum of the disciplines that ensure the improvement of the general cultural level, spiritual development of the student, his value system, his theoretical and practical preparation for corresponding culture activities. Studying the structure and content of the humanitarian culture within the framework of the presented conceptual approaches has enabled scientists to design a theoretical basis for the study of this phenomenon in scientific and methodological context. In the general phenomenon of humanitarian culture, scientists distinguish such components as epistemological, axiological, praxeological, communicative, and others.

This structure of the general humanitarian culture is interesting in the way that it reveals the interrelations between the subject areas of the humanitarian culture and its potentials to influence personality, such as value orientation, norm-orienting, socially consolidating and individualizing. The above mentioned structure of an individual is projected onto the humanitarian culture content and correlates with its functions: epistemological, value orientational, normative-orientational, communicative, cultural-identifying and socially consolidating. Based on the scientific achievements in the study of the humani-

tarian culture phenomenon and taking into account national and individual psychological characteristics of foreign students, we identify the humanitarian culture of foreign students as the culture of knowledge, communication, attitude and activity on the basis of their national and individual psychological peculiarities.

As a maturity criterion for the full-fledged humanitarian personality, scientists distinguish the degree of discursive thinking development in the personality, which is proposed to be based on the principles of multiculturalism, interdisciplinary integration, dialogue and the consideration of national and individual psychological characteristics of parties to study.

Conclusions of the research. In accordance with the aforementioned perspective of restorative modernization, on the basis of the humanitarian-axiological conceptual approach to education, the formation of the humanitarian culture in foreign students should take place on the basis of interconnection of the principles of multiculturalism, interdisciplinary integration, taking into account certain national-cultural and individual peculiarities of students, which contribute to the expansion of humanitarian component as a basis for the formation of a holistic-cultural (value, moral-spiritual, humanistic) perception of the world, the formation of basis values, such as: responsibility and duty, dignity and honor, diligence and patriotism, mercy and respect to an individual.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність проблеми формування гуманітарної культури студентів визначається комплексом факторів, пов'язаних із глибокими змінами, що відбуваються в економічній, соціальній і духовній сферах українського суспільства, втраченою суспільних ідеалів. Студенти, що приїжджають на навчання в Україну,

входять в наше суспільство як суб'єкти поведінки і діяльності. У зв'язку з вищезазначеним важливо приділяти увагу формуванню гуманітарної культури в іноземних студентів, які становлять у період їхнього навчання частку українського суспільства, що є запорукою його стабільності.

Гуманістична парадигма освіти на противагу знаннєвій переносить акцент з обов'язкового формування знань,

умінь і навичок як традиційного уявлення про мету освіти, на особистісні аспекти, проголошуючи гармонійний розвиток особистості як найвищий рівень її прояву. Зазначена парадигма є тим ресурсом, який покликаний забезпечити виконання сучасних освітніх завдань, дозволить забезпечити реалізацію цілей освіти, грамотно застосовувати їх у реальних умовах, зокрема постійних змін і перетину різних культур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Сучасні тенденції розвитку суспільства спричинили виникнення таких підходів загальнонаукового масштабу, як: андрагогічний, гуманістичний, акмеологічний, діяльнісний, гуманітарно-аксіологічний, компетентнісний, особистісно орієнтований та інші. В контексті зазначеного питання особливо важливими є культурологічний та гуманітарно-аксіологічний. Вивченням аспектів культурологічного підходу займаються такі дослідники, як: А. Асмолов, І. Бех, Л. Колмогорова, С. Максименко та ін. Гуманітарно-аксіологічний підхід та шляхи його реалізації представлено у працях І. Бега, О. Вишневського, К. Слесик, О. Сухомлинської, Н. Ткачової, Н. Щуркової та ін., які розглядають цінності як смислотвірчі орієнтири, що визначають життя особистості в цілому. В межах зазначених підходів, на наш погляд, доцільно розглянути сутність і зміст гуманітарної культури іноземних студентів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Питання гуманітарної культури розглядалось такими представниками науки, як А. Арнольд, А. Запесоцький, Л. Павлова, С. Савельєва, Е. Шиянов та ін. Незважаючи на те, що наведені праці суттєво впливають на розвиток теорії гуманітарної культури, вони, разом з тим, не дають уявлення про психолого-

педагогічні аспекти даного поняття й про особливості формування цього феномену в іноземного студента у контексті нової для нього культурної ситуації.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета даної статті – здійснити аналіз сутнісної характеристики гуманітарної культури іноземних студентів в контексті гуманітарно-аксіологічного концептуального підходу до освіти; розкрити особливості форм, засобів і прийомів її формування в іноземних студентів у процесі навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Забезпечення якості навчання іноземних студентів, яке повинно функціонувати в постійному режимі оновлення і розвитку, сприяючи їх підготовці до ефективного навчання в системі української освіти, неможливе без урахування та реалізації сучасних концептуальних підходів загальнонаукового та освітнього масштабу. При цьому постає необхідність сконцентрувати увагу на концептуальних підходах, які є особливо актуальними у контексті заявленої теми, що, на наш погляд, сприятиме забезпеченню гармонізації навчання та освіти студентів і дозволить їм повніше оволодіти сучасними знаннями у руслі обраної професії.

Проаналізуємо сутність таких сучасних концептуальних підходів до освітньої діяльності, як гуманітарно-аксіологічний та культурологічний, з'ясуємо їх місце, роль та шляхи реалізації у системі навчання іноземних студентів. Серед концептуальних засад сучасної вітчизняної освіти одне із провідних місць посідає культурологічний підхід. Як зазначає В. Гуменюк, становлення культурологічної позиції у сфері освіти обумовлене наявністю негативних факторів і суперечностей, які мають соціально-культурний характер, а саме: зниження якості освіти через “культурне старіння” змісту і форм, порушення

принципу їх культуровідповідності; недостатність культуромісткості змісту освіти, домінування “знанневого” підходу над “ціннісним” [5, с. 11]. Порушують культурологічний принцип освіти також недооцінка її взаємодії з культурою, невміння педагогів застосовувати культурологічні методи навчально-виховної діяльності; низька культурна грамотність значної кількості педагогів, які не здатні повною мірою забезпечити існування культури, високу якість життєдіяльності [8, с. 8 - 12].

Відповідно до вищезазначеного культура фахівця характеризується науковцями [5, с. 11] як вияв зрілості й розвитку всієї системи соціально значущих особистісних якостей, що продуктивно реалізується в індивідуальній (суспільно-політичній, професійній, науковій та ін.) діяльності. Культурологічна підготовка містить могутній когнітивний потенціал, формує ціннісно-мотиваційні засади професійної діяльності студента, забезпечує посилення креативних компонентів його освіти.

Основоположники гуманітарно-аксіологічного підходу в освіті І. Алексашина, І. Бех, В. Воронцова та ін. розробили теоретичні й технологічні засади реалізації аксіологічних принципів у навчанні, що полягає у створенні умов для засвоєння підростаючою особистістю загальнолюдських цінностей.

Реалізація культурологічного та гуманітарно-ціннісного підходів у навчанні студентів, зокрема іноземних, полягає в посиленні у навчальних планах дисциплін тем, які забезпечують підвищення загальнокультурного рівня, духовного розвитку суб'єкта навчання, його ціннісних орієнтацій, теоретичну і практичну підготовку до культуровідповідної діяльності; використанні в навчальному процесі національних культурних здобутків, збагачення змісту навчання кращими зразками світової культури, оволодіння знаннями, вміннями й навичками, застосування їх у подальшій

професійній діяльності; естетизація освітньої діяльності, створення культуротворчого середовища розвитку спеціаліста. Звідси все більш усвідомлювана суспільством необхідність пошуку ефективної людинозберігаючої системи соціалізації, певною мірою протистоїть постмодерністським тенденціям розхитування основ самовизначення особистості, експансії ідеалів й ідей «масової людини», змушує звернутися до освітніх ресурсів гуманітарної культури, перш за все, щодо аспекту гуманітарної інкультурації особистості.

Дослідження структури і змісту гуманітарної культури в межах представлених концептуальних підходів дозволяє звернутися до праць із досліджуваної проблеми А. Арнольдова, Е. Шиянова, А. Запесоцького, Н. Савельєвої.

Так, А. Арнольдов [3] уявляє структуру гуманітарної культури як єдине ціле, що виявляється у вигляді інформаційної системи, внутрішнього та функціонального її видів.

Е. Шиянов [13] розглядає гуманітарну культуру як культуру знання, почуття, спілкування і творчої дії. На наш погляд, ці позиції можна також віднести до загальної культури особистості.

Н. Савельєва [11] визначає інформаційний, рефлексивний і діяльнісний компоненти досліджуваного поняття, з огляду на підходи до визначення культури (аксіологічного, особистісного і діяльнісного), при цьому не враховуючи комунікаційну її природу.

А. Запесоцький [7] у загальному феномені гуманітарної культури розрізняє кілька шарів, зокрема аксіологічний (філософія, мораль, релігія); онтологічний, що виявляється в системі базових культурних цінностей, у мові, суспільній моралі, нормах, традиціях; праксеологічний, який виявляється в ідеології, політиці, освіті; художній, що представлений мистецтвом як універсальним способом художнього пізнання світу людиною. Ця структура загальної гуманітарної культури

ри цікава тим, що дозволяє виявити взаємозв'язки між предметними її галузями та потенціалами впливу на особистість, такими як ціннісно-орієнтаційний, нормоорієнтуєчий, соціально-консолідуєчий та індивідуалізуєчий.

На думку А.Запесоцького [7], гуманітарна культура особистості виявляється в її духовності, компонентами якої є інтелект, моральність, цілісний світогляд, гуманістично-орієнтована діяльність. Водночас виділення окремих компонентів без установлення взаємозв'язків не сприяє виявленню складної природи об'єкта.

Враховуючи наведені вище підходи до визначення структури і змісту гуманітарної культури, водночас вважаємо, що вони не дають повного уявлення про психолого-педагогічні аспекти даного поняття, тому що повною мірою не відображають зв'язки між досліджуваним явищем та структурою особистості.

Виводячи структуру особистості з видової будови людської діяльності, М. Каган [9] характеризує її такими компонентами: гностичний (обсяг і якість інформації, якою володіє особистість, що складається із знань про зовнішній світ і самопізнання); аксіологічний (визначається системою ціннісних орієнтацій, тобто ідеалами, життєвими цілями, переконаннями); творчий (до його змісту входять отримані і самостійно вироблені особистістю уміння і навички); художній (визначається рівнем, змістом, інтенсивністю художніх потреб особистості і способів їх задоволення) потенціалами.

Погоджуємося із Л. Павловою, що ця структура особистості проектується на змістову канву гуманітарної культури і співвідноситься з її функціями: гносеологічною, ціннісно-орієнтаційною, нормоорієнтуєчою, комунікативною, культурно-ідентифікуючою і соціально-консолідуєчою. Вищезазначене дозволило автору [10] визначити гуманітарну культуру як культуру знання, спілку-

вання, ставлення і діяльності. Таким чином, спираючись на надане розуміння гуманітарної культури та структури особистості, Л. Павлова в структурі гуманітарної культури особистості виділяє такі компоненти: інформаційно-когнітивний, комунікативний, аксіологічний, рефлексивно-діяльнісний, художній.

Водночас не викликає сумніву необхідність врахування в роботі з іноземними студентами різних регіонів їх національно-психологічних особливостей. Цікаві спостереження в цьому плані узагальнені в монографії «Соціально-психологічні та фізіологічні проблеми адаптації іноземних студентів» [4]. Автори дослідження аналізують національно-психологічні особливості іноземних студентів з країн Африки, Південно-Східної Азії, арабських країн Близького Сходу, Латинської Америки.

Узагальнюючи свої спостереження з приводу африканських студентів, дослідники ділять їх на «англомовних» і «франкомовних», що, безперечно, справедливо. Але, відповідно до наших спостережень, розподіл студентів на занадто великі групи не показує всієї специфіки національного характеру і особливостей поведінки представників конкретних країн. Не можна забувати, що відмінною рисою африканських студентів є «прихильність етнічному традиціоналізму» [12].

Дійсно, характерними рисами студентів з Нігерії та Марокко є емоційна нестійкість, самовпевненість. Це люди внутрішньо конфліктні, часто пред'являють великі вимоги до дотримання своїх прав. Коли виникають ситуації, за яких, на їхню думку, їх права порушуються, вони відразу об'єднуються із земляками з інших вузів для відстоювання своїх прав перед адміністрацією навчального закладу і навіть міста. Перевага має бути у всьому – звідси суб'єктивне уявлення нігерійських студентів про своє становище

в навчальній групі порівняно із студентами інших національностей.

Невідповідність високої самооцінки і реальних успіхів в навчальному процесі породжує негативні емоції, аж до агресії на адресу більш успішних студентів. В діях викладача, який не зумів оцінити їх гідно оцінити, вбачають елементи дискримінації.

Так, спостереження показали наявність високого рівня прагнення до першості в нігерійських та марокканських студентів, для яких характерним є невідповідність високої самооцінки і реальних успіхів у навчальному процесі. Це породжує негативні емоції (аж до агресії) на адресу більш успішних студентів. Щодо студентів з Тунісу, Камеруну і Гани, то у них інтенсивніше проявляються такі риси, як: врівноваженість, доброзичливість, готовність до співпраці, поваги до культури країни, що приймає. Ці студенти законослухняні, самокритичні, мають здорове почуття гумору.

Враховання зазначених національно-психологічних особливостей студентів необхідне при виборі виду психологічної допомоги для досягнення психологічної рівноваги, послаблення особистої депресії, налагодження дружнього соціального контакту з іншими студентами. Звідси безсумнівна важливість організації та улаштування «безперервної гуманітарної освіти у ВНЗ, необхідність підвищення загальнокультурного рівня іноземних студентів. Враховання національно- та індивідуально-психологічних особливостей іноземних студентів дозволяє зробити акцент у структурі гуманітарної культури на таких компонентах: гностичний, аксіологічний, культурологічний, комунікативний. Отже, ми визначаємо *гуманітарну культуру іноземних студентів як культуру знання, культуру спілкування, культуру ставлення і культуру діяльності на основі їх національно- та індивідуально-психологічних особливостей.* Для

успішного навчання у ВНЗ необхідний досить високий рівень загального інтелектуального розвитку, зокрема сприйняття, уявлень, пам'яті, мислення, уваги, ерудованості, широти пізнавальних інтересів, володіння певним колом логічних операцій тощо. [2].

Необхідною умовою успішної діяльності студента є освоєння нових для нього особливостей навчання у вузі, усунування відчуття внутрішнього дискомфорту і блокування можливості конфлікту з середовищем. Отже, студентський вік є оптимальним для залучення до світу культури, вдосконалення якостей, які допоможуть надалі виявити особистісний та інтелектуальний потенціал дорослої людини. Б. Анан'єв стверджує, що студентський вік є сенситивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. Вища освіта має великий вплив на психіку людини, розвитку її особистості. За час навчання у ВНЗ, за наявності сприятливих умов, у студентів відбувається розвиток всіх рівнів психіки. Вони визначають специфіку діяльності розуму людини, тобто формують склад мислення, який характеризує професійну спрямованість особистості.

Отже, якщо навчання у ВНЗ буде побудовано з урахуванням принципів гуманізації, де особистість студента знаходиться на першому місці, то мову слід вважати головною конституюючою характеристикою студента, його найважливішою складовою. Таким чином, ми підійшли до питання про важливість розвитку мовної особистості кожного студента. Як критерій розвиненості мовної особистості вчені [6] виділяють ступінь розвитку у студента дискурсивного мислення (рівні правильності, інтеріоризації, насиченості, адекватного вибору, адекватного синтезу). Перших трьох рівнів людина досягає в процесі свого розвитку, а четвертий і п'ятий рівні пов'язані з формуванням культури спілкування.

На наш погляд, побудова освітнього процесу у ВНЗ на принципах інтеграції дозволить об'єднати уривчасті знання в цілісну картину, а також розкрити і реалізувати особистісний потенціал студентів. Вітчизняні та зарубіжні дослідники визначають міжпредметну інтеграцію як умову реалізації процесу формування навчальної діяльності на основі міжпредметних зв'язків. Вирізняють три принципи інтегративної організації освіти: 1) єдність інтеграції та диференціації; 2) антропоцентричний характер інтеграції; 3) культуровідповідність інтеграції [6].

Як зазначає О. Жеглова, залучення людини до культури відбувається в процесі присвоєння нею рідних і чужих текстів, що дозволяє здійснювати міжпредметну інтеграцію у процесі формування і розвитку гуманітарної культури іноземних студентів.

Враховуючи дослідження науковців в галузі формування гуманітарної культури іноземних студентів, ми прийшли до висновку, що реалізація міжпредметної інтеграції гуманітарних дисциплін у ВНЗ повинна здійснюватися на рівні мети, змісту, методів і форм навчання: вивчення текстів різних стилів і жанрів в сфері історії, філософії, культурології, мовних дисциплін.

У зв'язку з цим у процесі міжпредметної інтеграції гуманітарних дисциплін необхідний ретельний відбір навчальних текстів і літератури як для аудиторної роботи, так і для самостійного вивчення студентами. Основними критеріями при відборі текстів ми вважаємо, крім предметного змісту (історичного, психологічного, філософського, культурологічного, мовного), емоційно-чуттєву орієнтацію, яка торкалася б емоцій і почуттів, відкривала вікно в світ своєї та іншої культури.

У процесі роботи для реалізації принципу єдності інтеграції та диференціації необхідно використовувати вже

наявні в учнів знання і досвід з гуманітарних та професійних дисциплін під час штучно змодельованих викладачем ситуацій спілкування. Саме тому зіставлення нового, набутого студентами досвіду з наявними у них знаннями і відчуттями завжди супроводжує процес поповнення, здобування індивідуального досвіду спілкування в соціумі.

Культура в межах університетського гуманітарного культурологічного знання має бути представлена максимально широко, через канали всіх культурологічних дисциплін. Специфіка культурології полягає в тому, що всі види духовної творчості (мистецтво, наука, освіта, релігія) розглядаються в її контексті не самостійно, а з погляду загальних закономірностей розвитку культури певної епохи.

Врахування напрацювань науковців (Л. Павлова, О. Жеглова та ін.) дозволило нам дійти висновку, що в процесі формування гуманітарної культури в іноземних студентів необхідно використовувати і принцип полікультурності, і принцип діалогічності, (співпраці, співтворчості вихователя і вихованця), який передбачає, що людина за своєю суттю є діалогічною, що сприятиме здійсненню гуманітарному принципу інтеграції і передбачатиме взаємозв'язок мети, змісту і методів навчання (табл. 1).

На наш погляд, використання підручників з країнознавства та інших гуманітарних напрямів [1] дає можливість врахування зазначених принципів у формуванні гуманітарної культури іноземних студентів під час навчання, а також дозволяє організувати роботу на засадах співробітництва. Так, зміст підручника з країнознавства дає можливість здійснити лінгвокультурне порівняння аналогічних культурних феноменів в Україні та на батьківщині студентів. Наприклад: гімн, пам'ятки, свята, традиції, обряди, видатні особистості та ін.

Взаємозв'язок змісту, методів і результатів формування гуманітарної культури студентів

Мета	Зміст	Методи	Уміння
Сприяння засвоєнню іноземними студентами гуманітарної культури на основі оволодіння ними культурологічною і мовною теоріями і практикою	1. Країнознавство 2. Культурологія 3. Українознавство 4. Українська мова 5. Порівняльне країнознавство 6. Філософія 7. Психологія і педагогіка	Діалогічні Інтерактивні Ігрові	Врахування національно-культурних та індивідуальних особливостей іноземних студентів
Можливість практичного проживання ситуацій міжкультурного спілкування, оволодіння соціальними відносинами, інтерсоціальними цінностями		Рольове моделювання Симуляція Сценарій	Уміння соціокультурного такту, вміння подвійного бачення ситуації спілкування, вміння керувати своєю поведінкою на основі загальнолюдських інтерсоціальних цінностей
Розвиток культурної чутливості і культурної сприйнятливості, емпатії, толерантності в спілкуванні		Формування емпатії	Уміння подвійного бачення ситуації, емпатичних відносин до партнерів у спілкуванні, вміння керувати власними емоціями під час спілкування
Виявлення ціннісної основи світової культури, формування особистісної оцінки цінностей, звернення до інтерсоціальних цінностей		Ціннісний аналіз продуктів культури	Уміння виокремлювати культурні цінності, зіставляти з цінностями рідної культури, знаходити і усвідомлювати подібності та відмінності в системах цінностей

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, у площині нашого дослідження відповідно до вищезазначеного ракурсу відновлюючої модернізації на основі гуманітарно-аксіологічного концептуального підхо-

ду до освіти формування гуманітарної культури іноземних студентів має ґрунтуватися на взаємозв'язку принципів полікультурності, міжпредметної інтеграції, врахування національно-культурних та індивідуальних особливостей студентів, що сприяє розширен-

ню гуманітарної складової як основи формування цілісно-культурного (ціннісного, морально-духовного, гуманістичного) сприйняття світу, базових цінностей, як-от: відповідальність і обов'язок, гідність і честь, працьовитість і патріотизм, милосердя і повага до особистості.

В контексті розглянутого питання вважаємо важливим подальше дослідження міжпредметного змісту формування гуманітарної культури студентів, а також сучасних методів її розвитку в іноземних студентів.

Список літератури:

1. Азарова Л. Є., Іванець Т. Ю. Українська мова для іноземних студентів. Країнознавство: Навчальний посібник. Вінниця: ВНТУ, 2012. 132 с
2. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2 т.. Под ред. А. А.Бодалева и др.. М.: Педагогика, 1980. 288 с.
3. Арнольд А. И. Человек в мире культуры. М.: МГИК, 1992. 237 с.
4. Арсеньев Д. Г., Зинковский А.В., Иванова М. А. Социально-психологические и физиологические проблемы адаптации иностранных студентов. СПб.: Изд. СПбГПУ, 2003. 160 с.
5. Гуменюк В. Сучасні концептуальні підходи до роботи з керівниками ЗНЗ у системі післядипломної освіти // *Нова педагогічна думка*. 2014. № 4. С. 11 – 16.
6. Жеглова О. А. Развитие гуманитарной культуры студентов вузу в условиях межпредметной интеграции дисциплин гуманитарного цикла // *Теория и практика освіти в сучасному світі: матеріали Міжнар. науч. конф.* СПб.: Реноме, 2012. С. 9-12.
7. Запесоцкий А. С. Гуманитарная культура как основа развития личности и общества. «Гуманитарная культура как фактор преобразования России». Международные Лихачевские научные чтения. 1997 г. Избранные доклады. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.lihachev.ru/chten/1997izbrannoe/5475/zapesotsky/> – 19.12.2015
8. Зязюн І. А. Гуманістична парадигма в освіті // *Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* К.: 1996. Ч. 1. С. 8-12.
9. Каган М. С. Человеческая деятельность. Опыт системного анализа. М.: Политиздат, 1974. 238 с.
10. Павлова Л. В. Развитие гуманитарной культуры студентов вуза. Монография. М.: Издательский дом «Академия Естествознания», 2010. 303 с.
11. Савельева Н. Н. Развитие гуманитарной культуры студентов университета : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Омск, 2005. 22 с.
12. Тулупникова Т. Ю. Учёт национально-психологических особенностей иностранных студентов из стран Африки при обучении в вузах России. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.rusnauka.com/ESPR2006/Psihologia/5tulupnikova%20t.ju..doc.htm>
13. Шиянов Е. Н., Котова И. Б. Развитие личности в обучении : учеб. Пособие для студ. пед вузов. М.: М.: «Академия». 1999. 288 с.

References:

1. Azarova L. Ye., Ivanets' T. Yu. (2012) *Ukrains'ka mova dlia inozemnykh studentiv. Krainoznavstvo: Navchal'nyj posibnyk*. [Ukrainian language for foreign students. Country Studies: tutorial manual] Vinnytsia: VNTU. 132 s
2. Anan'ev B. G. (1980) *Izbrannye psihologicheskie trudy*: [Selected psychological works] V 2 t.. Pod red. A. A.Bodaleva i dr.. М.: Pedagogika. 288 s.

3. Arnol'dov A.I. (1992) *Chelovek v mire kul'tury*. [Man in the world of culture] M.: MGIK. 237 s.
4. Arsen'ev D. G., Zinkovskij A.V., Ivanova M. A. (2003) *Social'no-psihologicheskie i fiziologicheskie problemy adaptacii inostrannyh studentov*. [Socio-psychological and physiological problems of adaptation of foreign students]SPb.: Izd. SPbGPU. 160 s.
5. Humeniuk V. (2014) *Suchasni kontseptual'ni pidkhody do roboty z kerivnykamy ZNZ u systemi pisliadyplomnoi osvity* [Contemporary conceptual approaches to working with CEOs in postgraduate education]// Nova pedahohichna dumka. № 4. S. 11 – 16.
6. Zhehlova O. A. (2012) *Rozvytok humanitarnoi kul'tury studentiv vuzu v umovakh mezhpredmetnoj intehratsii dysyplin humanitarnoho tsyклу* [Development of the humanitarian culture of students of the university in conditions of inter-subject integration of disciplines of the humanitarian cycle] // Teoriia i praktyka osvity v suchasnomu sviti: materialy Mizhnar. nauch. konf. (SPb, liutyj 2012 roku). SPb .: Renome, S. 9-12.
7. Zapesockij, A. S. (2015) *Gumanitarnaja kul'tura kak osnova razvitija lichnosti i obshhestva* [Humanitarian culture as the basis for the development of the individual and society] «Gumanitarnaja kul'tura kak faktor preobrazovanija Rossii» : Mezhdunarodnye Lihachevskie nauchnye chtenija. 1997 g. Izbrannye doklady. [Elektronnyj resurs]. Rezhim dostupa: <http://www.lihachev.ru/chten/1997izbrannoe/5475/zapesotsky/> – 19.12.2015
8. Ziaziun I. A. (1996) *Humanistychna paradyhma v osviti* [Humanist paradigm in education] // Vyscha osvita v Ukraini: realii, tendentsii, perspektyvy rozvytku : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. K., Ch. 1. S. 8-12.
9. Kagan M. S. (1974) *Chelovecheskaja dejatel'nost'. Opyt sistemnogo analiza* [Human activity. Experience in system analysis]. M.: Politizdat, 238 s.
10. Pavlova L. V. (2010) *Razvitie gumanitarnoj kul'tury studentov vuza* [Development of humanitarian culture of university students]. Monografija. M.: Izdatel'skij dom «Akademija Estestvoznaniija», 303 s.
11. Savel'eva N. N. (2005) *Razvitie gumanitarnoj kul'tury studentov universiteta : avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08* [Development of the humanities culture of university students: author's abstract. dessert ... candidate of pedagogical sciences: 13.00.08]. Omsk, 22 s.
12. Tulupnikova T. Ju. (2006) *Uchjot nacional'no-psihologicheskikh osobennostej inostrannyh studentov iz stran Afriki pri obuchenii v vuzah Rossii*. [Accounting for the national-psychological characteristics of foreign students from African countries when studying at Russian universities] [Elektronnyj resurs: http://www.rusnauka.com/ESPR_2006/Psihologia/5_tulupnikova%20t.ju..doc.htm
13. Shijanov E. N., Kotova I. B. (1999) *Razvitie lichnosti v obuchenii : ucheb. Posobie dlja stud. ped vuzov*. [Personality Development in Education: Textbook. Allowance for stud. university pedagogy]M.: M.: «Akademija». 288 s.

Стаття надійшла до редколегії: 18.02.2018

УДК 37.091.12:005.963

Наталія Євтушенко

кандидат педагогічних наук, доцент Чернігівського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського
E-mail: env_2006@ukr.net

**НАУКОВИЙ ТЕЗАУРУС СИСТЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ
ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНИХ ПРЕДМЕТІВ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА**

***Анотація:** У статті розглядаються категорії та поняття, що входять до наукового тезауруса системи вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів Республіки Польща. Описано повний і систематизований перелік дефініцій для уточнення базового поняття «вчитель». Автором обґрунтовується актуальність деталізації тезауруса системи вдосконалення вчителів у науковому просторі Польщі – країни, що входить до Європейського Союзу – з метою використання її позитивного досвіду у процесі розбудови системи підвищення кваліфікації педагогів у післядипломній освіті України.*

***Ключові слова:** учитель, учитель природничо-математичних предметів, система вдосконалення вчителів, підготовка вчителів.*

Nataliia Yevtushenko

Ph.D., Associate Professor Chernigov Regional Institute of Postgraduate Pedagogical
Education named after K. D. Ushinskogo
E-mail: env_2006@ukr.net

**SCIENTIFIC THESAURUS OF THE SYSTEM OF IMPROVEMENT OF TEACHERS
OF NATURAL AND MATHEMATICAL SUBJECTS OF THE REPUBLIC
OF POLAND**

***Abstract:** The article reveals the categories and concepts included in the scientific thesaurus of the system of training of teachers of natural and mathematical subjects in the Republic of Poland. A complete and systematic list of definitions is described to clarify the basic concept of “a teacher”. The author substantiates the relevance of the refinement of the thesaurus of the in-service teacher training system in the scientific space of Poland, a country of the European Union, with the aim of using its positive experience in the process of developing a system of teacher training in postgraduate education in Ukraine.*

***Key words:** a teacher, a teacher of natural and mathematical subjects, a system of teachers' development, teacher training.*

Наталья Евтушенко

**НАУЧНЫЙ ТЕЗАУРУС СИСТЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УЧИТЕЛЕЙ
ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПРЕДМЕТОВ РЕСПУБЛИКИ ПОЛЬША**

***Аннотация:** В статье рассматриваются категории и понятия, входящие в научный тезаурус системы усовершенствования учителей естественно-математических предме -*

© Наталія Євтушенко, 2018

тов Республики Польша. Описан полный и систематизированный перечень дефиниций для уточнения базового понятия «учитель». Автором обосновывается актуальность определения тезауруса системы усовершенствования учителей в научном пространстве Республики Польша – страны, которая входит в Европейский Союз – с целью использования ее положительного опыта в процессе развития системы повышения квалификации педагогов последипломного образования Украины.

Ключевые слова: учитель, учитель естественно-математических предметов, система усовершенствования учителей, подготовка учителей.

Nataliia Yevtushenko

An extended abstract of the paper on the subject
“Scientific thesaurus of the system of training of teachers of natural sciences and mathematics in the Republic of Poland”

Problem setting. Research of the system of teacher training of Polish teachers of natural sciences and mathematics acquires special significance from the point of view of the main factor of the growth of human capital of the country, the source of new ideas and guarantees of the dynamic development of the economy and society as a whole. The disclosure of the essence of this concept requires an understanding of the main categories and concepts that science has about the subject of research in the scientific space of the Republic of Poland. Consideration of the use of the scientific lexicon in the pedagogy of Poland, relating to the system of training of teachers of natural sciences and mathematics, will facilitate the accumulation of necessary information on the phenomenon under investigation, the reflection of the established links between the basic concepts.

Recent research and publications analysis. The professional training of Polish teachers was the subject of research by many scholars, in particular, a combination of theory and practice in the professional training of teachers (N. Kviatkovska, K. Lech, V. Okon); tendencies of pedagogical education of teachers (I. Shemprukh); organization of pedagogical practice (K. Duray-Novakova, M. Yakovytska, U. Novatska); the system of teacher training and the ways of its optimization (J. Moritz) were investigated.

Topics covered include such as research of different approaches to understanding the formation of a teacher, classical and alternative interpretation (A. Kozminskyi, A. Mashke, S. Michalovskyi, B. Sliveryskyi, etc.); the value of the teacher's personality in the innovative processes of its preparation (V. Zachinskyi, Z. Kvientsinskyi, Ch. Kupisieivich, V. Lipke, R. Osovskyi, etc.); the peculiarities of the development of Polish education at the present stage (M. Herbst, J. Herchinskyi); organization of long life education (A. Klim-Klymashevska, E. Kulia, M. Penkoska).

Considerable attention in the scientific research is given to the problems of postgraduate education in the system of continuous professional training of teachers. In particular, the dissertation studies are devoted to the organizational and pedagogical conditions for vocational training in the centers of long life education in Poland (A. Mushynsky), including Ukrainian scholars who investigated the problem of vocational teacher training (A. Vasyliuk).

Paper objective The purpose of the article is to find out the essence of the concept of "the system of training of teachers of natural and mathematical subjects of the Republic of Poland" and systematization of the definitions that clarify its scientific thesaurus.

Paper main body. Scientific pedagogy in the field of Polish teachers training

has its own thesaurus, which is constantly evolving and improving. Its formulation and reformulation in scientific concepts reflect the variability of the processes and phenomena of modern pedagogical education in Poland.

In our opinion, the scientific thesaurus of the subject area of "improvement of the qualification of teachers of natural and mathematical subjects of the Republic of Poland" includes such concepts as "teacher", "teacher of natural and mathematical subjects", "teacher training", "system of teacher training".

Summarizing different approaches to the interpretation of the notion of "teacher", we note that it is outlined in different contexts: in the broad social sense – it is a person who passes knowledge, teaches how to live; in a pedagogical, narrower sense – a teacher is a specialist who professionally studies and educates others.

A distinctive feature of the teacher of natural and mathematical subjects is the requirements for education and upbringing, as well as the detailed components that follow from this process, such as organization of training, organization and management of the student collective, methods of transfer of knowledge, control and evaluation of students' work, organization of extracurricular activities, cooperation with the leadership of the school and the teaching staff, improvement and self-education, the availability of legal status, the presence of professional organization, professional publications, intellectual activity, the desire to progress at work, responsibility for the students.

The requirements put by the Polish state before the teachers of natural and mathematical subjects are quite high and are general and specific. In particular, for the qualitative performance of their professional functions, justification of public confidence in the education of the younger generation, the teacher must have profound knowledge of the subject, good professional training, proper skills and behav-

ior, adequately developed level of social competencies.

Polish scholars define the concept of "professional development of teachers" as a continuous process that begins with the decision to choose a profession and lasts throughout the period of activity; an integral part of the teacher training, which is to increase the professional level through advanced training courses; result (product) of the learning process, which consists in increasing and changing the professional competence and qualifications of specialists, the development of the universal personality of a teacher; an important component of out-of-school education; an instrument for adapting the profession to young teachers and teachers throughout the pedagogical activity during the updating of the subject, pedagogical knowledge, in learning the achievements of science, in expanding or changing the specialty of specialists.

The goal of the teacher training system is implementation of "the challenges" facing modern Polish education, namely changes in the requirements which put forward by the public and the system of education to teachers, political, socio-economic and demographic changes, changes in teacher qualifications arising from requirements that are related to the development of pedagogical sciences, as well as the improvement of the system of education itself.

Conclusions of the research. Thus, on the basis of the theoretical analysis of scientific sources, the thesaurus of the system of training of teachers of natural and mathematical subjects of the Republic of Poland was determined. The key characteristic of the system of development of Polish teachers of natural sciences and mathematics is revealed. The system of teacher development is an integral system, an important component of the system of out-of-school teacher training, the essence of which is revealed through consideration of its structural components (tasks, goals,

organization, forms and methods). In addition to the external (out-of-school development), there is an improvement on the teacher's working place and an individual one in the form of self-education.

The systematization and refinement of the basic concepts of the system of training of teachers of natural sciences and

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Проблема професійного розвитку вчителів є однією з найбільш обговорюваних тем польського суспільства. Якість роботи вчителя оцінюється і перевіряється майже кожного дня учнями та суспільством [9]. Таке ставлення до представників цієї професії пояснюється особливою роллю вчителя у сучасному світі – жодна професійна група не має такого великого впливу на формування соціальної свідомості. Представники цієї професії повинні виправдовувати очікування та потреби суспільства, стимулювати та здійснювати освітні процеси в ім'я загальних інтересів, а не лише окремих осіб, бути незалежними та критичними [19].

Особливого значення набуває професійне вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів із метою практичного втілення ідей шкільної реформи [3]. Саме природничо-математичні дисципліни значною мірою спрямовані на пізнання наукової картини світу, формування світоглядних позицій учнів, розвиток їх творчих якостей, логічного мислення, здатності до дослідницької діяльності, що значною мірою сприяє успішній адаптації людини у житті [3, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Професійна підготовка польських учителів стала предметом дослідження багатьох учених, зокрема досліджувалося: поєднання теорії і

mathematics of the Republic of Poland will contribute to the enrichment of the theoretical content of this concept, carrying out a comparative analysis of the basic concepts of the systems for improving the qualification of teachers of natural and mathematical subjects in postgraduate education in Ukraine and the Republic of Poland.

практики у професійній підготовці вчителів (Н. Квятковська, К.Лех, В. Оконь); тенденції розвитку педагогічної освіти вчителів (І. Шемпрух); організація педагогічної практики (К. Дурай-Новакова, М. Яковицька, У. Новацька); система професійної підготовки вчителя і шляхи її оптимізації (Я. Морітз).

Висвітлено такі питання: дослідження різних підходів щодо розуміння системи формування вчителя, класичне і альтернативне тлумачення (А. Козьмінський, А. Машке, С. Михаловський, Б. Сліверський та ін.); значення особистості вчителя в інноваційних процесах щодо його підготовки (В. Зачинський, З. Квенцінський, Ч.Купісевіч, В. Ліппке, Р. Осовський та ін.); особливості розвитку освіти Польщі на сучасному етапі (М. Гербст, Я. Герчинський); організація неперервної освіти (А. Клим-Климашевська, Е. Куля).

Значна увага у наукових дослідженнях приділяється проблемам післядипломної освіти в системі неперервної професійної підготовки вчителів. Зокрема є дисертаційні дослідження, присвячені організаційно-педагогічним умовам професійного навчання в центрах неперервної освіти Польщі (А. Мушинські), у тому числі українських науковців щодо проблеми професійно-педагогічної підготовки вчителів (А. Василюк).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед великої кількості досліджень щодо розвитку й функціонування педагогічної освіти Польщі система вдосконалення вчителів природничо-математичних пред-

метів у післядипломній освіті Республіки Польща до цього часу поки не отримала достатнього висвітлення в науковій літературі. Важливість здійснення її дослідження посилюється можливістю використання досвіду польських колег стосовно модернізації професійної підготовки та неперервної освіти педагогів. Тому актуальним завданням сьогодні є розкриття сутності наукового тезауруса вдосконалення польських фахівців завдяки розгляду основних понять і термінів, які його складають.

Формулювання цілей статті. Метою статті є з'ясування сутності поняття «система вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів Республіки Польща» і систематизування дефініцій, що уточнюють його науковий тезаурус.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Загальновідомо, що науковий аналіз фактів, концепцій, явищ, процесів здійснюється з використанням тезауруса відповідної предметної області. Зокрема, апарат наукового тезауруса є логікогносеологічним засобом, що дозволяє забезпечити здійснення пізнавального руху у процесі дослідження певного педагогічного явища [24]. Вивчення тезауруса як системи понять, яка призначена для їх засвоєння й актуалізації, здійснюється з метою успішної орієнтації у предметній площині наукових знань [5].

Під тезаурусом розуміється сукупність понять певної галузі науки, що відтворює обсяг і якість інформації, якою володіє наука про предмет дослідження. У системі педагогіки застосування наукового лексикону відображує зв'язки між словами певної мови, сукупність термінів, які належать до однієї чи кількох галузей знань зі встановленими термінами, зв'язками [5, с. 327].

Наукова педагогіка у сфері вдосконалення польських учителів має свій тезаурус, що постійно розвивається і вдос-

коналюється. Його формулювання та переформулювання у наукових концепціях показують змінність процесів та явищ, що відбуваються у сучасній педагогічній освіті Польщі. Зазначимо, що одне і те ж поняття у наукових просторах різних країн наповнюється неоднозначним змістом і оформлюється відповідно у специфічні визначення-дефініції. Тому розуміння сутності «система вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів у Республіці Польща», потребує розуміння основних категорій- понять, що використовуються у процесі дослідження цього педагогічного явища.

На нашу думку, тезаурус предметної області «підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних предметів Республіки Польща» включає наступні поняття: «учитель», «учитель природничо-математичних предметів», «удосконалення вчителів», «система вдосконалення педагогів», «підготовка вчителя».

Базовим поняттям системи вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів Республіки Польща є «вчитель» – «людина, яка займається навчанням інших» [22], «професійно займається освітою – навчанням, вихованням інших; педагог» [23]. На думку М. Османського, професія вчителя бере свій початок з глибокої давнини і є однією з найстаріших у світі. Протягом століть вона зазнала численних перетворень і вдосконалень [17].

Сьогодні поняття «вчитель» трактується польськими дослідниками по-різному: як людина, яка віддана певній ідеї та проголошує її (агітатор, апологет, активіст, експонент, проповідник, гуру, провісник, ідеолог, розповсюджувач, представник, першовідкривач, популяризатор, преторіанець, пропагандист, оратор, сіяч, послідовник, борець, поборник, розповсюджувач, оратор, послідовник); у шкільному контексті – викладач; як особа, яка передає знання (авторитет, репетитор, наставник, лідер, нау-

ковий керівник, педагог, професор, викладач, еталон); як той, хто навчає у колишніх наказах (бакалавр, наставник, дидакт, вихователь, інструктор, наставник, тьютор); щодо вищої школи (доцент, лектор, академічний учитель, ведучий, той хто проводить навчання, той, хто проводить заняття, вихователь, викладач); як особа, яка передає знання комусь (коуч, демонстратор, інструктор, тренер); як особи, яка відповідальна за навчання (педагог-теоретик, наставник, ведучий, інструктор, стажер); у освітньому процесі (ад'юнкт, вихователь, лектор, доповідач, ведучий, референт, інформатор, викладач); як поважний вчитель (експерт, керівник, майстер, наставник, тренер); у значенні, що використовувалося у давнину (майстер, вихователь) [25].

За новим педагогічним словником (за ред. В. Оконь) «учитель» – це особа, яка передає знання, навчає жити в суспільстві. Вчитель навчає, виховує та розвиває учнів (дітей, підлітків, дорослих), що знаходяться під його опікою. Це значення сформульоване під впливом нових педагогічних тенденцій у результаті значної еволюції педагогічної думки. Воно наближає нас до більш важливого положення – вчитель стає таким, коли він розвивається. Робота вчителя залежить від його учнів, програм і освіти (тобто навчання та виховання), від зовнішніх умов, але, насамперед, від самого вчителя [18, с. 256].

Польський науковець підкреслює, що «остання залежність обумовлена двома чинниками – це особистість учителя і його кваліфікація. Від особистості вчителя залежить його ставлення до роботи. Під постійним спостереженням учнів він стає для них зразком або ж навпаки. Бажаним взірцем стає особливо тоді, коли, не вважаючи себе досконалим учителем, він постійно працює над собою як людиною, як фахівцем і педагогом, коли керується у своєму житті своїми ідеалами та істинами добра і

краси. Він любить своїх учнів, коли поважає їх волю і намагається підготувати їх до життя» [18, с. 256].

В. Оконь вважає, що не менш значущою особистісною характеристикою педагога є його кваліфікація. Важливим є розуміння цілей навчання та виховання, вміння застосовувати потрібні методи та засоби, створювати відповідні умови, що дозволяють досягти бажаних змін у вихованців, здійснювати багатогранну педагогічну діяльність (когнітивну, емоційну та практичну), що одночасно сприяє розвитку самого вчителя. Обидва чинники є взаємозалежними. Перший, на думку науковця, має значний вплив на підготовку фахівців-кандидатів на посаду вчителя, розуміння власної ролі, самопізнання педагогів, але на який до цих пір мало звертають увагу в спеціалізованих закладах із підготовки фахівців, другий – на формування вчительських компетенцій, що підпорядковані безпосередньо розумінню власної ролі [18, с. 256].

На думку польської дослідниці Б. Сітарської, сучасний вчитель – це мудрий, критичний, чуйний і компетентний педагог. Це не тільки добрий спеціаліст, а й водночас розумний, відповідальний керівник і координатор, який уміє ставити учням (студентам) завдання, спрямовані на їх розвиток, також він мусить бути критичним стосовно власної дисципліни, постійно ставити перед собою вимоги щодо розв'язання основних проблем професійної діяльності [4]. Роль, яку виконує сучасний учитель, – це роль мислячого практика-новатора і водночас інтелектуала, який веде свідомо і професійно суспільно-педагогічну та культурну діяльність у школі та найближчому середовищі. Маючи на увазі виконання його фахової ролі, сучасного вчителя в Європі називають трансформативним інтелектуалом [4, с. 3].

Українська дослідниця Т. Кристопчук, вивчаючи педагогічну освіту у Республіці Польща, відмічає, що до кандидата на посаду вчителя ставляться вимо-

ги, які стосуються як його кваліфікації, так і моральних характеристик та здоров'я [2]. Зокрема, Картою вчителя зазначається, що цю посаду може отримати тільки особа, яка, по-перше, має вищу освіту з відповідною педагогічною підготовкою або закінчила заклад із педагогічної підготовки і працює відповідно до отриманої кваліфікації, по-друге, дотримується основних моральних принципів і, по-третє, здоров'я якої відповідає нормам, що необхідні для здійснення професійних обов'язків [10].

Усі ці якості певною мірою формуються у майбутніх фахівців під час здобуття кваліфікації учителя в закладах спеціалізованої підготовки. Як зазначає дослідник Ч. Куписевич, майбутні вчителі беззастережно повинні опанувати певні завдання, які зазвичай включають передачу знань та досвіду, стимулювання пізнавальної та практичної діяльності, а також інноваційних здібностей, розвиток системи цінностей, формування ставлень і характеру, формування та розвиток інтересів, створення умов для об'єднання теорії та практики, підготовки до раціонального та систематичного самоконтролю, самооцінки напрямку та результатів власної роботи, до систематичного та самостійного навчання протягом усього життя, організацію соціального життя дітей та молоді у школі [15].

Узагальнюючи різні підходи до тлумачення поняття «вчитель», зазначимо, що воно окреслюється різними контекстами: у широкому суспільному значенні – особа, яка передає знання, навчає як потрібно жити; у педагогічному, більш вузькому значенні – це фахівець, який професійно займається навчанням і вихованням інших.

Розглянемо поняття «вчитель природничо-математичних предметів». Насамперед, аналіз кваліфікацій вчителів природничо-математичних предметів виявляє наявність різних кваліфікаційних рівнів фахівців, а саме: «академічний вчитель» (представники цих спеціа-

льностей мають право викладати у вищих навчальних закладах); учитель професійного навчання молодших та середніх шкіл (крім учителів професійної освіти) та учитель початкової школи (фахівці з виховання молодших дітей). Відповідно до Постанови міністра праці та соціальної політики від 7 серпня 2014 року щодо класифікації професій та спеціальності для потреб ринку праці та її сфери застосування (Журнал законів від 2014 року, пункт 1145) відображені такі спеціальності вчителів природничо-математичних предметів: учитель біології (233001), учитель хімії (233002), учитель фізики і астрономії (233004), учитель географії (233005), учитель математики (233015) [11, с.40].

Відмінними рисами вчителя природничо-математичних предметів є вимоги до надання освіти та виховання, а також детальні компоненти, що впливають з цього процесу: організація навчання, організація та управління учнівським колективом, методи передачі знань, контроль та оцінювання робіт учнів, організація позашкільної діяльності, співпраця з керівництвом школи та вкладацькою групою, вдосконалення та самоосвіта, наявність юридичного статусу, професійної організації, професійних публікацій, інтелектуальної діяльності, прагнення до прогресу на роботі, відповідальність за вихованців [8].

Вимоги, які ставить польська держава перед учителями природничо-математичних предметів, досить високі. Зокрема, учитель математики повинен глибоко знати свій предмет, опанувавши такі знання та вміння: розуміння значення математики для суспільства та її застосування, ролі і важливості доведення в математиці, а також припущення (гіпотези); будови математичних теорій, використання математичного апарату для побудови і аналізу простих математичних моделей в інших науках; знання основних теорем з відомих областей математики; основних прикладів,

що ілюструють конкретні математичні поняття; вибраних понять і методів математичної логіки, теорії множин та дискретної математики, що містяться в основах інших дисциплін математики, а також вміння спростовувати помилкові гіпотези або неправдиві міркування тощо. Фахівець повинен мати навички здійснювати правильні математичні міркування, формулювати теореми і визначення, використовувати обчислення висловлювань і квантифікатори; правильно використовувати квантифікатори в повсякденній мові; знати процедури наведення простих і середньої складності доказів, володіти методом повної індукції; вміти визначити функції і рекурентні співвідношення; використовувати систему класичної логіки для формалізації математичних теорій тощо [20].

Спільними рисами для представників усіх спеціальностей є визначені соціальні компетенції – усвідомлення рівня власних знань і розуміння необхідності подальшої освіти; уміння точно сформулювати запитання, що поглиблюють розуміння теми або відтворення втраченої частини міркування; уміння фахівців працювати в команді, розуміння необхідності систематичної роботи з усіх проектів, які мають довгостроковий характер; розуміння і оцінка важливості інтелектуального права власності у власній діяльності та діяльності інших людей; здатність діяти етично; розуміння необхідності популяризації видатних досягнень вищої математики; навички самостійного пошуку інформації в літературі, володіння іноземними мовами включно; уміння формулювати думки щодо основних завдань математики [20].

Суттєвою характеристикою представників учительської професії є визнання вчителя «особистістю, яка безперервно удосконалюється, розвивається, таким чином підвищуючи свою професійну кваліфікацію» [24, с. 97]. Тому у польському педагогічному лексиконі іс-

нує базове поняття «професійне вдосконалення вчителів».

Відомий польський дослідник Ч. Банах стверджує, що вдосконалення є інструментом адаптації до ситуації, що змінюється, та збагачення кваліфікації, який якнайкраще визначає потреби молодих учителів та способи організації самоосвіти і підвищення рівня їх майстерності [6]. Більшість польських науковців вдосконалення вчителів визначає як безперервний процес, що розпочинається від прийняття рішення про вибір професії й триває протягом усього періоду діяльності, до моменту виходу вчителя на пенсію [14]. Поняття «професійне удосконалення вчителів» також трактується і як результат цього навмисного, спланованого і безперервного процесу, що полягає у розширенні професійних компетенцій вчителів, підвищенні їх професійного рівня через курси підвищення кваліфікації [19], збільшенні та зміні професійної компетентності й кваліфікації, розвитку універсальної особистості вчителя [14].

Узагальнене визначення знаходимо у педагогічному словнику-лексиконі (українсько-англійсько-польський), що розкриває вдосконалення вчителів (пол. *doskonalenie nauczycieli*) як важливу складову системи позашкільної підготовки педагогів, яка полягає в наданні допомоги фахівцям-початківцям у період професійної адаптації, актуалізації знань із педагогіки та предмета викладання під час самостійної професійної діяльності, ознайомлені з новими здобутками науки, допомозі в розширенні або заміні спеціалізації, організації різних форм індивідуальної або колективної самоосвіти вчителів, наданні допомоги в самостійній дослідній праці [1].

Характеризуючи систему вдосконалення вчителів у Республіці Польща як цілісну систему, А. Коморнічак розкриває сутність цього поняття через її взаємопов'язані елементи (завдання, цілі, організацію, форми вдосконалення) [13].

Зокрема В. Оконь, визначаючи вдосконалення вчителів як важливу складову системи позашкільної підготовки педагогів, виділяє основні її завдання: надання допомоги молодим учителям в адаптації до професії, у період професійного самоствердження – оновлення предмета та педагогічних знань, ознайомлення з досягненнями науки, надання допомоги у поширенні або зміні спеціальності [18, с. 78].

Цілі системи вдосконалення вчителів, на думку іншого дослідника Х.Дибек, розкриваються через реалізацію «викликів», що постають перед освітою – це зміни у вимогах, що висувуються до вчителів від громадськості й системи освіти, що відбуваються під впливом політичних, соціально-економічних та демографічних змін, у кваліфікації вчителя, які є результатом вимог пов'язаних із розвитком педагогічних наук, а також вдосконалення самої системи освіти [8].

Організація системи вдосконалення польських учителів здійснюється через діяльність Центрального навчально-виховного центру, кураторів освіти, через воєводські центри вдосконалення, центри педагогічної творчості, відомчі центри професійного розвитку [12]. Центри вдосконалення є установами, які навчають дорослих, реалізуючи ідею безперервної освіти. Вони працюють для певних професійних груп, що дозволяє слухачам вдосконалювати, доповнювати та оновлювати свою професійну кваліфікацію та набувати нових навичок [16].

Розгляд поняття «вдосконалення вчителів у Польщі» приводить до розуміння його як системи – «сукупності елементів і зв'язків, а також залежностей між ними, що утворює окреслену цілісність статичного або динамічного характеру» [18, с. 377]. Зокрема А. Крул, Т. Мішке, розкриваючи сутність системи вдосконалення вчителів, розглядають її як сукупність структурних компонентів і зазначають, що «окрім зовнішнього (позашкільного вдосконалення) є вдосконалення за

місцем роботи педагога та індивідуальне у формі самоосвіти» [14]. Підвищення фахового рівня педагогів відбувається шляхом їх участі в лекціях, конференціях, семінарах та обговореннях, що відкриті для спільного користування і у закладах післядипломної освіти, зокрема з метою отримання іншої спеціальності [21].

Серед принципів освітньої діяльності, які беруться до уваги в роботі спеціалізованих установ із підвищення кваліфікації вчителів у Республіці Польща, виокремлюють взаємозв'язок теорії і практики, змінюваність, різноманітність форм, безперервність, багатомірність, багаторівневність, відкритість [7].

Можна відмітити, що однією з найпоширеніших форм удосконалення вчителів є курси підвищення кваліфікації. Завдяки їх функціонуванню створюються широкі можливості щодо розвитку теоретичних і практичних навичок польських фахівців. Більшість із цих курсів підтримує розвиток учителів у напрямі реалізації інструментальних цілей освіти, що досягається впровадженням перевірених методик професійної практики (технічна підготовка, виховничо-опікунські навички і компетентності, психолого-педагогічна підготовка, компетентності в галузі інформаційних технологій).

Завданням таких курсів, що організуються, зокрема для вчителів природничо-математичних предметів є: «підвищення ефективності навчання в галузі природничих предметів і математики; підтримка вчителів у діяльності, яка пов'язана з функціонуванням шкіл у місцевих середовищах; підтримка вчителів у сприянні розвитку математичних і природних інтересів та здібностей учнів; поширення цілісного підходу у вивченні навколишнього світу; поліпшення інформаційно-комунікаційних технологій у роботі вчителів математики та природничих наук; спрямування здатності педагогів до формування соціально бажаних поглядів, таких як толерантність, надійність,

комп'ютерна безпека та дії для постійного розвитку» [26, с. 1]. Вони мають вузьку спрямованість і короткий термін проходження від 12 до 18 годин. Їх тематика має досить різноманітний характер («Виховання мотивації учнів до роботи на уроках математики», «Е-навчання на платформі Moodle», «Новий основний навчальний план з математики», «Нові виклики в методології та дидактиці», «Як підготувати цікавий урок хімії в початковій школі» тощо). Учителі мають право на здійснення вибору за власним бажанням.

Як справедливо зазначає А. Коморнічак, у сучасній цивілізації, яка характеризується високими темпами розвитку науки і техніки, учитель повинен мати можливість використовувати представлені пропозиції у системі вдосконалення вчителів, її спеціалізованих установах. Але слід підкреслити той важливий та істотний факт, що всі інституції стають безпорадними, якщо вчитель не буде мати глибоко розвинених потреб та здатності постійно вдосконалювати свою кваліфікацію, керувати власним професійним розвитком та розвитком своєї особистості [13].

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, на основі теоретичного аналізу наукових джерел визначено тезаурус системи вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів Республіки Польща. Розкрито ключову характеристику системи вдосконалення польських учителів природничо-математичних предметів. Система вдосконалення вчителів – це цілісна система, важлива складова системи позашкільної підготовки учителів, сутність якої розкривається завдяки з'ясуванню її структурних компонентів (завдання, цілі, організація, форми і методи). Окрім зовнішнього (позашкільне вдосконалення), існує вдосконалення за місцем роботи педагога та індивідуальне у формі самоосвіти.

Систематизація та уточнення базових понять системи вдосконалення вчителів природничо-математичних предметів Республіки Польща сприятиме збагаченню теоретичного змісту цього поняття, проведені порівняльного аналізу базових понять систем підвищення кваліфікації учителів природничо-математичних предметів у післядипломній освіті України і Республіки Польща.

Список літератури:

1. Василюк А. В., Танась М. Педагогічний словник-лексикон. Вид. 2-ге, уточ. й доповн. Ніжин : ПП Лисенко М. М. 2013. 224 с.
2. Кристопчук Т. Є. Педагогічна освіта в Республіці Польща : структура та зміст. Неперервна професійна освіта за кордоном. 2013. С. 127–134.
3. Новацька У. Організація педагогічних практик студентів математично-природничого відділу вищої педагогічної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04. «Теорія і методика професійної освіти» Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України. К. 2002. 24 с.
4. Сітарська Б. Теоретичні і методологічні засади дидактичних завдань з педагогіки у процесі підготовки та вдосконалення вчителів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К. 2005. 30 с.
5. Сисоєва С. О., Соколова І. В. Проблеми непервної освіти: тезаурус наукового дослідження: наук. видання НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих, МОН. Маріупольський держ. Гуманітарний ун-т. К. : ЕКМО. 2010. 362 с.
6. Vanach Cz. Kształcenie, doszktałcanie i doskonalenie nauczycieli. Encyklopedia Pedagogiczna. red. W. Pomykało. Warszawa : Fundacja Innowacja.. 1993. 295 s.

7. Buczkowska-Gola M. Wymagając od ucznia, wymagajmy od siebie. *Edukacja i dialog*. 2000. № 6. S. 46-49.
8. Dybek H. Doradztwo metodyczne i doskonalenie zawodowe nauczycieli. Kraków : Akademicka Oficyna Wydawnicza IMPULS. 2000. 204 s.
9. Kautz T. Przegląd systemu kształcenia nauczycieli w Polsce w latach 1945–2010. *Zeszyty naukowe akademii marynarki wojennej*. 2011. № 2 (185). S. 187-202.
10. Karta nauczyciela po zmianach z 6 grudnia 2007 r. Poznań : Oficyna Ekonomiczna Wydawnictwa. 2008. 52 s.
11. Klasyfikacja zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy. Warszawa : Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. 2014. 553 s.
12. Klim-Klimaszewska A. Formy doskonalenia nauczycieli. *Doskonalenie kwalifikacji zawodowych nauczycieli*. red. K. Śęgańska, B. Sitarska, A. Petrułyte. Siedlce : Akademia Podlaska. 2001. 153 s.
13. Komorniczak A. Znaczenie doskonalenia nauczycieli w ich rozwoju zawodowym.: [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.edukacja.edux.pl/p-7445-znaczenie-doskonalenia-nauczycieli-w-ich.php>.
14. Król A., Miszke T. Model doskonalenia kadr szkół zawodowych w trzech krajach partnerskich [Model for the development of vocational schools in three partner countries]. *Образование через vsju zhizn' : nepreryvnoe obrazovanie v interesah ustojchivogo razvitija*. 2013. №1. S. 32–36.
15. Kupisiewicz Cz. *Dydaktyka ogólna*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza GRAF PUNKT. 2000. 304 s.
16. Ministerstwo Edukacji Narodowej : o doskonaleniu nauczycieli [oprac. D. Obidniak, przy współpr. A. Pery]. *Biblioteczka reformy*, 4. Warszawa : MEN. 1999. 56 s.
17. Ochmański M. *Teoria i praktyka pedagogicznego kształcenia nauczycieli* red. M. Ochmański Lublin : UMCS. 1991. 221 s.
18. Okon W. *Nowy słownik pedagogiczny*. Warszawa : Zak. 2001. 468 s.
19. Prokopiuk W. *Samokształcenie nauczycieli w kontekście humanistycznego paradygmatu*. Białystok : Totus. 1998. 238 s.
20. Rozporządzenie Ministra nauki i szkolnictwa wyższego z dnia 4 listopada 2011 r. W sprawie wzorcowych efektów kształcenia (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa, dnia 24 listopada 2011 r. nr 253 poz. 1521).
21. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 października 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli (*Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa, dnia 30 października 2012 r. nr 0 poz. 1196).
22. *Słownik języka polskiego* : [Електронний ресурс]. PWN. Режим доступу : <https://sjp.pwn.pl/sjp/nauczyciel;2487580.html>.
23. *Słownik języka polskiego* : [Електронний ресурс]. SJP. Режим доступу : <https://sjp.pl/nauczyciel>.
24. Stopińska-Pająk A. *Edukacja dorosłych. Doradca zawodowy. Rynek pracy*. Warszawa : WSiP, 2006. 347 s.
25. *Synonim.Net* : [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://synonim.net/synonim/nauczyciel>.
26. *Wrocławskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli* : [Електронний ресурс]. WCDN. Wiedza ukierunkowana. Режим доступу : <http://www.wcdn.wroc.pl/>.

References:

1. Vasyliuk A., Tanas' M. (2013). *Pedahohichnyj slovnyk-leksykon (ukrains'ko-anhlo-pol's'kyj)* [Teaching vocabulary dictionary (English-Ukrainian-Polish)] Nizhyn, Vydavets' PP Lysenko M. M., 224 p. [in Ukrainian].
2. Krystopchuk T. Ye. (2013) *Pedahohichna osvita v Respublitsi Pol'scha : struktura ta zmist* [Pedagogical education in the Republic of Poland: structure and content] Neperervna profesijna osvita za kordonom, vol. 5, pp. 127–134. [in Ukrainian].
3. Novats'ka U. (2002) *Orhanizatsiia pedahohichnykh praktyk studentiv matematychno-pryrodnychoho viddilu vyschoi pedahohichnoi shkoly* [Organization of pedagogical practices of students of the mathematical-natural department of the higher pedagogical school] Kyiv, 24 p. [in Ukrainian].
4. Sitars'ka B. (2005) *Teoretychni i metodolohichni zasady dydaktychnykh zavdan' z pedahohiky u protsesi pidhotovky ta vdoskonalennia vchyteliv* [Theoretical and methodological principles of didactic tasks in pedagogy in the process of teacher training and improvement] Kyiv, 30 p. [in Ukrainian].
5. Sysoieva S. O. (2010) *Problemy nepervnoi osvity: tezaurus naukovooho doslidzhennia* [Problems of non-primary education: thesaurus of scientific research] Kyiv, EKMO, 362 p. [in Ukrainian].
6. Banach Cz. (1993) “Kształcenie, doksztalcenie i doskonalenie nauczycieli”, Warszawa, Fundacja Innowacja, 295 s. [in Polish]
7. Buczkowska-Gola M. (2000) “Wymagając od ucznia, wymagajmy od siebie”, Edukacja i dialog, vol. 6, pp. 46-49. [in Polish]
8. Dybek H. (2000). “Doradztwo metodyczne i doskonalenie zawodowe nauczycieli”, Kraków, Akademicka Oficyna Wydawnicza IMPULS, 204 s. [in Polish]
9. Kautz T. (2011). “Przegląd systemu kształcenia nauczycieli w Polsce w latach 1945–2010”, Zeszyty naukowe akademii marynarki wojennej, vol. 2 (185), pp. 187-202. [in Polish]
10. Karta nauczyciela po zmianach z 6 grudnia 2007 r (2008), Poznań, Oficyna Ekonomiczna Wydawnictwa, 52 s. [in Polish]
11. Klasyfikacja zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy (2014), Warszawa, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, 553 s. [in Polish]
12. Klim-Klimaszewska A. (2001). “Formy doskonalenia nauczycieli”, Siedlce, Akademia Podlaska, 153 s. [in Polish]
13. Komorniczak A. “Znaczenie doskonalenia nauczycieli w ich rozwoju zawodowym”, Portal edykacyjny edux.pl, available at : <http://www.edukacja.edux.pl/p-7445-znaczenie-doskonalenia-nauczycieli-w-ich.php>. [in Polish]
14. Król A. “Model doskonalenia kadr szkół zawodowych w trzech krajach partnerskich” [Model for the development of vocational schools in three partner countries] *Obrazovanie cherez vsju zhizn' : nepreryvnoe obrazovanie v interesah ustojchivogo razvitija*. – 2013. – №1. – S. 32–36.
15. Kupisiewicz Cz. (2000). “Dydaktyka ogólna”, Warszawa, Oficyna Wydawnicza GRAF PUNKT, 304 s. [in Polish]
16. Ministerstwo Edukacji Narodowej : o doskonaleniu nauczycieli (1999). *Biblioteczka reformy*, 4, Warszawa, MEN, 56 s. [in Polish]
17. Ochmański M. (1991). “Teoria i praktyka pedagogicznego kształcenia nauczycieli”, Lublin, UMCS, 221 s. [in Polish]
18. Okon W.(2001). *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa, Zak, 468 s.
19. Prokopiuk W. (1998). “Samokształcenie nauczycieli w kontekście humanistycznego paradygmatu”, Białystok, Totus, 238 s. [in Polish]

20. Rozporządzenie Ministra nauki i szkolnictwa wyższego z dnia 4 listopada 2011 r. W sprawie wzorcowych efektów kształcenia (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 24 listopada 2011 r. nr. 253 poz. 1521). [in Polish]

21. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 października 2012 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli (Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, dnia 30 października 2012 r. nr. 0 poz. 1196). [in Polish]

22. Słownik języka polskiego, PWN, available at : <https://sjp.pwn.pl/sjp/nauczyciel;2487580.html>. [in Polish]

23. Słownik języka polskiego, SJP, available at : <https://sjp.pl/nauczyciel>. [in Polish]

24. Stopińska-Pająk A. (2006). “Edukacja dorosłych. Doradca zawodowy. Rynek pracy”, Warszawa, WSiP, 347 s. [in Polish]

25. Synonim.Net, available at : <https://synonim.net/synonim/nauczyciel>. [in Polish]

26. Wrocławskie Centrum Doskonalenia Nauczycieli, WCDN. Wiedza ukierunkowana, available at : <http://www.wcdn.wroc.pl/>. [in Polish]

Стаття надійшла до редколегії: 15.02.2018

УДК 37.022+004.92

Ганна Швецова

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, філософії
та мовної підготовки Харківської медичної академії
післядипломної освіти; Харків, Україна
E-mail: AnnShvetsova@ukr.net

КОМП'ЮТЕРНА ГРАФІКА ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

Анотація: У статті розглянуто актуальність використання комп'ютерної графіки у професійній діяльності сучасного фахівця, наведено результати аналізу існуючих методик навчання основ комп'ютерної графіки сучасних фахівців на предмет відповідності вимогам державного стандарту вищої освіти. Стаття містить пропозиції щодо підвищення ефективності навчання основам комп'ютерної графіки шляхом упровадження методичної системи, що у своєму макropідході будуватиметься не тільки на основі інструментарію програми, а й забезпечить можливість урахування специфіки професійної діяльності сучасних фахівців та ієрархічну побудову змісту навчання основ комп'ютерної графіки.

Ключові слова: комп'ютерна графіка; сучасний фахівець; методична система; професійна діяльність; навчально-методичне забезпечення; графічний редактор MacromediaFlash.

Hanna Shvetsova

PhD of Pedagogic Sciences, Senior Lecture of the Department of Pedagogic,
Philosophy and Language Training, Kharkiv Medical Academy
of Postgraduate Education; Kharkiv, Ukraine
E-mail: AnnShvetsova@ukr.net

COMPUTER GRAPHICS AS THE COMPOSITION OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF THE MODERN SPECIALIST

Abstract: The article considers the urgency of using computer graphics in the professional activity of modern specialist, presents the results of analysis of existing methods of training the basics of computer graphics of modern specialists for the subject of compliance with the requirements of the state standard of higher education. The article contains suggestions on improving the effectiveness of learning the basics of computer graphics by introducing a methodological system that in its macro approach will be based not only on the basis of the toolkit of the program, but also will enable taking into account the specifics of the professional activities of modern specialists and the hierarchical construction of the content of the training of computer graphics.

Key words: computer graphics; modern specialist; methodical system; professional activity; teaching and methodological support; MacromediaFlash graphic editor.

©Ганна Швецова, 2018

Анна Швецова

**КОМПЬЮТЕРНАЯ ГРАФИКА КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО
СПЕЦИАЛИСТА**

Аннотация: В статье рассмотрена актуальность использования компьютерной графики в профессиональной деятельности современного специалиста, приведены результаты анализа существующих методик обучения основам компьютерной графики современных специалистов на предмет соответствия требованиям государственного стандарта высшего образования. Статья содержит предложения по повышению эффективности обучения основам компьютерной графики путем внедрения методической системы, которая в своем макроподходе будет строиться не только на основе инструментария программы, но и обеспечит возможность учета специфики профессиональной деятельности современных специалистов и иерархическое построение содержания обучения основам компьютерной графики.

Ключевые слова: компьютерная графика; современный специалист; методическая система; профессиональная деятельность; учебно-методическое обеспечение; графический редактор MacromediaFlash.

Hanna Shvetsova

An extended abstract of a paper on the subject of:

**“Computer Graphics as the Composition of Professional Activities of the
Modern Specialist”**

Problem setting. Rebuilding a modern education system involves the introduction of new and promising information technology training, based on the capabilities of modern computer graphics. Since the educational material from different specializations is often difficult for a graphical representation, then in developing complex graphic objects, there is a need to clarify the task. This is due to the inclusion in the training content of information on the creation of graphic primitives and the development of graphic objects on their basis. Such a structure of content doesn't take into account the level of association of graphic primitives in more complex constructs for the further creation of graphic objects, which affects the speed of the implementation of the task and the quality of the final result.

Recent research and publications analysis. In modern psychological and

pedagogical researches considerable attention of scientists is devoted to problems of features of professional activity of modern specialist. In this connection, the research of the professional training of specialists V. Bepalka, N. Briukhanova, L. Grizun, O. Kovalenko, M. Lazarev, V. Lozova, M. Makhmutova, G. Ponomareva, A. Kharkiv and others become relevant. Different aspects of the use of computer graphics in the professional work of a specialist is presented in scientific researches Y. Badayev, Y. Doroshenko, V. Oleksandrov, T. Podgorny, V. Shtepa and others. The problems of the formation of computer competency and information culture of specialists are highlighted in the works of L. Babenko, B. Gershunsky, A. Ershov, M. Zhaldak, A. Kahaspirova, G. Kahaspirova, M. Lapchyk, V. Monakhov, N. Morse, O. Pekhoti, G. Selevka, I. Synelnyk, A. Stolyarevskoy and others.

Paper objective. To substantiate the necessity of constructing a methodology for studying the basics of computer graphics of modern specialists taking into account the specifics of professional activity and the hierarchical construction of the content of the training of the basics of computer graphics.

Paper main body. Using of educational and methodological elements based on computer graphics is the most effective way to give students an idea of the processes that take place or the principles of the work of one or other mechanism, since the information provided by graphic objects is presented in the most concentrated form. At the same time, this information is also the most accessible for perception and analysis over a limited period of time.

After analyzing the requirements of the state standards of higher education for the purpose of determining the requirements for the level of knowledge development and skills of specialists using the graphical editor "Macromedia Flash" within the discipline "Fundamentals of computer graphics", the following was determined. Goals should match the capabilities of the graphics editor "Macromedia Flash" and its application technology. The content should represent a three-tier structure, which ensures the learning of knowledge at the knowledge-oriented, conceptual-analytical, productive-synthetic levels, and the ability to perform actions without support on the carrier of information and at the level of skills. The method of training should facilitate the gradual formation of knowledge and skills of teachers on the basics of computer graphics. Learning tools should include detailed algorithms with step-by-step instructions and graphic illustrations of each action with the tools of the graphics editor "Macromedia Flash" In the course of studying the discipline "Fundamentals of Computer Graphics", specialists must develop such professionally important qualities as: interest and activity of educational practice, attentiveness, accura-

cy, diligence and independence.

In accordance with the above requirements, an analysis of existing teaching methods was conducted to determine their relevance. The results showed that most of them by objectives, content, methods and means of teaching did not fully meet the requirements of state standards of higher education. The revealed shortcomings cause a decrease in the quality of training and cause contradictions between existing methods and the specific requirements for knowledge and skills from the basics of computer graphics of modern specialists. This necessitated the development of a methodology that, in its macro approach, will be built not only on the basis of the toolkit of the program, but will also provide the opportunity to take into account the specifics of the professional activities of specialists and the hierarchical construction of the content of the training of the basics of computer graphics. The analysis of the works of scientists (O. Kovalenko, V. Kozakov, V. Shadrikov) found that one of the directions of solving this problem is the development of a model of the methodical system of studying the basics of computer graphics of modern specialists on the basis of its combination with the system of professional activity. The components of the methodical system are interdependent with the components of the system of professional activity.

On the basis of analysis of the contents of educational material of the discipline "Fundamentals of computer graphics" was determined that systematic and qualitative learning of knowledge and skills in using the tools of the graphic editor in the professional activities of modern specialists is possible provided the content of the educational material in the form of a three-tier structure.

Conclusions of the research. Thereby, it is quite reasonable to involve modern specialists from different specializations to the mastery and use of graphic editors, which

provide extensive opportunities for creating elements of teaching and methodological support for professional activities. Prospects for further exploration are seen in the devel-

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Перебудова сучасної системи освіти включає впровадження нових та перспективних інформаційних технологій навчання, що базуються на можливостях сучасної комп'ютерної графіки. Володіння на високому рівні знаннями та уміннями з основ комп'ютерної графіки дозволить сучасним фахівцям створювати реалістичні графічні об'єкти як елементи навчально-методичного забезпечення їхньої професійної діяльності. Це вимагає розробки універсальних методик навчання, які б ураховували специфіку професійної діяльності фахівців різних предметних галузей.

Необхідність ґрунтовної підготовки з основ комп'ютерної графіки сучасних фахівців зумовлена тим, що під час практичної діяльності постає необхідність візуалізації навчального матеріалу. Досить часто фахівцям доводиться оперувати значним обсягом абстрактних понять, які схарактеризувати та описати досить складно, а їх засвоєння слухачами відбувається саме через графічне представлення. Оскільки навчальний матеріал із різних предметних галузей часто є важким для графічного представлення, то при розробці складних графічних об'єктів виникає необхідність уточнення завдання. Це пов'язано із включенням до навчального змісту інформації щодо створення графічних примітивів та розробки графічних об'єктів на їх основі. Така структура змісту не враховує рівень об'єднання графічних примітивів у більш складні конструкти для подальшого створення графічних об'єктів, що і впливає на швидкість реалізації поставленого завдання та якість кінцевого результату.

Аналіз останніх досліджень і пуб-

opment of a training of using various types of graphic editors for professors of higher medical education institutions.

лікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях значна увага вчених приділяється проблематиці особливостей професійної діяльності сучасного фахівця. У зв'язку із цим набувають актуальності дослідження із проблем професійної підготовки фахівців В. Беспалька, Н. Брюханової, Л. Гризун, О. Коваленко, М. Лазарева, В. Лозової, М. Махмутова, Г. Пономарьової, А. Харківської та інших. Різні аспекти застосування комп'ютерної графіки у професійній діяльності фахівця представлено у наукових дослідженнях Ю. Бадаєва, Ю. Дорошенка, В. Олександрова, Т. Підгорної, В. Штепи та інших. Проблеми формування комп'ютерної грамотності та інформаційної культури фахівців висвітлено у працях Л. Бабенко, Б. Гершунського, А. Ершова, М. Жалдака, А. Каджаспірова, Г. Каджаспірової, М. Лапчика, В. Монахова, Н. Морзе, О. Пехоти, Г. Селевка, І. Синельник, А. Столяревської та інших.

Однак, незважаючи на такий широкий діапазон досліджень багатьох вчених, проблематика застосування комп'ютерної графіки у професійній діяльності сучасного фахівця потребує подальшого ретельного вивчення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Аналіз наукової літератури, нормативних документів та практичної підготовки фахівців різних предметних галузей з основ комп'ютерної графіки вказує на недостатню розробленість універсальних методик навчання, що інтегрують у собі особливості професійної діяльності фахівців різних предметних галузей.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). **Мета статті** - об-

грунтувати необхідність побудови методики навчання основ комп'ютерної графіки сучасних фахівців з урахуванням специфіки професійної діяльності та ієрархічної побудови його змісту.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Говорячи про рівень підготовки фахівців до професійної діяльності, неможливо оминути той факт, що сучасний стан розвитку суспільства залишає все менше шансів на професійне зростання тим фахівцям, які не володіють комп'ютерними технологіями [14, с. 148]. Завдяки процесу інформатизації освіти, відкриваються можливості використання широкого спектру засобів комп'ютерних технологій, що вимагає від сучасних фахівців належного оволодіння цими засобами з метою подальшого впровадження в професійну діяльність.

Використання елементів навчально-методичного забезпечення на основі комп'ютерної графіки є найбільш дієвим способом дати слухачам уявлення про процеси, що відбуваються, або принципи роботи того чи іншого механізму, оскільки інформація, що представлена за допомогою графічних об'єктів, подається у найбільш концентрованій формі. Одночасно ж ця інформація є і найдоступнішою для сприйняття та аналізу за обмежений проміжок часу [8, с. 53]. За допомогою застосування комп'ютерної графіки в навчанні відбувається візуальна "підтримка" навчальних предметів. З'єднання тексту та зорового образу досліджуваних об'єктів, процесів або явищ дає змогу добре їх усвідомити та запам'ятати [1, с. 27].

А. Харківська [10, с. 177] зазначає, якщо в традиційному розумінні під наочністю розумілась перш за все ілюстративна компонента, забезпечення потреби учня побачити в будь-якій формі предмет чи явище, то в комп'ютерному навчанні наочність дозволяє бачити те,

що не завжди можливо побачити у реальному житті навіть за допомогою чуттєвих і точних приладів. Більше того, з об'єктами, що подаються в комп'ютерній формі, можна здійснити різні дії, вивчити не тільки їх статичне зображення, але й динаміку розвитку в різних умовах. Завдяки комп'ютеру навчальне середовище, де панує традиційний друкований підручник, можна доповнити відео, звуком та анімацією, що мають сильний емоційний вплив. Це не тільки значно підвищить якість навчання, але й дозволить отримати задоволення від процесу пізнання [11, с. 415].

Проаналізувавши вимоги державних стандартів вищої освіти (ДСВО) [3, 4, 8] на предмет визначення вимог до рівня сформованості знань та умінь із використання графічного редактора "Macromedia Flash" у педагогів у межах дисципліни "Основи комп'ютерної графіки", було визначено наступне. Цілі мають відповідати можливостям інструментарію графічного редактора "Macromedia Flash" і технології його застосування. Зміст повинен представляти трирівневу структуру, що забезпечує засвоєння знань на ознайомчо-орієнтовному, понятійно-аналітичному, продуктивно-синтетичному рівнях та умінь виконувати дії без опори на носії інформації й на рівні навички. Метод навчання повинен сприяти поетапному формуванню знань та умінь педагогів з основ комп'ютерної графіки. Засоби навчання мають містити детальні алгоритми з покроковими вказівками та графічними ілюстраціями кожної дії з інструментарієм графічного редактора "MacromediaFlash". У процесі навчання дисципліні "Основи комп'ютерної графіки" у фахівців мають формуватися такі професійно важливі якості, як: інтерес та активність навчальної діяльності, уважність, точність, ретельність та самостійність. Відповідно до окреслених вище вимог було проведено аналіз

існуючих методик навчання [2, 9, 5, 12] з метою визначення їх відповідності. Результати аналізу існуючих методик навчання основ комп'ютерної графіки фахівців дозволили виявити наступні недоліки:

– часткова відповідність цілей та змісту існуючих методик визначеним вимогам щодо застосування можливостей інструментарію графічного редактора для створення завершених графічних об'єктів як елементів навчально-методичного забезпечення професійної діяльності, оскільки вивчення можливостей інструментів графічного редактору орієнтоване на їх фрагментарне застосування на загальних прикладах;

– провідними методами існуючих методик виступають пояснювально-ілюстративні та репродуктивні, частково зустрічаються методи проблемного викладу, що унеможлиблює засвоєння навчального матеріалу на понятійно-аналітичному та продуктивно-синтетичному рівнях, передбачених визначеними вимогами;

– недостатній рівень використання дидактичних засобів, оскільки відсутній чітко прописаний алгоритм виконання дії, а наведені ілюстрації несуть фрагментарний характер;

– більшість методик має інструментально-орієнтовану будову: на високому методичному рівні розглядається інструментарій програми та її технічні можливості, при цьому набуті теоретичні знання не пов'язуються із подальшою практичною діяльністю;

– у методиках, що мають об'єктно-орієнтовану будову, кількості та різновидів конкретних практичних задач недостатньо і наявне фрагментарне їх використання;

– у проаналізованих методиках подання змісту навчального матеріалу побудовано від вивчення можливостей інструментарію графічного редактора та створення відповідних графічних примітивів до роботи над побудовою закін-

чених графічних об'єктів, не враховуючи наявності проміжного рівня між створенням графічних примітивів та графічних об'єктів, що в свою чергу ускладнює процес виконання поставленого завдання – створення закінченого графічного об'єкта в середовищі графічного редактора – та зумовлює необхідність уточнення завдання й повернення до попередньо виконаних дій, знижуючи при цьому швидкість виконання поставленого завдання та якість кінцевого результату.

Вищевиявлені недоліки стають причиною зниження якості навчання та зумовлюють суперечності між існуючими методиками і визначеними вимогами до знань і умінь з основ комп'ютерної графіки сучасних фахівців. Це зумовило необхідність розробки методики, що у своєму макропідході будуватиметься не тільки на основі інструментарію програми, а й забезпечить можливість урахування специфіки професійної діяльності фахівців та ієрархічну побудову змісту навчання основ комп'ютерної графіки. Аналіз праць учених (О. Коваленко [6], В. Козаков [7], В. Шадриков [13]) виявив, що одним із напрямків вирішення цієї проблеми є розробка моделі методичної системи навчання основ комп'ютерної графіки сучасних фахівців, яка ґрунтується на її поєднанні з системою професійної діяльності (див. рис. 1). Компоненти методичної системи перебувають у взаємозалежності з компонентами системи професійної діяльності. Цілі навчання як компонент методичної системи є попередньо визначеним результатом діяльності, тому вони реалізуються на основі таких елементів системи професійної діяльності, як “предмет”, “продукт” та “результат”. Зміст навчання як компонент методичної системи є сукупністю знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує реалізацію поставлених цілей навчання.

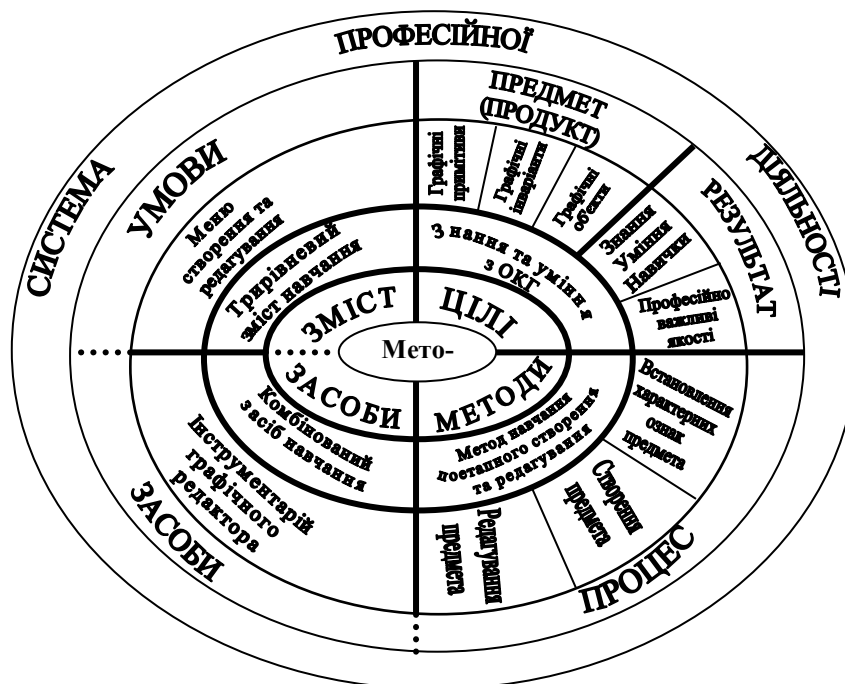

Рис. 1. Модель методичної системи навчання основ комп'ютерної графіки сучасних фахівців, що ґрунтується на поєднанні її елементів та системи професійної діяльності

Тому зміст навчання реалізується на основі таких компонентів системи професійної діяльності, як “умови”, “засоби” та “процес”, оскільки кожен предмет має свої умови, за яких створюється та редагується; засоби представлені інструментарієм графічного редактора; процес визначає етапи перетворення предмета у продукт в середовищі графічного редактора. Методи навчання як компонент методичної системи є способами взаємодії учасників педагогічного процесу, за допомогою яких передається та усвідомлюється зміст. Відповідно до структури змісту навчання метод використовується поетапно, тому він реалізується на основі компоненту системи професійної діяльності – “процес”. Засоби навчання як компонент методичної системи сприяють засвоєнню знань та їх якості, формуванню досвіду пізнавальної та практичної діяльності, впливають на професійне становлення. Отже, вони реалізуються на

основі таких компонентів системи професійної діяльності, як “умови”, “засоби” та “процес”, що деталізують та розкривають етапи створення предмета.

На основі аналізу змісту навчального матеріалу дисципліни “Основи комп'ютерної графіки” визначено, що системне та якісне засвоєння знань та умінь із використання інструментарію графічного редактора в професійній діяльності сучасних фахівців можливе за умови подання змісту навчального матеріалу у вигляді трирівневої структури.

Першим рівнем є створення графічних примітивів на основі можливостей інструментарію графічного редактора „MacromediaFlash”. Другим рівнем – створення графічних інваріантів на основі поєднання та редагування графічних примітивів. Третім рівнем є створення реальних графічних об'єктів відповідно до особливостей професійної діяльності сучасних фахівців на основі

графічних примітивів та інваріантів. Таке структурування змісту навчального матеріалу забезпечує досягнення цілей навчальної програми дисципліни “Основи комп’ютерної графіки” і відповідає вимогам державних стандартів щодо підготовки сучасних фахівців.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, цілком обґрунтованим є залучення сучасних фахівців різних

предметних галузей до опанування й використання графічних редакторів, що надають широкі можливості для створення елементів навчально-методичного забезпечення професійної діяльності. Перспективи подальших розвідок вбачаються у розробці тренінгу з використання різних видів графічних редакторів для викладачів вищих медичних навчальних закладів.

Список літератури:

1. Андерсон Э., Марк Дел Лима, Стів Джонсон. Macromedia Flash MX 2004. М.: НТ Пресс, 2005. 543 с.
2. Гурвиц М., Мак-Кейб Л. Использование Macromedia Flash MX. Специальное издание: пер. с англ. М.: Издательский дом “Вильямс”, 2003. 704с.
3. Ничкало Н. Г. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: Монографія. Хмельницький : ТУП, 2002. 334 с.
4. Закон України „Про вищу освіту” від 07.12.2017 р. № 2145 – VIII.
5. Зинчик А. А., Штенников Д. Г. Использование технологий Macromedia Flash для создания мультимедиа ресурсов. СПб: СПбГИТМО (ТУ), 2003, 36с.
6. Коваленко О. Е. Методика професійного навчання: підруч. для інженерів-педагогів, викладачів спецдисциплін системи проф.-тех. та вищ. Освіти. Х.: НУА, 2005. 360 с.
7. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение. К.: Вища школа, 1990. 248 с.
8. Петренко В. Л. Стандарти вищої освіти у контексті Болонського процесу: історія, сучасний стан, перспективи // *Проблеми освіти України*. К., 2005. Вип. 45: Болонський процес в Україні. Ч. 1. 192 с.
9. Уотролл Э., Гербер Н. Эффективная работа: Flash MX (+CD). СПб.: Питер; Киев: ВНУ, 2003. 720 с.
10. Харківська А. А. Комп’ютерна графіка в навчальному процесі як запорука підвищення рівня пізнання // *Наукові записки кафедри педагогіки зб. наук. пр.* Х., 2014. С. 176-184.
11. Харківська А. А. Формування інформатичної компетентності майбутнього вчителя інформатики у педагогічному ВНЗ // *Проблеми інженерно-педагогічної освіти : зб. наук. пр.* Х. : УПА, 2009. Вип. 24/25. С. 411-419.
12. Черкасский В.Т. Эффективная анимация во Flash. М. : КУДИЦ-ОБРАЗ, 2001. 245 с.
13. Шадриков В. Д. Психология деятельности и способности человека: учеб.пособие. М.: Логос, 1998. 320с.
14. Швецова Г.А. Комп’ютерна графіка та її використання в практиці освітньої діяльності // *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : зб. наук. праць*. Луганськ, 2012. №22(257). С. 148-153.

References:

1. Anderson E. H., Mark Del Lima, Stiv Dzhonson (2005) *Macromedia Flash MX 2004* [Macromedia Flash MX 2004] М.: NT Press, 543 s. [in Russian].

2. Gurvits M., Mak-Kejb L. (2003) *Ispol'zovanie Macromedia Flash MX*. [Using Macromedia Flash MX] M.: Izdatel'skij dom "Vil'yame", 704s. [in Russian].
3. Nychkalo N. H. (2002) *Derzhavni standarty profesijnoi osvity: teoriia i metodyka: Monohrafiia* [State standards of vocational education: theory and methodology: Monograph] Khmel'nyts'kyj : TUP, 334 s. [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy „Pro vyschu osvitu” vid 07.12.2017 r. № 2145 – VIII. [in Ukrainian].
5. Zinchik A. A., Shtennikov D.G.(2003) *Ispol'zovanie tekhnologij Macromedia Flash dlya sozdaniya mul'timedia resursov*. [Using Macromedia Flash technologies to create multimedia resources] SPb: SPbGITMO (TU), 36s. [in Russian].
6. Kovalenko O. E. (2005) *Metodyka profesijnoho navchannia: pidruch. dlia inzheneriv-pedahohiv, vykladachiv spetsdystyplin systemy prof.-tekh. ta vysch.* [Methodology of professional training: under the chair. for engineers-teachers, teachers of special disciplines of the system of prof.-te. and higher Education] Kh.: NUA, 360 s. [in Ukrainian].
7. Kozakov V. A. (1990) *Samostoyatel'naya rabota studentov i ee informatsionno-metodicheskoe obespechenie* [Independent work of students and its information and methodological support.] K.: Vishha shkola, 248 s. [in Russian].
8. Petrenko V. L. (2005) *Standarty vyschoi osvity u konteksti Bolons'koho protsesu: istoriia, suchasnyj stan, perspektyvy* [Standards of Higher Education in the Context of the Bologna Process: History, Current State, Prospects] // Problemy osvity Ukrainy. K. Vyp. 45: Bolons'kyj protses v Ukraini. Ch. 1. 192 s. [in Ukrainian].
9. Uotroll E.H., Gerber N. (2003) *Ehffektivnaya rabota: Flash MX (+CD)* [Effective work: Flash MX (+ CD).] SPb.: Piter; Kiev: BHV, 720 s. [in Russian].
10. Kharkivs'ka A. A. (2014) *Komp'juterna hrafika v navchal'nomu protsesi iak zaporuka pidvyschennia rivnia piznannia* [Komp'yutera grapik in the Naval Process of the Yak zaporuka pidvishchennya rivnya piznannya] // Naukovi zapysky kafedry pedahohiky zb. nauk. pr. / Khark. nats. un-t im. V. N. Karazina. Kh.,S. 176-184. [in Ukrainian].
11. Kharkivs'ka A. A. (2009) *Formuvannia informatychnoi kompetentnosti majbut'noho vchytelia informatyky u pedahohichnomu VNZ* [Formation of the informational competence of the future teacher of informatics in the pedagogical high school] // Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. Kh. : UIPA., Vyp. 24/25. S. 411-419. [in Ukrainian].
12. Cherkasskij V. T. (2001) *Ehffektivnaya animatsiya vo Flash* [Effective animation in Flash], M.: KUDITS-OBRAZ, 245 s. [in Russian].
13. Shadrikov V. D. (1998) *Psikhologiya deyatel'nosti i sposobnosti cheloveka: ucheb.posobie* [Psychology of human activity and abilities: textbook.] M.: Logos, 320s. [in Russian].
14. Shvetsova H. A. (2012) *Komp'juterna hrafika ta ii vykorystannia v praktytsi osvitn'oi diial'nosti* [Computer graphics and its use in the practice of educational activities] // Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka : zb. nauk. prats'. Luhans'k.,№22(257). Ts. 148-153. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.02.2018

УДК 378-057.4

Григорій Васянович

доктор педагогічних наук, професор, директор Львівського науково-практичного
центру інституту професійно-технічної освіти НАПН України

E-mail: skymikle@meta.ua

Михайло Нагірняк

кандидат історичних наук, доцент Львівського державного
університету безпеки життєдіяльності

E-mail: skymikle@meta.ua

ЛІДЕР ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ – АКАДЕМІК ІВАН ЗЯЗЮН

Анотація: У статті аналізується творча діяльність академіка Івана Зязюна в руслі філософсько-педагогічної проблематики. Увага зосереджується на дослідженні таких провідних ідей вченого: феномен людини і її діяльність; взаємозв'язок культури і освіти; морально-естетична парадигма діяльності вчителя; філософія педагогічної майстерності; процеси технологізації освіти; майбутнє професійної педагогіки. Автором доведено, що всі ці питання науковець вивчав на засадах філософсько-педагогічної антропології, екзистенціалізму, герменевтики і феноменології і був справжнім лідером у їх розробці і впровадженні у навчально-виховний процес системи освіти України. Формування духовно-моральних цінностей особистості учителя вченим пов'язується із його реальною свободою, можливостями самореалізації. Отже, всупереч зовнішнім обставинам людина має виявити свій власний проект.

Ключові слова: педагогічна наука, феномен людини, педагогічна майстерність, технологізація освіти, педагогіка майбутнього.

Grigory Vasyanovich

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Lviv Scientific and Practical
Center of the Institute of Vocational Education of the
National Academy of Sciences of Ukraine

E-mail: skymikle@meta.ua

Mikhail Nagirnyak

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor
Lviv State University of Life Safety

E-mail: skymikle@meta.ua

**LEADER OF PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCE –
ACADEMICIAN IVAN ZYAZYUN**

Abstract: The article analyzes academician Ivan Zyazun's creative activity in the context of philosophical and pedagogical issues. Attention is focused on the study of such leading scholar's ideas as the phenomenon of a person and his activities; the interconnection of culture and education; the moral and aesthetic paradigm of the teacher's activity; the philosophy of pedagogical skill; the processes of technologization of education; the future of Professional pedagogy. All these questions are proved to be studied by a scientist on the principles of the

© Григорій Васянович, Михайло Нагірняк, 2018

philosophical and pedagogical anthropology, the existentialism, the hermeneutics and phenomenology and he was a real leader in their development and introduction into the educational process of the Ukrainian educational system. The scientist connects the formation of the spiritual and moral values of the teacher's personality to his real freedom and the possibilities of his self-realization. Therefore, contrary to external circumstances, a person must identify his own project.

Key words: pedagogical science, human phenomenon, pedagogical skill, technology education, pedagogy of the future.

Григорий Васянович, Михаил Нагирняк

**ЛИДЕР ФИЛОСОФСКО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ - АКАДЕМИК
ИВАН ЗЯЗЮН**

Аннотация: В статье анализируется творческая деятельность академика Ивана Зязюна в русле философско-педагогической проблематики. Внимание сосредотачивается на исследовании таких ведущих идей ученого: феномен человека и его деятельность; взаимосвязь культуры и образования; морально-эстетическая парадигма деятельности учителя; философия педагогического мастерства; процессы технологизации образования; будущей профессиональной педагогики. Доказывается, что все эти вопросы ученый изучал на основе философско-педагогической антропологии, экзистенциализма, герменевтики и феноменологии и был настоящим лидером в их разработке и внедрении в учебно-воспитательный процесс системы образования Украины. Формирование духовно-нравственных ценностей личности учителя ученым связывается с его реальной свободой, возможностями самореализации. Следовательно, вопреки внешним обстоятельствам человек должен показать свой собственный проект.

Ключевые слова: педагогическая наука, феномен человека, педагогическое мастерство, технологизация образования, педагогика будущего.

Grigory Vasyanovich, Mikhail Nagirnyak

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Leader’s philosophical and pedagogical science - academician Ivan Zyazyun”

The purpose of this article is definition of the leading philosophical and pedagogical ideas and provisions that were produced by academician Ivan Zyazyun. The attention is focused on the study of the scientist’s such keynotes: the person’s phenomenon and his activities; the interconnection between culture and education; the moral and esthetic paradigm of the teacher’s activity; the philosophy of pedagogical skill; the processes of the educational technologizing; the future of professional pedagogy. The scientist studied all these questions on the principles of the philosophical and

pedagogical anthropology, the existentialism, the hermeneutics and phenomenology and he was a real leader in their development and introduction into the educational process of the Ukrainian educational system. The scientist connected the formation of the spiritual and moral values of the teacher's personality to his real freedom and the possibilities of his self-realization. Therefore, contrary to external circumstances, a person must identify his own project.

The pedagogical activity requires the spiritual space, the freedom of creativity, the free self-realization. Instead, the

teacher's loading to all secondary, formally bureaucratic weakens the teacher and it leads to professional burnout.

The methodology of hermeneutics is analyzed, it is valuable in pedagogy. It helps to adequately investigate the relationship of intellectual, sensual and volitional factors in the personal behavior, to productively study the essence of the act, to analyze the personality's reflective activity, to establish how people understand this world and themselves. One of the main teacher's social-cultural functions is the support of the personality becoming as the subject of life activity. Training a person to operate himself, to understand the decision, to perform the conceived, the teacher forms the experience of being the personality, creates an environment with the high moral values, the orientation for the benefit of another according to the golden rule of ethics acquires a personal sense for the person.

The theory of philosophical and pedagogical phenomenology is fundamentally important for the analysis of the teacher's essence. The subject or the investigated pedagogical reality is not so important as the method itself for the phenomenological science. It determines other factors of knowledge, it formulates the principles of its choice and the realization.

The idea of the close relationship between education and culture is consistently grounded, their interaction is one of the most important factors in the formation of the individual's humanistic world view, defining moral and esthetic

relations in the "teacher-student" system. The scientist emphasized that it is important to constantly monitor the dynamics of the relations not only between the culture and the education, but also between these phenomena and the person because the person perceives more relevant, different culture layers: sensational, axiological and technological components in different vital periods.

Substantiating the moral and esthetic paradigm of the teacher's activity, Ivan Zyazyun argued that it has to be based on three interconnected, interacting levels: consciousness, relations, pedagogical action. The scientific achievements of Ivan Zyazyun in the development of the teacher's pedagogical skill are analyzed, the contradictions in the process of rephonologization, its specifics and perspectives are determined. The main features of professional pedagogy of the future are outlined.

The model of pedagogical skill as a complex of personality traits providing the self-organization of the high level of professional activity on a reflexive basis is considered; the axiological approach to understanding of the nature of pedagogical skill is substantiated; the peculiarities of the formation of pedagogical skill from the viewpoint of the pedagogical activity as the purpose-activity are considered; the role of reflexive processes in the realization of tasks of pedagogical activity is determined in the article.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кожна епоха живе відповідним рівнем науки. Натомість справжня наука володіє тим дивовижним наповненням і покликом, що випереджує час, отже, й саму епоху. Обрій можливостей науки постійно зростає, і саме вона є тим дороговказом людині, який не дозволяє заблукати в океані постійних змін, життєвих

запитів і викликів, рішень, які безпосередньо торкаються життя і виживання людини на планеті Земля. Водночас не можна не помітити, що неконтрольоване духовністю, морально-культурними чинниками використання науки несе в собі величезний заряд ризиків і загроз, навіть самознищення людства. Саме тому не технократизм, який значною мірою породжується наукою, а гуманістичний світогляд повинен панувати в люд-

ських головах і серцях, щоб уникнути катастрофи і бути спроможними прийти до нової, небаченої організації людства, яку вчений зі світовим іменем – Володимир Іванович Вернадський називав ноосферною організацією. Для нас безумовним і достовірним фактом є те, що таким гуманістичним світоглядом повною мірою володів академік Іван Андрійович Зязюн. Він свято вірив у те, що імператив часу визначається рівнем розвитку філософії освіти і культури, психолого-педагогічної науки, Учителем. У цьому сенсі Іван Зязюн був довготривалим організатором-творцем, лідером філософсько-педагогічної науки. Шалена протидія думкам, ідеям вченого з боку бюрократів, бездарних людей освіти і науки була тим великим гальмом, яке заважало рухатися вперед, досягати нових здобутків і вершин. Сьогодні ситуація дещо змінюється на краще, але й вона далеко не відповідає імперативам часу, тим прагненням, до яких летіла світла душа академіка Івана Зязюна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор. Останнім часом появилася низка публікацій, в яких аналізується внесок видатного вченого у розвиток філософії освіти і науки, його педагогічної, громадської, культурно-просвітницької діяльності (В. Андрущенко, Г. Балл, В. Биков, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, В. Кремень, А. Кузьмінський, Т. Левовицький, В. Моргун, Н. Ничкало, В. Рибалка, О. Романовський, Г. Філіпчук, О. Щербак та ін.).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. До цього часу не було робіт, присвячених акумулюванню та узагальненню ідей І. А. Зязюна та аналізу їх ролі для сучасної освіти та науки.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є окреслення провідних філософсько-педагогічних ідей, положень, які продукував, якими жив академік Іван Зязюн.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз праць І. Зязюна, серед розмаїття його думок, поглядів, уможливило виокремити провідні, до яких відносимо: феномен людини і її діяльності; взаємозв'язок культури і освіти; морально-естетична парадигма діяльності вчителя; філософія педагогічної майстерності; технологізація освіти; майбутнє професійної педагогіки.

Один з перших компонентів світогляду Зязюна, який ми розглянемо стосується феномену людини і її діяльності. Людина була і є предметом найрізноманітніших наукових досліджень. Ще з античних часів філософи намагалися пізнати не лише процес походження людини, а й її соціальну, культурну, морально-естетичну сутність. Погляди їх часто були прямо протилежними. Якщо одні підносили, ідеалізували, навіть обожнювали людину (наприклад, християнські філософи вважають, що людина є подобою Божою і за походженням, і за своєю сутністю), то інші, навпаки, зневажали її, доводили її тваринне походження і називали якимось випадковим, незрозумілим «конструктом природи» (Арістотель, Е. Роттердамський, К. Гельвецій, Ч. Дарвін, Ф. Ніцше та ін.). Не вдаючись до детального аналізу цієї проблеми у різних філософських теоріях, (адже це не є предметом нашого дослідження), з'ясуємо, як саме розумів її академік І. Зязюн.

Уважне прочитання праць вченого засвідчує, що в основу своєї філософсько-педагогічної концепції він покладав провідні ідеї антропології, екзистенціалізму, герменевтики й феноменології. Це не означає, що йому чужими були, наприклад, ідеї позитивізму, прагматизму, чи синергетики і т. ін. Натомість контекст філософсько-педагогічних підходів, міркувань філософа говорить про пріоритетність сказаного вище. Зокрема у праці «Людина в контексті гуманітарної філософії» автор пише: «Останнє десятиліття для вітчизняної філософії характерне різким поворотом в орієнтації:

від попередньої – природничо-наукової, від наслідування зразкам природничих наук до орієнтації на зразки, досягнення і цінності гуманітарного спрямування. На сучасному етапі відбувається начебто збирання в єдине ціле гуманітарного світогляду. ... Усе це, разом поєднане, складає дивне за силою і яскравістю духовне утворення, яке уможливорює потужний струмінь нових філософських пошуків, особливо в площині цілісного віддзеркалення по-новому бачених проблем Людини, її природи, її духовного становлення і розвитку, її творчого самовираження і поступу» [3, с. 323-324]. Далі вчений пише, що усе це є надзвичайно важливою методологічною платформою плідного розвою різних підрозділів «гуманітарної філософії»: «філософії освіти», «філософії педагогіки» «філософії психології», «філософії культури» та ін. Отже, коли йдеться про духовні аспекти Людини, то філософія розуміється як проект, проєкція, з себе вибудована, позбавлена онтологічного статусу. У цьому чітко проглядається принциповий аспект філософського антропологізму й екзистенціалізму, відповідно до якого Людина всупереч зовнішнім впливам і факторам повинна виявити свій власний неповторний проект, що реалізується в трансцендентному творчому акті. Саме так виявляється свобода людини, її активне начало, сенс її існування. Момент втрати свободи є реальною загрозою буттю людини. Натомість момент здобуття свободи надає їй множину можливостей, передусім – здійснити свій життєвий вибір.

Застосовуючи методологію філософсько-педагогічного антропологізму й екзистенціалізму, І. Зязюн визначає структурні компоненти свободи. Вчений пише: «Логіко-історичний та психологічний аналіз особистісної свободи уможливив різні підходи до її структури, змісту, особливостей вияву в різних життєвих ситуаціях, зокрема в умовах освітньо-виховного процесу.

Важливо звернути увагу на передумови її розвитку з визначенням системи ознак, що об'єднують всі вікові етапи становлення і вдосконалення особистості. Висхідними передумовами для цього слугують, з одного боку, філософські моделі особистісної свободи, а з другого – закономірності психічного розвитку в динаміці складових структурних компонентів різновидів людського досвіду. До таких компонентів можна віднести: раціонально-гностичний, емоційно-почуттєво-вольовий, духовно-іраціональний, соціально-особистісний, практичної дії» [8, с. 14]. Великою бідою для дітей, зазначає І. Зязюн, є те, що вчитель не має належної свободи. Педагогічна діяльність, як ніяка інша, вважав філософ, потребує духовного простору, свободи творчості, вільної самореалізації. Натомість завантаження педагога усім другорядним, формально-бюрократичним, пустим знесилює педагога, призводить до передчасного «вигорання». Через несвободу учителя страждають і діти. Вчений звертає увагу на такий парадокс: часто вчителі і батьки, ведучи дитину до свободи, ніби мимоволі обмежують її свободу. Так утворюється нещирість у взаєминах між учителем і учнем. Дистанційованість і непорозумілість, взаємна відчуженість у відносинах породжують цілий ланцюг інших негативних явищ, а головне – знижують рівень взаємодії, співтворчості. Ці та інші складні питання І. Зязюн намагається розв'язувати на основі філософсько-педагогічної герменевтики, адже її центральним пунктом якраз і є категорія «розуміння». Методологія герменевтики є цінною в педагогіці й тим, що допомагає адекватно досліджувати у поведінці особистості взаємозв'язок інтелектуальних, почуттєвих і вольових чинників, продуктивно вивчати сутність вчинку, здійснювати аналіз рефлексивної діяльності особистості, встановлювати наскільки людина розуміє цей світ і саму себе. І. Зязюн у цьому сенсі пише: «Одна із головних соціокультурних функцій педагога – підтримка становлення

людини як суб'єкта своєї життєдіяльності. Навчаючи дитину керувати собою, розуміти рішення, виконувати задумане, учитель формує у неї досвід бути особистістю, створює середовище з високими моральними цінностями, орієнтація на благо іншого за золотим правилом етики набуває для дитини особистісного смислу. Тут реалізується важливий психологічний закон, згідно з яким ментальність може народжуватися лише іншою ментальністю» [6, с. 85-86].

Принципово важливою для аналізу сутності людини, зокрема особистості вчителя, є теорія філософсько-педагогічної феноменології. І. Зязюн доводить, що для феноменологічної науки важливим є не стільки предмет або сфера досліджуваної педагогічної дійсності, скільки сам метод, який визначає інші чинники пізнання, формулює принципи його вибору і реалізації. Сьогодні поняттям «феномен» визначається будь-яка емпірична даність, що вивчається, але в нашому контексті – це феномен людини, особистості вчителя. Отже, наголошує І. Зязюн, щоб пізнати сутність діяльності вчителя, його вчинки та вибір, слід належним чином вивчити його внутрішній світ, свідомість і світогляд. У цьому сенсі філософ наголошував: «Безсумнівно, світогляд – складна організація людської свідомості, за допомогою якої суб'єкт духовно практично опановує навколишню дійсність з позицій розуміння ним цілей, сенсу власного існування, свого місця в світі, з позиції інтегруючих знань про суб'єкт. Опочуттєвлюючись, набуваючи яскравого аксіологічного забарвлення, а отже, й віри у відповідні знання, він перетворюється в зумовлюючу, цілеспрямовану і діяльнісну висхідну силу поведінкової активності людини. При цьому кожна людина сама для себе відкриває світоглядні істини, оволодіває ними лише тоді і постільки, коли і постільки вистраждає їх життєвим досвідом і роздумами. Лише за таких умов основні принципи світогляду здатні стати справжніми орієнтирами повсякденної діяль-

ності й життя людини» [7, с. 67-68]. Науковий світогляд педагога визначає його цілісність, не дозволяє йому роздвоюватися у найскладніших життєвих ситуаціях. І все це тому, що він сформував свій світогляд на основі національної і загальнолюдської культури. «Питання про витоки цілісної особистості, її становлення, – писав І. Зязюн, – вимушує нас звернутися до культури як місця перебування і розвитку людини. Філософські концепції культури є наступним рівнем «граничних основ», до яких педагог звертається у пошуках вирішення професійного, світоглядного, особистісного характеру. Педагогічна наука нерозривно пов'язана з культурою, хоч нерідко спирається на окремі її фрагменти, послуговуючись найбільш розвиненими у науковому відношенні формами. ... Педагог, який осмислив методологію освіти особистості, звертається до тих концепцій культури, в яких педагогічне начало проглядається особливо рельєфно» [10, с. 220].

Наступним питанням, що потребує детальної уваги для розуміння ролі філософських концепцій І.А. Зязюна для ефективності навчально-виховного процесу, є вивчення взаємозв'язку культури і освіти. Освіта як складний соціальний феномен здатна продуктивно розвиватися у тісному взаємозв'язку з культурою. Ця традиція бере свої початки з давніх часів, втім, вона чітко окреслилась на межі XVIII–XIX століть. Особливо активно обґрунтовували цю ідею В. Гумбольдт, І. Кант, Ф. Шеллінг, Ф. Шіллер, Г. Сковорода, М. Максимович, Т. Шевченко, І. Франко та ін. Надзвичайно цікавими і переконливими у цьому сенсі є ідеї Х. Гадамера, С. Гессена, Е. Ільєнкова, В. Біблера, С. Кримського та ін. філософів, культурологів, педагогів і психологів.

Як великий подвижник, лідер філософсько-педагогічної науки сучасності, І. Зязюн також непохитно стояв за тісний взаємозв'язок культури і освіти. Вчений писав, що «Універсальність ку-

льтури як феномена, що інтегрує досягнення суспільства на певному рівні його розвитку, і що діє за принципом функціональної додатковості та володіє особливостями гармонійного саморозвитку, вимагає формування такої соціокультурної організації суспільства, яка сприяла б не хаотичному, а усвідомленому розвитку кожної особистості, стимулювала б підвищення рівня групової консолідації і ефективності взаємодії суб'єктів з метою нагромадження досвіду міжкультурної взаємодії» [4, с. 35-36].

З іншого боку, «у культурно-історичному контексті термін «освіта» у сучасній педагогіці визначається як «трансляція соціального досвіду в часі історії і відтворення стійких форм суспільного життя в просторі культури», як «процес прилучення особистості до культури, становлення і розвиток освіти як надбання особистості з одного боку, і всього культурного оточення, з іншого. ... Освіта найтісніше пов'язана з поняттям культури» [4, с. 38].

І. Зязюн не бачив альтернативи цій ідеї, він у багаточисленних працях обґрунтовував, розвивав, доповнював її, оскільки вважав непересічною і провідною. Вчений наголошував, що важливо постійно відстежувати динаміку взаємовідносин не лише між культурою й освітою, а й цими феноменами та людиною. В різні періоди свого життя людина сприймає більш актуальні, різні пласти культури: її сенситивну, аксіологічну і технологічну складові. Крім того, варто пам'ятати, що у людини час від часу переважає та чи інша її позиція стосовно культури: споживча, креативна, новаторська та ін. Водночас, оскільки культура володіє високим виховним і освітнім потенціалом, то вона є потужним фактором розвитку людини, її соціалізації й індивідуалізації, а людина стає не лише творцем культури, а й водночас її творінням. Вона – і значущий суб'єкт культури, і її об'єкт та продукт. На думку І. Зязюна, історично у феномені культури завжди знаходили своє відображення

процеси, пов'язані із вихованням, просвітництвом, становленням і розвитком людини. Без освіти і виховання, без активної передачі новим поколінням досягнень людської культури рух історії був би неможливим. Отже, розвиток культури і освіти – процеси, що багато в чому відбуваються паралельно, синхронно і взаємопов'язано. Натомість, як діалектик, І. Зязюн не міг не бачити суперечностей в цьому герменевтичному колі: «культура – освіта – людина». Він наголошував, що найпершою серед інших суперечностей є невідповідність освіти культурі. Джерело цього явища становлять різні наукові підходи до розуміння сутності діяльності людини. Ці різні підходи характеризуються класичним і не-класичним (постнекласичним) змістом. У педагогіці, зазначає вчений, ця суперечність набуває своїх конкретних виявів у тому, що гуманітарна за своєю природою освіта (незалежно від рівня і профілю) до цього часу досліджується, проектується і реалізується переважно на основі природничо-наукових уявлень, водночас, нові соціокультурні обставини визначають вже нові вимоги, прописуючи здійснення виховання і освіти в просторі культури гуманітарними методами і засобами, окреслюючи такі перспективні вектори розвитку, як інтеграція і діалог, особистісно-орієнтований і ціннісно-смісловий підходи, повернення до духовних основ буття і культуротворчої діяльності та інші гуманістичні принципи [4, с. 39].

І. Зязюн звертає увагу і на такий аспект проблеми: з погляду категоріального ладу у системі «загальне – особливе», освіта є складовою культури. З іншого боку, це особливий «самостійний феномен». Проблема полягає в тому, що до останнього часу культурологічні смисли майже не осмислювались педагогікою, не включалися у її науковий обіг. Набуває чи втрачає від такого стану речей освіта? Відповідь може бути лише одна: безумовно, втрачає! Тому думка вченого є чіткою й однозначною:

«Вивчення вказаних взаємопов'язаних аспектів проблеми стає продуктивним, якщо дотримуватися позиції, згідно з якою пізнання внутрішніх джерел, зв'язків, механізмів розвитку, сутності і смислу педагогічних явищ у контексті культури забезпечується і збагачується за рахунок більш глибокого рівня розуміння їх зовнішніх феноменальних виявів у взаємодії, зв'язках і взаємозумовленості. За тих умов, звичайно, коли характеристики тотожності освітніх і культурних проблем у контексті ізоморфізму будуть здійснюватися на рівні таких категорій, як сутність, генеза, еволюція, зміст тощо» [4, с. 40]. Отже, можна констатувати, що і в цій надто важливій для педагогіки проблемі академік І. Зязюн був справжнім лідером, який повертав освіту до «лику універсальності культури». Цілком закономірно, що ця проблема тісно пов'язувалася вченим із морально-естетичною парадигмою діяльності вчителя.

У відомій сповіді-книзі «Педагогіка добра» Іван Андрійович писав: «Моя студентська любов, мій життєвий вибір – естетика. Мій кумир – професор, мій улюблений лектор – В. О. Кудін. Мені хотілося його наслідувати, продовжувати його педагогічний і науковий досвід з естетики. ... Вузівська програма була приводом для висловлювання моїх власних оцінок і бачень естетичного світу людини» [5, с. 48-49]. І це було сказано не просто так – Іван Зязюн ніколи словами не розкидався, а вже як сказав, так і зробив! Це як у поемі Р. Рождественського «Гагарін»: «Сподобалось мені, як він сказав: «Поїхали!», / А головне – зробив він, як сказав!».

Не лише майстерністю володіння словом під час читання лекцій Іван Андрійович захоплював всіх, хто його слухав, а й глибиною думки, бо як пізніше зізнавався, що, готуючись до викладання предмета «Естетика», простудіював усі джерела з естетики, які були в бібліотеках Академії наук України і Київського університету імені Тараса Шевченка. Це, як відомо, було тим міцним підґрунтям, яке

дозволило йому підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.

Стосовно морально-етичної проблематики, то і тут він щиро зізнавався, що його завжди хвилювали віковічні проблеми добра і зла, справедливості і несправедливості, совісті і сумління, честі і гідності, питання любові, людського щастя і нещастя... У цих складних питаннях морального буття людини дороговказом, живим прикладом для І. Зязюна були улюблені українські педагоги – Антон Семенович Макаренко і Василь Олександрович Сухомлинський. Звертаючись до моральних заповідей цих педагогів, він неодноразово наголошував, що право на навчання і виховання має той учитель, який любить дітей, натомість педагогічне безталання, моральне невігластво учителів – основна причина людських трагедій. Учитель має бути для дитини такою ж близькою і любимою людиною, як мати. Віра дитини в учителя, взаємне довір'я між ними, людяність і доброта – ось, що необхідно для вихователя, що хочуть бачити у своєму наставникові діти. Найцінніша і найнеобхідніша якість учителя – людяність, у якій поєднуються доброта з мудрою вимогливістю батьків [5, с. 153]. Вчений постійно сповідував моральний імператив А. Макаренка: «Якомога більше вимоги до дитини, і якомога більше поваги до неї».

Філософ і педагог – І. Зязюн особливо наголошував, що байдужість до дитини – найбільше зло, душа дитини відкрита для всього світлого, доброго, радісного, і вчитель має це все їй віддати від щирого серця. Обґрунтовуючи морально-естетичну парадигму діяльності педагога, вчений доводив, що вона має базуватися на трьох взаємопов'язаних, взаємодіючих рівнях: свідомості, відносинах, педагогічній дії.

Особистість педагога усе сприймає, бачить морально-естетичне суб'єктизовано, і як приналежне до її «Я». Саме в цій площині І. Зязюн є зразком

суб'єктивізму, оскільки знаходить у світі самого себе. Всі подальші спроби, намагання «вийти назовні», «вийти зі штреку» (мовлячи його шахтарською лексикою), осягти транссуб'єктивне буття, матеріальний і духовний світ, світ інших людей є для нього радісним зусиллям.

Достукатися до самого себе, осягнути факт власного «Я», побачити спочатку фізичний світ, здійснити аналіз взаємовідносин у системі «Я» та «Інший», а потім ніби відштовхнутися від цього і перенести в себе культурні, моральні норми, принципи, імператив естетичного – це було його «життєвим надзавданням» (К. Станіславський).

Свідомість учителя повинна мати гуманістичну спрямованість, вона має випромінювати добро і красу. Вони мають стати спільником у нашій боротьбі за справжню людину. Краса є єдиною відзнакою людини, і вчений, ніби із здивуванням запитував: «Що ж то за вчитель, який відзнакою людської культури і людської духовності, – наголошував Іван Андрійович, – нездатний підкреслити красу передусім своєю зовнішністю, а потім – і внутрішнім світлом своєї духовності» [5, с. 239].

Особистість педагога є суб'єктом діяльності, оскільки вона безпосередньо інтегрована у морально-естетичні відносини на рівні субординаційних (вертикальних) і координаційних (горизонтальних) зв'язків. У педагогічному середовищі субординаційні та координаційні відносини суттєво підсилюють специфіку вияву морально-естетичної культури педагога в напрямі гуманізації і демократизації навчально-виховного процесу, розвитку й саморозвитку як учня, так і вчителя. У цьому сенсі І. Зязюн наголошував, що серед різноманітності відносин професійної діяльності в авторитарній системі провідними були субординаційні, тобто відносини між керівниками (начальниками), старшими і молодшими, вихователями і вихованцями. Такий стан речей філософ пояснював наявним авторитарним середовищем, яке жорстко об-

межувало творчий потенціал особистості, повністю підпорядковувало її діяльність суспільним вимогам, отже, відсутністю особистісної свободи педагога, що є не лише моральним злом, а й потворним з огляду естетичної оцінки. Саме тому вчений називає авторитарну педагогіку «педагогікою трагедій». Ця ідея, стосовно свободи учителя, є суголосною із думкою видатного педагога сучасності Ш. Амонашвілі, який натхненно висловлювався так: «Коли я працюю з учнями – зі мною учні і Бог!».

І. Зязюн, як лідер філософсько-педагогічної науки, послідовно впроваджував у міжсуб'єктні відносини принцип добродії. Можна з впевненістю сказати, що майже кожна наукова праця вченого позначається саме цим принципом. Але цього мало: його вчинки, на рівні ректора вищого навчального закладу, директора наукового інституту, міністра освіти і науки України засвідчували його непохитність у сфері людських морально-естетичних відносин і сфері педагогічної дії. Чого ж просив філософ у Бога? Краще його самого не скажеш: «Я прошу у Бога одного – часу для Добра Людям» [5, с. 74]. Моральне добро, яке І. Зязюн робив людям, можна було робити не лише завдяки великому серцю (особистісним якостям), а й високому рівню професійної діяльності, отже, педагогічної майстерності.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Зміст викладеного вище дозволяє зробити такі висновки:

1. Надзвичайно потужна творча спадщина академіка Івана Зязюна, вся його багатогранна діяльність засвідчує, що він був справжнім лідером філософсько-педагогічної науки кінця ХХ – початку ХХІ століть.

2. Окреслена проблематика, що подається в цій статті – це лише маленька частка із доробку вченого, неперевершеного організатора освіти і науки в Україні. Натомість і вона, на наш погляд, доводить, що у теоретичних підходах і

практичній діяльності Івана Зязюна фокусувалися найактуальніші проблеми сучасної педагогіки та обґрунтовувалися основи педагогіки майбутнього.

3. Творчий доробок вченого має узагальнюватися вченими на рівні монографічних видань, і якомога активніше втілюватися педагогами-практиками у навчально-виховний процес.

Список літератури:

1. Зязюн І. А., Козяра М. М., Ничкало Н. Г. Антропологічний вимір комп'ютерних технологій // *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті : досвід, проблеми, перспективи*. Зб. наук. праць. Частина 1. Львів : ЛДУ БЖД, 2009. С. 7-12.
2. Зязюн І., Левовицького Т., Вільш І., Ничкало Н. Динаміка парадигм в гуманітарних науках // *Професійна освіта : педагогіка і психологія : українсько-польський – польсько-український щорічник*. 2011. № 13. С. 39-48.
3. Зязюн І., Левовицького Т., Вільш І., Ничкало Н. Людина в контексті гуманітарної філософії // *Професійна освіта : педагогіка і психологія : українсько-польський – польсько-український щорічник*. 1999. № 1. С. 323-333.
4. Зязюн І., Левовицького Т., Вільш І., Ничкало Н. Освітній простір культури в педагогічній теорії // *Професійна освіта : педагогіка і психологія : українсько-польський – польсько-український щорічник* // 2005. № 7. С. 35-46.
5. Зязюн І. А. Педагогіка добра : ідеали і реалії : Наук.-метод. Посібник. К.: МАУП, 2000. 312 с.
6. Зязюн І., Левовицького Т., Вільш І., Ничкало Н. Педагогічна професія в контексті двох парадоксів // *Професійна освіта : педагогіка і психологія : українсько-польський – польсько-український щорічник*. 2012. № 14. С. 83-91.
7. Зязюн І. А. Світоглядний аспект філософії освіти // *Всеукр. наук.-пр. конфер. з проблем роботи середніх загальноосвітніх навчальних закладів наук. типу. 2-4 лютого 1994 року*. К.: АПН, 1994. С. 67-68.
8. Зязюн І. А., Ничкало Н. Г. Структурні компоненти свободи особистості в умовах динаміки її освіченості та вихованості // *Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти : Зб. наук. праць*. Х.: НТУ «ХПІ», 2007. С. 14-24.
9. Зязюн І. А. Технологізація освіти як історична неперервність // *Неперервна професійна освіта : теорія і практика*. 2001. Вип. 1. С. 73-85.
10. Зязюн І., Левовицького Т., Вільш І., Ничкало Н. Філософія педагогічного світогляду // *Професійна освіта : педагогіка і психологія*. 2004. № 6. С. 121-136.
11. Зязюн І. А., Крамушенко Л. В., Кривонос І. Ф. Педагогічна майстерність : Підручник. К.: Вища школа, 1997. 349 с.
12. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії. К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. 1997. 302 с.
13. Тарасевич Н., Король Л. Фундатор педагогічної майстерності // *Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр.*. Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. К. : Богданова А. М., 2013. С. 90-98.
14. Lewowicki T. Humanistyka i pedagogika – filozofia edukacji Iwana Ziaziuna // *Педагогічна майстерність Івана Зязюна : зб. наук. пр.* Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К. : Богданова А. М., 2013. – С. 26-30.

References:

1. Ziaziun I. A. Koziara M. M., Nychkalo N. H. (2009) *Antropologichnyi vymir kompiuternykh tekhnolohii* [Anthropological dimension of computer technologies] //

Informatsiino-telekomunikatsiini tekhnolohii v suchasni osviti : dosvid, problemy, perspektyvy. Zb. nauk. prats. Chastyna 1. Lviv : LDU BZhD, S. 7-12.

2. Ziaziun I. A., Levovytskoho T., Vilsh I., Nychkalo N. (2011) *Dynamika paradyhm v humanitarnykh naukakh* [Dynamics of paradigms in the humanities] // *Profesiina osvita : pedahohika i psykholohiia : ukrainsko-polskyi – polsko-ukrainskyi shchorichnyk*. № 13. S. 39-48.

3. Ziaziun I., Levovytskoho T., Vilsh I., Nychkalo N. (1999) *Liudyna v konteksti humanitarnoi filosofii* [Man in the context of humanitarian philosophy] // *Profesiina osvita : pedahohika i psykholohiia : ukrainsko-polskyi – polsko-ukrainskyi shchorichnyk*. № 1. S. 323-333.

4. Ziaziun I., Levovytskoho T., Vilsh I., Nychkalo N. (2005) *Osvitnii prostir kultury v pedahohichnii teorii* [Educational space of culture in pedagogical theory] // *Profesiina osvita : pedahohika i psykholohiia : ukrainsko-polskyi – polsko-ukrainskyi shchorichnyk*. № 7. C. 35-46.

5. Ziaziun I. A. (2000) *Pedahohika dobra : idealy i realii : Nauk.-metod. Posibnyk*. [Pedagogy of good: ideals and realities: Scientific method] K.:MAUP,. – 312 s.

6. Ziaziun I., Levovytskoho T., Vilsh I., Nychkalo N. (2012) *Pedahohichna profesiia v konteksti dvokh paradoksv* [Pedagogical profession in the context of two paradoxes] // *Profesiina osvita : pedahohika i psykholohiia : ukrainsko-polskyi – polsko-ukrainskyi shchorichnyk*. № 14. S. 83-91.

7. Ziaziun I. A. (1994) *Svitohliadnyi aspekt filosofii osvity* [Worldview aspect of the philosophy of education] // *Vseukr. nauk.-pr. konfer. z problem roboty serednikh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv nauk. typu. 2-4 liutoho 1994 roku*. K. : APN. S. 67-68.

8. Ziaziun I. A., Nychkalo N. H. (2007) *Strukturni komponenty svobody osobystosti v umovakh dynamiky yii osvichenosti ta vykhovanosti* [Structural components of individual freedom in the conditions of the dynamics of its education and education] // *Teoretychni ta metodychni zasady rozvytku pedahohichnoi osvity* : Zb. nauk. prats. Kh.: NTU «KhPI», S. 14-24.

9. Ziaziun I. A. (2001) *Tekhnolohizatsiia osvity yak istorychna neperervnist* [echnology Education as Historical Continuity] // *Neperervna profesiina osvita : teoriia i praktyka*. Vyp. 1. S. 73-85.

10. Ziaziun I., Levovytskoho T., Vilsh I., Nychkalo N. (2004) *Filosofiiia pedahohichnoho svitohliadu* [Philosophy of pedagogical worldview] // *Profesiina osvita : pedahohika i psykholohiia..* № 6. S. 121-136.

11. Ziaziun I. A., Kramushchenko L. V., Kryvonos I. F. (1997) *Pedahohichna maisternist : Pidruchnyk*. [Pedagogical skills: Textbook.] K. : Vyshcha shkola, 349 s.

12. Ziaziun I. A., Sahach H. M. (1997) *Krasa pedahohichnoi dii*. [he beauty of pedagogical action] K. : Ukrainsko-finskyi instytut menedzhmentu i biznesu. 302 s.

13. Tarasevych N., Korol L. (2013) *Fundator pedahohichnoi maisternosti* [The founder of pedagogical skill] // *Pedahohichna maisternist akademika Ivana Ziaziuna : zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy*. K. : Bohdanova A. M., S. 90-98.

14. Lewowicki T. (2013) *Humanistyka i pedagogika – filozofia edukacji Iwana Ziaziuna* [Humanities and Pedagogy - Ivan Zyazun's Philosophy of Science] // *Pedahohichna maisternist Ivana Ziaziuna : zb. nauk. pr. In-t ped. osvity i osvity doroslykh NAPN Ukrainy*. K. : Bohdanova A. M., S. 26-30.

Стаття надійшла до редколегії: 14.02.2018